



# LUND UNIVERSITY

## Brott och straff?

### Om olagliga anställningar i högskolan

Zetterholm, Magnus

*Published in:*  
Kejsarens nya kläder

2018

*Document Version:*  
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

*Citation for published version (APA):*  
Zetterholm, M. (2018). Brott och straff? Om olagliga anställningar i högskolan . I D. Rauhut, & G. Adamson (Red.), *Kejsarens nya kläder: Om new public management och de svenska universitetens sönderfall* (s. 49-63). Academic Rights Watch.

*Total number of authors:*  
1

*Creative Commons License:*  
CC BY-NC-ND

#### General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:  
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

#### Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117  
221 00 Lund  
+46 46-222 00 00



*[red] Daniel Raubut och Göran Adamson*



[RED] DANIEL RAUHUT  
& GÖRAN ADAMSON

KEJSARENS NYA KLÄDER  
OM NEW PUBLIC MANAGEMENT OCH DE  
SVENSKA UNIVERSITETENS SÖNDERFALL

ACADEMIC RIGHTS WATCH



This work is licensed under a Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International

Utgiven av Academic Rights Watch 2018

ISBN: 978-91-984820-0-3

Omslag: Samuel Nyholm

# INNEHÅLL

Förord	7
Inledning <i>Daniel Rauhut och Göran Adamson</i>	9
New Public Management och hotet mot högskolan <i>Erik J. Olsson</i>	23
Brott och straff? Om olagliga anställningar i högskolan <i>Magnus Zetterholm</i>	49
Kunskapssamhälle: myt eller verklighet? <i>Mats Alveson och Mats Benner</i>	65
Sagan om Kulturikossan <i>Sharon Rider</i>	79
Partikortet, korporatism och autonomi inom akademien <i>Göran Adamson</i>	89
Efter ”förtjänst och skicklighet”? En karriär i kunskapens högborg <i>Daniel Rauhut</i>	103
Dagens svenska gymnasieskola som förberedelse för universitetsutbildning <i>Inger Enkvist</i>	119
Bibliografi	143
Om författarna	151



# FÖRORD

Under en längre tid har det skett en *avakademisering* av den högre utbildningen i Sverige. Man pratar inte om studenter, utan om elever; man pratar inte om föreläsare, utan om lärare; föreläsningar och seminarier har ersatts av lektioner; de elever som deltar i lektioner gör det på en skola, inte på universitet eller högskola. Kanske är dessa namnbyten berättigade då undervisningen på universitet och högskolor allt mer kommit att *gymnasiefieras*. Kunskapsnivån hos dagens studenter har sjunkit. Andra röster i debatten menar att det "PISA-haveri" som drabbat den svenska skolan även drabbat den högre utbildningen.

Det finns fog att fråga sig vad som är hönan och vad som är ägget när det gäller den kvalitetskras de svenska högskolorna och universiteten befinner sig i när det gäller forskning och utbildning. Om nu kunskapsnivån hos de svenska studenterna sjunkit är det såväl relevant som adekvat att fråga sig vad det beror på. Snarare hör krisen på universitet och högskolor samman med skolans kris.

När man som examinator, handledare eller föreläsare läst och bedömt texter som studenter lämnat in förvånas man av hur många stavfel, meningsbyggnadsfel, särskrivning och talspråk texterna är fulla av. Vi har mångårig erfarenhet av detta själva, så vi vet vad vi talar om här. Det är vår uppfattning att det inte går att bortse ifrån att kunskaper om språket - nyckeln till kommunikation försämrats de senaste 20 åren. Dessvärre handlar inte de sänkta kunskapsnivåerna endast om försämrade språkkunskaper, utan även om förmågan att analysera ett problem och dra slutsatser utifrån analysen. En tidigare kollega till oss på Malmö Högskola blev uppläxad av sin överordnade för att hon "blödde pengar" när hon försökte upprätthålla någon form av kunskapskrav. Det är orimligt att studenterna ska ha någon slags *rätt att bli godkända* på en kurs bara för att de registrerat sig på den. Självklart måste de klara av att uppvisa någon form av minimikunskaper för att få betyget godkänt.

I vilken utsträckning högre utbildning reducerats till att bli ett arbetsmarknadspolitiskt instrument har diskuterats utförligt i andra sammanhang, varför vi inte gör det här. Att sprida ut akademiska lärosäten för att uppnå några vagt och otydligt formulerade regionalpolitisk hänsyn innebär att man tunnar ut resurserna så att ingen egentligen får resurser till att uppnå en kritisk massa att bli konkurrenskraftig – vare sig nationellt eller internationellt.



Den högre utbildningens förfall i Sverige är en komplex historia och vi kan inte lyfta fram alla aspekter av denna process. Flera aspekter av denna process behöver belysas: införandet av New Public Management, sänkta kunskapskrav, ett systematiskt åsidosättande av arbetsrätten, nepotism, de ständigt närvarande flosklerna mm. Konsekvenserna av dessa båda aspekter kommer även att diskuteras.

Naturligtvis är vi redaktörer väl medvetna om att vi inte representerar en genomsnittlig forskare eller universitetslektor i Sverige. Vi har båda arbetat utomlands i perioder och deltagit i internationella forskningsprojekt som den genomsnittlige forskaren eller universitetslektorn inte har gjort. Det gör att vi är under ett inte obetydligt internationellt inflytande och att vi även fått vissa inblickar i den svenska högre utbildningens starka och svaga sidor sett från ett internationellt perspektiv. Det är bekymmersamt att Sverige faller allt längre ner på de internationella rankinglistorna och vi kan inte se någon vändning i utvecklingen. Sverige kommer inte att ha något lärosäte på någon topp-100 rankinglista år 2030 om den utveckling vi bevitnar just nu fortsätter.

Vi vill tacka de medverkande författarna för givande, stimulerande och entusiasmerande diskussioner. Det har varit ett stort nöje att arbeta tillsammans med er under processen med denna debattbok. Förhoppningsvis kan vi stimulera fram en diskussion kring de problem som vi belyser i denna debattbok.

Lund, april 2018

Daniel Rauhut

Göran Adamson

# INLEDNING

*Daniel Rauhut och Göran Adamson*

## DEN NYA TIDENS MELODI

Det var en gång ett litet kungarike i utkanten av Europa. Landet tronade på minnen från fornstora dagar då ärat dess namn flög över jorden. Denna egocentriska lilla demokrati, som hade ett enormt behov av att vara bäst i världen, hade blivit omsprungna av andra länder under de senaste decennierna. Det egna landets universitet föll till allt lägre positioner på den internationella rankingen, internationella forskningsanslag tillföll alltmer sällan landets forskare och det egna landets forskare citerades allt mer sällan i internationella forskningssammanhang. Detta var inte bra och det skavde på de självgoda folkvaldas självkänsla. De folkvalda slet sitt hår och försökte tänka till riktigt ordentligt för att vända utvecklingen.

En dag kom två skojare till landet. Ursprungligen kom de från USA, men hade rest via Storbritannien. De hävdade att de hade en magisk lösning på den lilla monarkins problem och den som inte förstod att de hade lösningen på hur landet kunde återta sin ledande position som forskningsnation var korkad och ointelligent. Lösningen var lika enkel som genial: man skulle driva landets akademiska lärosäten - utbildning och forskning - som man drev ett företag. De folkvalda var utom sig av lycka och anställde genast de båda skojarna så att universitet och högskolor kunde förvandlas från att ha varit allmännyttiga till bli ett slags företag.

Skojarna började genast arbeta. De satt sig ner och började skriva manualer om hur man ska göra om statens allmännyttiga verksamhet till vinstdrivande företag. För att kunna mäta hur framgångsrika deras genialiska tanke är måste man ha indikatorer som visar på framgång, sedan måste indikatorerna mätas mot målen. Har man nått målen så kommer mer internationella forskare att ta sig till det lilla landet, det kommer bli fler citeringar i internationella tidskrifter, studenterna kommer att strömma till lärosätena och få allt bättre betyg osv. Visar indikatorerna däremot att utvecklingen inte gick i rätt riktning, så kunde man snabbt se var problemet var och då kunde man också identifiera problemet. När man gjort det kunde man öka förändringstakten ännu mer för att på så sätt påskynda den positiva utvecklingens de-

finitiva genombrott. Och då kunde det lilla landet åter bli världsledande, med ett ärat namn som flyger över jorden.

Efter några år undrade de folkvalda hur det gick för de båda skojarna. Det hade inte blivit så många fler citeringar i internationella peer-review tidskrifter, forskare och forskningsmedel strömmade inte till landet, studenterna fick visserligen allt högre betyg, men de strömmade inte till landets universitet. De båda skojarna visade de folkvalda tabeller och diagram, som alla visade att utvecklingen nu gick i rätt riktning. Ni förstår väl, sa de båda skojarna, att antalet citeringar i internationella peer-review tidskrifter, hur mycket forskningsmedel som dragits in etc. bara är några av många indikatorer. De flesta indikatorerna visar att allt går åt rätt håll, sa skojarna.

I rädslan över att framstå som korkade, eller rentutav som ointelligenta, vågar de folkvalda inte göra något annat än att beundra och berömma skojarnas prestation. För att visa hur nöjda de är med skojarnas prestation betalar de även ut en bonus till dem. Nu börjar dock en del forskare utbrista att "Kejsaren är naken!" när de får höra om detta. Spridda rop från folkmassan instämmer i forskarnas rop.

För att inte behöva skämmas och stå till svars för sina handlingar börjar de folkvalda ge direktiv till lärosätena om att kritiska röster ska tystas. Det bästa är om man kan anställa personer som inte tänker själv och som gör som de blir tillsagda. I kulisserna såg även de folkvalda till att det inte delades ut några nationella forskningspengar till kritiska forskare. Några forskare tystnade nu i rädsla över att förlora sina arbeten. Andra klagar än mer och en del blir utslängda. En del söker sig utomlands, andra lämnar yrket. Antalet citeringar i internationella peer-review tidskrifter och mängden internationella forskningsmedel som dras in sjunker ytterligare. Eftersom lärosätenas finansiering bygger på att studenterna blir godkända får det till följd att allt fler studenter godkänns för att klara finansieringen av verksamheten. Denna betygsinflation är dock inget problem för de båda skojarna. Se så mycket produktiviteten har ökat, säger skojarna till de folkvalda, som bara håller med. Under tiden faller det lilla landets universitet ytterligare några platser på den internationella rankingen. Ute på landets lärosäten dras tumskrubarna dras åt ytterligare; ytterligare några forskare tystnar, andra klagar allt mer högljutt. Ytterligare några förlorar sina jobb. Vid det här laget hade de båda skojarna blivit ganska välbärgade av de höga arvoden och bonusar som de fått av de folkvalda.

H.C. Andersens sedelärande saga "Kejsarens nya kläder" har (tyvärr) fortfarande en hel del att lära oss. Det viktigaste är att förr eller senare spricker bubblan; de lurade får stå där med sin skam och förlägenhet. "Kejsarens nya kläder" handlar om en intellektuell fåfånga och viljan att anpassa sig till gruppen. Upplysningsmänniskan, representerad av den klarsynte lille pojken i Andersens berättelse, närmar sig verkligheten fördomsfritt och litar på sina sinnen. Tidpunkten när "Kejsarens nya kläder" skrevs var en omvälvande historisk period, en period där gamla normer och värderingar liksom institutioner ifrågasattes. Så är det även idag.

Det finns även likheter mellan Andersens saga och Platons grottiliknelse. I båda fallen rör det sig om en kollektiv illusion. I Platons fall handlar det om yttre och påtvingade omständigheter. Det är genom att frigöra sig från dessa som man upptäcker en sannare verklighet. Det är tvärtom hos Andersen: illusionen är frivillig och självpåtagen, och det är det som fjärrar oss från den vardagliga verkligheten. Den som genomskådar illusionen hos Platon är filosofen, medan det är barnet med ett fördomsfritt sinne hos Andersen. Man behöver dock vare sig vara filosof eller barn för att genomskåda illusionen hos New Public Management.

Syftet med denna antologi är att diskutera konsekvenserna av New Public Management inom den högre utbildningen och forskningen i Sverige. En rad välrenommerade forskare, men lång erfarenhet inom den akademiska världen, bidrar med, i det närmaste tragikomiska, uppsatser om effekterna av New Public Management. Vi måste redan här vara tydliga med att detta är ingen vetenskaplig bok även om den är skriven av forskare. Det är en politisk debattbok, som tar ideologiskt avstånd från New Public Management. Läsaren ska inte förvänta sig 'vetenskapliga' texter; det som erbjuds här är inlägg i den politiska debatten.

## UTVECKLINGEN SATT I PERSPEKTIV

I det tysta har högskolor och universitet genomgått en mycket genomgripande process, som inneburit att kollegialitet, kunskap och sanning ersatts med vinst, lojalitet och anti-intellektualism. Vidare har det under en längre tid även skett en avakademisering av universitet och högskolor i Sverige. Frågan är om man vinner några Nobelpris genom denna "revolution".

Allt fler professionsutbildningar har fått akademisk status över tid. Det gäller exempelvis lärare, sjuksköterskor och socionomer. Vi noterar att detta är yrkesgrupper

som idag har rekryteringsproblem, är bristyrken osv. Det kan vara värt att ställa sig frågan om de problem dessa professionsutbildningar har idag hör samman med att de inte mått bra av att akademiseras. I vilken utsträckning högre utbildning reducerats till att bli ett arbetsmarknadspolitiskt instrument har även diskuterats utförligt i andra sammanhang, varför vi inte gör det här.

Professionsutbildningar som akademiseras innebär, oavsett om du tycker det är bra eller dåligt, att värdet på de övriga akademiska utbildningarna sänks. Värdet på en akademisk utbildning sänks ytterligare när den högre utbildningen används i arbetsmarknadspolitiska syften. Det handlar egentligen främst om att dölja arbetslöshet bland ungdomar och personer med utländsk bakgrund. Då får vi snart vad Mats Alvesson kallar för en "PISA-högskola" (Alvesson, 2015).

Den avakademisering vi menar pågår påskyndas av inträdet av New Public Management i den akademiska världen i Sverige. Enligt New Public Management blir offentlig förvaltning effektivare om den liknar den privata marknaden och företag. Men styrningsmodellen medför även oönskade konsekvenser. Det kvalitetsmått som finns är betyg och det skapar en betygsinflation för att maximera vinsten (Berndt, 2016). Att institutioner och lärosäten får betalt efter hur många studenter som klarar sina kurser har lett till att allt fler med allt sämre kunskaper godkänns. Om enstaka examinatore försöker upprätthålla någon form av kunskapskrav kommer detta att kosta institutionen och lärosätet pengar. Det nuvarande finansieringsystemet innehåller inga som helst mekanismer för självsanering av en betygsinflation. Snarare tvärtom. En kollega till oss blev utskälld efter noter av prefekten för att hon inte godkänt tillräckligt många studenter på en kurs. Hon fick höra att hon "blödde pengar för institutionen". Därefter blev hon beordrad att rätta om tentorna så att fler godkändes. Se även den debatt som Dick Harrison skapade kring detta problem (Harrison, 2016, Ekstrand, 2016, Madison m.fl., 2016).

Forskning och dess finansiering överskuggas även den av mörka moln. Bo Rothstein har inte varit nådig i sin kritik av hur S-märkta forskare gynnas vid fördelningen av forskningsmedel från de svenska forskningsstiftelserna. Han går så långt att han kallar det inträffade för politisk korruption (Österman, 2003). Rothstein har även varit kritisk emot att forskare med politiskt korrekta åsikter beviljats mångmiljonanslag. Sedan har inte någon granskning skett av den vetenskapliga kvaliteten. Politiska meriter gör att man särbehandlas, menar Rothstein (Hedlund, 2005).

Inträdet av New Public management i universitetsvärlden har även inneburit att forskarnas lojaliteter förutsätts flytta från vetenskaplig sanning och allmänintresset till förmån för en lojalitet till chefen och lärosätets varumärke. ”KI-skandalen illustrerar hur en företagsliknande styrning leder till att obehagliga sanningar mörkas”, anser Jens Stilhoff Sörensen och Erik J Olsson (2016). Den uppförandekod som Karolinska Institutet, i bästa företagsstil, ålagt sina anställda att följa strider inte bara mot grundlagens meddelarfrihet, utan även mot centrala akademiska värden. Flera KI-forskare slog tidigt larm om oegentligheter som rörde Macchiarini, men betraktades som ”visselblåsare” och illojala (Olsson och Sörensen, 2016).

I detta sammanhang kan vi även nämna en skandal på KI från 2005 (dvs. långt före Macchiarini-skandalen). Leni Björklund (tidigare socialdemokratisk försvarsminister) delade, i rollen som landstingsråd ut pengar till sin livs- och partikamrats forskning. Forskningen beskrevs som världsledande och av Nobelprisklass, men en internationell utvärderingspanel kom fram till att forskningen var synnerligen medelmåttig. Professorn undgick under lång tid att upptäckas då han utvärderades av vänner och bekanta. Vidare var den S-ledda Landstingsledningen, som finansierade hans forskning, medvetna om oegentligheterna. I stället för att kontakta Riksenheten för korruption blundade man och teg (Sveriges Radio, 2005, Kainz, 2005a, Kainz 2005b, Tunström, 2005).

Dessvärre känner många universitetslärare att de riskerar repressalier om de framför kritik, vilket kan kosta dem karriären (Ekstrand, 2016, Skogar 2012, Hammar, 2015). I en enkätundersökning vid Lunds universitet upplevde 40 procent av personalen att de inte vågade framföra kritik rörande sin arbetssituation utan risk för repressalier (Madison m.fl. 2016). I och med införandet av en linjeorganisation hamnar forskarna oftast i en perifer position när lärosätena försöker ragga vetenskapliga storheter som affischnamn. Akademin kollegiala styrning har skrotats och KI-skandalen visar med tydlighet tveksamheten i detta.

Det är verksamheter som skapar ekonomisk avkastning som ska stimuleras, även inom högskola och universitet. Ekonomisk avkastning skapar tillväxt. Enligt Jonas Elvander har forskning ”blivit synonymt med innovation, det vill säga produkter och tekniker som ska göra svenska företag världsledande”. Samtidigt måste man omdefiniera syftet med högre utbildning och forskning. Här måste en prioritering ske om vad som ska främjas på universitet och högskolor: vinst och tillväxt, å ena

sidan, mot utbildning och kvalitet, å den andra. I slutändan är detta en rent ideologisk fråga (Elvander, 2013).

Det finns fler argument för en avakademisering. Den kollegieorganisation som under århundraden kännetecknat universitet och högskolor har ersatts med en linjeorganisation. Denna utveckling har skett i det tysta och utan att någon större debatt blossat upp kring detta systemskifte. I den linjeorganisation som växt fram har makten förskjutits från institutionerna till förmån för en toppstyrning från rektor och ledning (Kleberg, 2016, Madison m.fl., 2015). Införandet av en traditionell linjeorganisation har bidragit till att universitet och högskolor helt enkelt kommit att bli en förvaltning bland många. Det finns även forskare som anser att en överbyråkratisering skett (Rothstein, 2012).

Men inte kan väl en linjestyrning av den akademiska verksamheten vara så farlig? Nog måste vi överdriva lite grand? Om man försöker implementera en kopia av det Tredje Rikets styrningsmodell av svenska universitet så har såväl forskare, universitetslärare och den bredare allmänheten all anledning att känna oro (Academic Rights Watch, 2015). Det är en modell som bara har ett enda syfte: att likrikta verksamheten. ”I moderna, demokratiska samhällen är det aldrig en politiskt-administrativ uppgift att sortera i vilka tankar som tänks och varken skola eller universitet får välja mellan olika idémässiga föreställningar å elevers/studenters vägnar: varken skola eller universitet får indoktrinera” (Nørholm, 2016).

Universiteten har knutits närmare den allmänna statsförvaltningen. Det ökade politiska och ideologiska inflytandet över akademien i Sverige är oroande. Sverige bryter systematiskt och flagrant mot Unescos internationellt överenskomna rekommendationer för högre utbildning. Dessvärre befinner sig Sverige i bottenligan när det gäller att rättsligt säkra forskningens frihet i enlighet med Unescos principer (Madison m.fl., 2015).

## NÅGRA LÄRDOMAR FRÅN ANDRA LÄNDER

Hur ser det då ut i andra länder? Är det verkligen bättre där än i Sverige? Nej, gräset är inte alltid grönnare i grannens trädgård. Andra länder som infört New Public Management brottas även med problem. Samtidigt har man i flera länder lyckats mildra de värsta perversionerna som New Public Management kan leda till.

För att det ska bli en meningsfull jämförelse kommer vi inte att jämföra Sverige med USA, Storbritannien eller Tyskland. Dessa är stora länder som har helt andra förutsättningar att bedriva forskning och utbildning på akademisk nivå. Istället väljer vi att titta på hur det ser ut i länder som är mer jämförbara med Sverige: Finland, Portugal och Österrike. (Informationen om Finland, Portugal och Österrike bygger på intervjuer med Prof.em. Heikki Eskilinen, Prof. Dr. Eduarda Marques da Costa och Dr Elisabeth Gruber.) Såväl Finland som Österrike är de länder som toppar i Europa när det gäller den akademiska friheten enligt UNESCOs kriterier; Sverige befinner sig i bottenrasket (Madison m.fl., 2015).

I och med 'New University Act' infördes New Public Management på de finska universiteten 2010. Detta gäller samtliga universitet utom de två stiftelseuniversiteten (Aalto och Tammerfors). Att arbeta på ett universitet i Finland innebär att man är statsanställd, men ändå inte. I och med den nya lagstiftningen 2010 blev universiteten mer självständiga från staten, även om de fortfarande är en del av staten. Man har implementerat en företagsstruktur med rektor högst upp, dekanen är vd för fakulteten, och slutligen är prefekten avdelningschef. Fakultets- och institutionsstyrelserna är numera bara rådgivande. De fokuserar bara på utbildning och innehåll; något mandat att bestämma budget har de inte längre.

Till en början infördes tenure track-systemet inom naturvetenskapen, men har numera spridit sig. Tillvaron efter man disputerat är mycket osäker i Finland. Den finska motsvarigheten till Vetenskapsrådet har inrättat en speciell postdoc-tjänst för att utveckla sin karriär (3-5 år), men på det hela taget är det en mindre andel av de nydisputerade som kan stanna kvar inom akademien än före införandet av New Public Management.

Förekomsten av något *Sozialpartnerschaft* i Finland inom akademien är mycket tveksamt. *Sozialpartnerschaft* är benämningen på den institutionaliserade relationen mellan stat, politiska partier och olika aktörer på arbetsmarknaden, näringslivet och sociala grupper. Att skylta med sina politiska preferenser är generellt sett demeriterande i Finland.

Även i Portugal har New Public Management implementerats. Det handlar dock främst om införandet av indikatorer för att granska genomströmning, kostnadseffektivitet och produktivitet. Däremot har man inte försökt kopiera det privata nä-



ringslivets företagsstruktur. Universiteten är en del av staten, men har samtidigt en självständighet från övrig statlig verksamhet och den offentliga administrationen.

Något *Sozialpartnerschaft* existerar inte i Portugal. Politiska kontakter väger lätt när tjänster skall tillsättas eller någon ska befordras. Det är förtjänst och skicklighet som avgör. Ingenting annat. Det kollegiala systemet är fortfarande starkt i Portugal. Vid tjänstetillsättningar består de sakkunniga inte bara av nationella experter utan även av internationella, vilket gör att det är kompetensen hos kandidaterna som står i fokus vid anställningar. Kompetensen mäts således inte bara efter en nationell måttstock, utan även efter en internationell. Vart fjärde år sker dessutom en oberoende individuell utvärdering av varje enskild forskare och universitetslärare. Uppfyller man inte de uppsatta målen blir det ingen löneökning förrän nästa gång man evalueras. Denna tuffa verklighet hör samman med att budgeten och den offentliga finansieringen av institutioner och forskningscentra baseras på hur bra personalen är på måluppfyllelse. En evaluering av institutioner och forskningscentra sker vart femte år av internationella paneler. Återigen, det kollegiala styret är starkt.

Österrike har även infört New Public Management i universitetsvärlden, men reformerna har inte varit särskilt genomgripande. Även om man infört ett system för indikatorer och måluppfyllelse, så har man inte försökt kopiera någon företagsstruktur från näringslivet. Sedan 2002 är universiteten en egen slags enhet inom staten; de är statliga men med en egen och oberoende verksamhet.

Systemet i Österrike har däremot två distinkta egenheter: förekomsten av *Sozialpartnerschaft* och en obligatorisk mobilitet. Det sociala partnerskapet innehåller en mix av frivilligt och obligatoriskt medlemskap i olika organisationer, vilket skapar ett korporativistiskt system som är monopolistiskt med politiska förtecken. Om man siktar på att nå de högre akademiska nivåerna måste man vara medlem i något av de två stora politiska partierna (ÖVP eller SPÖ – de konservativa eller socialdemokraterna).

Den andra egenheten med Österrike är den ”påtvungade” mobiliteten. Du kan inte få en postdoc-tjänst på den institution du disputerade, du kan inte bli docent på den institution du hade din postdoc-tjänst på etc. Detta tvingar forskaren att röra på sig. Det är förtjänst och skicklighet som står i fokus.

## BIDRAGEN TILL DENNA ANTOLOGI

I sitt bidrag pekar *Erik J Olsson* på att högskolor och universitet håller på att förlora sin oberoende kritiska roll tack vare införandet av New Public Management. På sikt utgör NMP-styrningen ett hot mot demokratin i samhället, främst då det leder till en degenererad, korrumpad och politiserad högskola. Nepotism frodas, brist på transparens och bristande kvalitet. Någon inbyggd mekanism för självsanering saknas helt. Politikernas egna agendor ska kraftfullt och framgångsrikt kunna genomföras inom den rådande mandatperioden. Frågan är vad som händer med kvaliteten? Vidare är tanken med NPM att näringslivet står som förebild för hur styrningen sker, men frågan är om det är möjligt när man pratar om utbildning. Marknaden ska generera ekonomisk vinst till ägarna – utbildningskvalitet är därmed av mindre intresse.

En av de värsta förbrytarna när det gäller arbetsrätten i Sverige är universitetssektorn. När det gäller överträdelser angående hur personal anställs sker överträdelserna snarare som regel än undantag. En fakultet vid Göteborgs universitet hade under en begränsad tidsperiod 95 fall av olagliga anställningar. *Magnus Zetterholm* menar i sitt bidrag att det mest anmärkningsvärda är att ingen rättsvårdande instans, utom UKÄ, haft intresse av att styra upp detta organiserade lagbryteri. Problemet är bara att UKÄ:s ”allvarliga kritik” när det gäller olagliga anställningar inte kommer att få några som helst påföljder för prefekter eller dekaner – någon rättslig påföljd kan inte utdömas då vi inte har något reellt tjänstemannaansvar. Universitets- och högskolevärlden kan i lugn och ro fortsätta bryta mot arbetsrätten. Hade detta gällt LO:s kollektivavtalsområde hade det tagit hus-i-helvete om en småföretagare hade vänt och vridit på arbetsrätten på motsvarande sätt.

Idag lever vi i ett kunskapssamhälle. Vi ska konkurrera med vår kompetens, inte med låga löner och dåliga arbetsförhållanden och arbetsvillkor. Att ha rätt utbildning är en central del i att vara konkurrenskraftig på kunskapssamhällets arbetsmarknad. *Mats Alveson och Mats Benner* konstaterar i sitt bidrag att flertalet akademiska ledningar idag är forskningsmässigt svaga och inriktade på administrativa karriärer. De är mer lyhörda mot politiska ledningar och har en förkärlek för politisk korrekthet snarare än att stå för höga forsknings- och kunskapsideal. Det som kallas ’kunskapssamhälle’ är i det närmaste en religiös tilltro på att frälsningen, i form att en ökande kunskapsproduktion (som ingen läser eller tar del av), ligger runt hörnet. Alla måste bli en del i det nya samhället och för att inte exkludera nå-

gon sänker man kunskapsnivåerna så att alla kan vara med. Det är med denna "kompetens" vi ska bli globalt konkurrenskraftiga.

*Sharon Riders* bidrag beskriver, i sagoform, en ny akademisk verklighet där humanisters traditionella bidrag till samhällsdebatten inte längre passar in. New Public Management räknar visserligen med värdet av "samverkan", men med detta avses normalt inte ett debattinlägg i en dagstidning eller ett samhällskritiskt föredrag för allmänheten. Samverkan är istället nyspråk för olika former av samarbete med näringslivet. På så sätt har en central humanistisk verksamhet väsentligen definierats bort. I värsta fall betraktas den som rent av skadlig och illojal.

*Göran Adamson* visar i sitt bidrag att det finns påtagliga korporativistiska strukturer inom den svenska universitetsvärlden och att det även går att diskutera förekomsten av ett *Sozialpartnerschaft*. Om man som forskare eller universitetslektor inte delar den ideologi som styr den svenska universitetsvärlden kan man räkna med repressalier och att karriären avslutas snabbt. Den politisering av universitetsvärlden som vänstern genomfört i Sverige har likriktat verksamheten, stimulerat nepotism, anti-intellektualism etc. Det paradoxala är att vänstern använt sig av en av den nyliberala ärkefiendens redskap – New Public Management – för att uppnå sina mål.

För att lyckas med en akademisk karriär krävs tre saker: 1) Stå alltid på god fot med din handledare. Din karriär bygger på att din handledare gillar dig! 2) Bli kompis med "innegänget" och makthavarna på institutionen. 3) Ha samma åsikter och värderingar som dina kollegor. Var sådär lagom självständig, dvs. du gör som du blir tillsagd och som ligger i linje med vad dina kollegor tycker på institutionen. Byter du mot dessa tre råd kommer du att bli av med din karriär, menar *Daniel Rauhut* i sitt bidrag. Han menar även att ett tenure track-system skapar färre karriärvägar – inte fler. I praktiken innebär det konkurrensbegränsningar då färre kan söka tjänsterna. I USA är forskningstjänster tidsbegränsade, medan tenure track-tjänster är tillsvidare. I Sverige gäller LAS, vilket gör att en av poängerna med tenure track-tjänster redan finns i den svenska arbetsrätten. Den andra poängen är att kandidaten regelbundet blir utvärderad för att säkerställa kvalitet. Problemet är bara att ingen sorteras bort. I praktiken blir tenure track-tjänsterna enbart en konkurrensbegränsning som möjliggör att institutionerna kan anställa sina påläggskalvar på laglig grund.

För att förstå hur dagens universitetsstuderande ser på universitetsutbildning är det väsentligt att känna till vilka erfarenheter dagens studenter har från sin tidigare skolgång. *Inger Enkvist* anser att merparten av dagens studenter har gått i ett högstadium som kännetecknas av en låg studietakt. På gymnasiet har de till stor del ägnat sig åt presentationer och eget arbete, snarare än faktainläring. Samtidigt som gymnasieutbildningarna på många håll ställer ganska beskedliga krav på gymnasisterna finns det många kryphål för en enklare resa. Större krav på kunskapsinläring och att skaffa sig goda studievanor måste till om kvaliteten på de studenter som börjar på universitet och högskola ska förbättras. En slutexamen skulle vara till hjälp för att inrikta elevers och lärares ansträngning på kunskaper och färdigheter. PISA-haverier av det slag vi bevittnat skulle undvikas genom detta.

## VILKA KONSEKVENSER FÅR DENNA UTVECKLING FÖR SAMHÄLLET I STORT?

Sjävklart får den utveckling vi här bevittnar stora konsekvenser för samhället i stort. På alla plan. Införandet av *New Public Management* har medfört att politiskt tillsatta chefer och andra externt rekryterade ledare förväntas kraftfullt linjestyra en verksamhet de egentligen inte alls förstår (Arnqvist, 2017). Vi har sett Polisen och dess verksamhet haverera efter införandet av *New Public Management*, sjukvården, järnvägarna och grundskolan likaså. Om man inte förstår förträffligheten i *New Public Management* så är man korkad. Skojarna i H.C. Andersens saga kan möjligen lura våra folkvalda, med de lyckades inte lura det lilla barnet.

Vidare har universitetsområdet politiserats genom att politikerna, med stöd av *New Public Management*, ställer icke-vetenskapligt baserade krav. Utgångspunkter, metoder och slutsatser blir varandras förutsättningar; betydelsen av teori försvann på vägen (Nørholm, 2016). Konsekvenserna av denna utveckling är en anti-intellektualism som breder ut sig (Adamson, 2016). Förkärleken till *best practice* blir viktigare än riktig forskning (Nørholm, 2016). I vetenskaplig mening är *best practice* en omöjlighet. Ändå är *best practice* något som både praktiker och politiker har en förkärlek till, trots att metodologin bakom *best practice* och *good practice* lider av många problem (Vesely, 2011, Ermeling m.fl., 2015, Rauhut Komaniets och Rauhut, 2016).

Ytterligare ett sätt att visa på hur akademien avakademiserats och politiserats handlar om hur de styrs. Linjeorganisationer har ersatt den traditionella kollegiala styrningen. I en debattartikel visar Göran Arnqvist (2017) hur olyckligt det blir när

statliga myndigheter söker chefer till verksamheternas nyckelpositioner som ska vara sociala och trevliga, samt ha tidigare chefserfarenhet; kunskaper inom fackområdet ses i bästa fall som meriterande, men inte som nödvändigt. Verksamhetens medel har då en tendens att bli dess mål – och då blir det bara knas av det. Kanske det inte är så konstigt att vården, polisen m.fl. krisar?

Slut ögonen och fantisera om följande kravspecifikation till en fingerad tjänst som professor i valfritt ämne: *den sökande ska dela verksamhetens värdegrund, ha tidigare chefserfarenhet och uppvisa god social kompetens. Erfarenhet av att attrahera externa forskningsanslag, vara väl förankrad i det svenska och internationella vetenskapliga samfundet, samt erfarenhet av att publicera sig i internationella vetenskapliga tidskrifter kan ses som meriterande.* Skulle en sökande till denna tjänst kunna föra forskningen framåt? Knappt.

Chefen för fakulteten, dekanen, är den som ansvarar för kvaliteten på forskning och utbildning på de institutioner som ingår i fakulteten. Fakulteten kan även påverka inriktningen inom dess verksamhetsområden. Det är vanligtvis en professor som utses till dekan, då det ligger i uppdragets natur att det är en person som har en lång och gedigen erfarenhet. Det finns fakultetschefer i Sverige som endast avlagt doktorsexamen. I övrigt skulle de kunna söka den påhittade professuren ovan. Vad vi ser i detta exempel är en politisering och avakademisering av verksamheten.

Vi har hittills ägnat mycket tid åt universiteten och högskolorna och vilka konsekvenser den utveckling vi ser kan få för samhället. Nu är det inte bara utvecklingen i den akademiska världen som vi bör känna oro över, utan även det som sker i grund- och gymnasieskolan. Gymnasieskolan ska förbereda eleverna för universitetsstudier och det är en bekymmersam bild som tornar upp sig. De gymnasieskolor som Inger Enkvist undersökt har goda förutsättningar jämfört med de flesta gymnasieskolorna i Sverige. Ändå känns det inte som om samhällsvetarna har det riktigt bra. Naturvetarprogrammet som ger ett intryck av att vara bättre organiserat är knutet till det internationella IB-programmet, vilket innebär att kursplanen till viss del styrs av internationella mål och inte nationella. Elevinflytandet på samhällsvetarprogrammet signalerar att det är en av de faktorer som faktiskt orsaker de problem som Inger Enkvist redogör för.

Ungdomarna förvaras, snarare än utbildas, i gymnasieskolan. "Förvarar" man ungdomarna på detta sätt istället för att utbilda dem, så ger man politiker som Trump

möjlighet att slå vilka dunster som helst i ögonen på dem! De saknar förmågan att källkritiskt värdera den information de får. På sikt hotar en dylik utveckling demokratin. För att stoppa antidemokratiska politiker och "alternativa sanningar" krävs kunskap. På det sätt som samhällsvetarprogrammet framställs finns det risk för att andelen elever som på fullt allvar menar att, exempelvis, jorden är platt, att Gud skapade världen och att förintelsen aldrig ägde rum kommer att öka inom en ganska snar framtid.

Kunskap är makt. Kunskap ger välstånd och tillväxt. Om gymnasieelever får allt sämre grundkunskaper och saknar förmåga att kritiskt värdera information så kommer vi att få en ganska utbildad arbetskraft i Sverige, en arbetskraft som saknar det nödvändiga humankapitalet för att Sverige ska kunna vara ett rikt och välmående land med tillväxt, välstånd och social trygghet. Det kommer även att leda till att politiska clownar och populister ges politisk makt på det sätt vi sett ske i USA.

## SLUTORD

Är det någon som på fullt allvar tror att Sverige kommer att vinna några Nobelpris om den här utvecklingen fortsätter? De båda skojarna i HC Andersens saga har verkligen blåst våra folkvalda att implementera *New Public Management* inom akademien. Högskola och universitet har politiserats, en linjeorganisation har införts och verksamheten har byråkratiserats. Det viktigaste för forskare och universitetslärare var tidigare att värna om allmänintresset och hålla fast vid det vetenskapligt sanna; idag styr vinstintressen, tillsammans med lojalitet till den närmaste chefen och lärosätets varumärke. Att institutioner och lärosäten får betalt efter hur många studenter som klarar sina kurser har lett till att allt fler med allt sämre kunskaper godkänns. Om enstaka examinatorer försöker upprätthålla någon form av kunskapskrav kommer detta att kosta institutionen och lärosätet pengar. Det nuvarande finansieringssystemet innehåller inga som helst mekanismer för självsanering av en betygsinflation. Snarare tvärt om.

Vi bevittnar en tyst process, i vilken kollegialitet, kunskap och sanning ersatts med vinst, nepotism och anti-intellektualism. Detta vinner man inga Nobelpris på. Mer (internationella) forskningsmedel eller fler publiceringar i fina vetenskapliga tid-

skrifter har det inte heller blivit. Snarare är det så att pojken i H.C. Andersens saga har rätt: *Kejsaren är naken!*

# NEW PUBLIC MANAGEMENT OCH HOTET MOT HÖGSKOLAN

*Erik J Olsson*

## INLEDNING

I det här kapitlet ska jag ta upp företeelsen New Public Management (NPM) och hur denna enligt min mening underminerar den offentliga sektorn och inte minst högskolan, där jag själv verkar som filosofiprofessor. Mina centrala teser kommer att vara:

- 1.En radikal form av NPM är en realitet i Sverige idag.
- 2.Denna form av NPM har införts i skymundan och på ett anmärkningsvärt och förtroendeskadande sätt.
- 3.Den mer positiva nyheten är att det centrala argumentet för NPM inte är tvingande utan bygger på olika tankefel alternativt strategiska oklarheter.

Jag ska avslutningsvis föreslå några sätt att motverka NPM, bl.a. den metod som Academic Rights Watch (ARW) valt att tillämpa. ARW är en insamlingsstiftelse som jag driver sedan 2012 tillsammans med andra akademiker vid universiteten i Göteborg, Lund, Uppsala och Umeå och vars uppgift är att bevaka den akademiska friheten i Sverige. Detta gör vi främst genom att på vår webbplats ([www.academicrightswatch.se](http://www.academicrightswatch.se)) dokumentera med t.ex. offentliga handlingar och e-postutdrag vad vi, främst mot bakgrund av Unescos rekommendationer för personal inom den högre utbildningen (1997), anser vara överträdelser av lärares och forskares rättigheter.

Angående de dokumenterade överträdelserna är vi väl uppe i ett hundratal nu, beroende på hur man räknar, och det finns anledning att tro att vi bara skrapat på ytan. Samtidigt tror jag att utan den bakgrund som ges i föreliggande kapitel förefaller överträdelserna nästan obegripliga. Mot bakgrunden framstår de förhoppningsvis inte bara som begripliga, utan något man kunde förväntat sig.



Efter denna inledning ska jag ta mig an själva begreppet New Public Management. Vi kan knappast föra en diskussion om NPM utan en närmare begreppsbestämning. Jag övergår sedan till att diskutera skillnader i villkor mellan offentlig och privat verksamhet och beskriver därefter hur Sverige införde New Public Management. Avsnittet därefter handlar om granskningsmyndigheternas roll, vilket leder över till vad jag anser vara de grundläggande tankefelen bakom NPM. Till sist sammanfattar jag diskussionen och drar såväl teoretiska som praktiska slutsatser.

## VAD ÄR NEW PUBLIC MANAGEMENT?

Begreppet New Public Management (NPM) introducerades av den brittiske forskaren Christopher Hood (1991) och är nära förknippad med nyliberalismen som ideologi. Här är några föreställningar som enligt Hood är typiska för NPM (sid. 3–19; se även Bremer, 2015, sid. 111, och Bringselius, 2015):

1. Professionaliserade chefsfunktioner med relativt långtgående mandat att leda verksamheten.
2. Explicita standarder för hur verksamheten ska utvärderas och tydliga mått på bra verksamhet.
3. Tydligare fokus på kontroll av resultat snarare än fokus på styrning av hur verksamhetsprocesser utförs, eller styrning av de resurser som används i verksamhetsprocesser.
4. Decentralisering av organisatoriska enheter inom statsförvaltningen.
5. En uppskattning av konkurrens som effektiviserande och kvalitetsdrivande inom den offentliga sektorn.
6. Ledarskapspraxis från den privata företagssektorn.
7. Fokus på kostnadseffektivitet och effektivt resursutnyttjande.

Det jag ska intressera mig för här är NPM såsom föreställningen att privat sektor ska fungera som förebild för offentlig sektor, dvs. punkt 6. ovan, så att, i förlängningen, offentlig verksamhet ska styras som om det vore fråga om privat verksamhet. Det ska nämnas att flera av de andra komponenterna i NPM-begreppet följer av

denna mer specifika bestämning, som därför kan göra anspråk på att fånga en central del av begreppet. Ta t.ex. tanken att cheferna ska ha större handlingsfrihet. Det följer ju väsentligen om det offentliga styrs som om det vore privat då det privata ger cheferna större handlingsfrihet än det offentliga (se även avsnitt 3 nedan). Men jag ska inte fördjupa mig i detta här.

Vissa föreställningar som cirkulerar i dagens samhälle gör att NPM, i denna snävare mening, utövar stor lockelse på många politiker och beslutsfattare. En sådan föreställning är att (1) *effektivitet är ett övergripande mål för offentlig sektor*. Enligt Arbetsgi- varverket ställs i denna anda krav på de statliga verksamheternas ”rationalisering, effektivitet, flexibilitet, snabba omställningar och ökad samordning inom kärnverk- samhet, administration, IT och uppföljning” (2013, s. 11).

En annan sådan föreställning kan uttryckas som att 2) *offentlig sektor som den traditio- nellt styrs* – dvs. med avsevärd betoning på regelföljande – är ”ineffektiv” och *privat sek- tor ”effektiv”*. Det blir i så fall nästan en självklarhet att offentlig sektor måste omge- staltas efter privat mönster så att den också blir lika effektiv. Alltså blir slutsatsen att (3) *offentlig verksamhet ska styras som om den vore privat* (NPM).

NPM får i så fall en tvingande karaktär och blir närmast en logisk konsekvens av självklart giltiga grundförutsättningar. Den som är mot NPM är en hopplöst irratio- nell och okunnig nostalgiker alternativt en världsfrånvärd bakåtsträvare – eller allt detta på en och samma gång.

Det är knappast en hemlighet att NPM i Sverige utgår från den ekonomiska makten i Regeringskansliet, särskilt Finansdepartementet. Här spelar troligen erfarenheter från den svenska finanskrisen i början av 90-talet en roll som varnande exempel och motiverande faktor. Krisen föregicks av ständigt stigande offentliga kostnader. Det faktum att Sverige på senare tid haft en gynnsam ekonomisk utveckling har säkert befäst övertygelsen att ”NPM fungerar” vilken är så nära en självklar grundsats man kan komma inom politiken. Finansdepartementets vilja att ändra sig på denna punkt torde vara minimal.

Svenska fackföreningar har också låtit sig påverkas av den logik som leder fram till NPM. En aktuell studie från Örebro fann ingen väsentlig skillnad mellan Arbetsgi- varverket och arbetstagarnas organisation Saco-S när det gäller synen på NPM (Jo- hansson, 2016). Arbetsmarknadens parter tycks, när det kommer till kritan, väsent-

ligen vara överens om de förutsättningar som gör att NPM framstår som det enda rationella alternativet när det gäller myndighetsstyrning.

Jag ska återkomma till intrycket av NPM:s tvingande karaktär och till varför detta intryck är bedrägligt. Det jag vill framhålla nu är att det är en sak att se NPM som ett naturligt svar på den offentliga sektorns förmodade ineffektivitet, en annan att faktiskt genomföra NPM i praktiken. Egentligen verkar det omöjligt att, inom ramen för rättsstaten, styra det offentliga som om det vore privat, då grundlagen, särskilt 2 kap regeringsformen gör en klar åtskillnad mellan offentlig och privat verksamhet. Ett privat företag får t.ex. begränsa anställdas yttrandefrihet på ett sätt som staten inte får göra gentemot statsanställda. NPM kräver, å andra sidan, att offentliganställdas yttrandefrihet får inskränkas gentemot staten, analogt med hur det sker inom det privata. NPM verkar alltså falla på sin egen orimlighet, ja man frestas säga på sin egen grundlagsvidrighet.

Min första fråga är om man ändå – så att säga mot alla odds – kan säga att NPM faktiskt införts i Sverige, dvs. att det offentliga nu styrs som om det vore privat? Min tes är att den bästa förklaringen till det vi ser hända i offentlig sektor och på statliga högskolor är att NPM genomförts i mycket hög grad och att det finns indikationer på att införandet nått sin logiska slutpunkt, där hela eller en mycket stor del det offentliga faktiskt styrs i strid med grundlagens and som om det vore privat.

Här ska jag främst hålla mig till den sektor som jag kan bäst: högskolesektorn. Men många observationer är tillämpbara på den offentliga sektorn generellt, dock möjligen i något mindre grad på de rättsvårdande myndigheterna (polis, domstolar osv.) av skäl som jag strax ska återkomma till.

## OFFENTLIGT KONTRA PRIVAT

Låt mig uppehålla mig lite kring skillnaderna i villkor mellan offentlig och privat verksamhet. Den första skillnaden är uppenbar: det offentliga är skattefinansierat och ägs av det allmänna, dvs. av oss svenska medborgare. Det privata är också betydligt mer konkurrensutsatt och denna utsatthet är betydligt mer kännbar: om ett privat företag inte klarar sig i konkurrensen sjunker företagets börsvärde, i värsta fall hotar konkurs och/eller uppsägningar. Detta sker inte, eller åtminstone inte lika lätt, inom det offentliga. En högskola som håller låg kvalitet läggs i praktiken inte ner. De oberoende utvärderare av utbildningar som Universitetskanslerämbetet ge-

nomförde för några år sedan ledde visserligen till nedlagda kurser. Det var dock en historisk parentes, och nu har man enats om ett utvärderingssystem där högskolorna i hög grad ska utvärdera sig själva. Risken att utbildningar läggs ner på grund av låg kvalitet är med ett sådant system minimal.

Konsekvenserna av dålig styrning/låg kvalitet är alltså mycket mer påtagliga inom det privata. Därför resonerar man att det inom det privata finns ett större egenintresse hos ledning/styrelse/ägare där att ta eget ansvar och se till att saker och ting fungerar som de ska, vilket gör att det privata i högre grad är självreglerande. Det behövs alltså i många fall mindre reglering inom det privata därför att saker och ting antas lösa sig själva.

Inom det offentliga däremot behövs särskilda regler för att se till att verksamheten fungerar tillfredsställande och att ägarna, dvs. ytterst medborgarna, ska kunna försäkra sig om att så är fallet. Reglerna gäller:

-vad man får säga: yttrandefrihet är mer långtgående inom det offentliga (meddelarfrihet, repressalieförbud etc.);

-vilken information som är offentlig: offentlig verksamhet kräver mer transparens och insyn (diarieföring, handlingars offentlighet etc.);

-hur ärenden ska hanteras: inom det offentliga ställs krav på objektivitet, saklighet och opartiskhet;

-vem som ska anställas: inom det offentliga gäller som grundregel att alla tjänster, förtjänst och skicklighet ska vara främsta anställningsgrund;

-hur ansvar ska utkrävas: en offentlig tjänsteman kan åtals för tjänstefel.

Angående yttrandefriheten inom offentlig sektor ger Thomas Bull, juridikprofessor och numera justitieråd i högsta förvaltningsdomstolen, följande motivering (Bull, 2013, s. 261):

Om grundlagsskyddet [för yttrandefriheten] ska kunna ge de positiva effekter som eftersträvas i form av en fri och välinformerad debatt så är det centralt att de offentligt anställda – som har en särskild inblick i hur våra gemensamma angelägenheter hanteras i praktiken – kan och vågar delta i denna. Inte bara renodlade repressalier hindrar sådant deltagande, utan

även kritiska uttalanden som gör klart för de anställda att utspel i media eller kontakter med publicister inte är uppskattade.

Lars Calmfors, professor emeritus i internationell ekonomi och ordförande i Arbetsmarknadsekonomiska rådet, förklarar vitsen med utlysning av tjänster inom det offentliga (Calmfors, 2016):

Handplockning av personer som tidigare har arbetat ihop förekommer visserligen i privat näringsliv och kan ibland vara effektiv för att få ett väl fungerande arbetslag. Risker för missbruk motverkas där av de konkurrenssnackdelar det kan innebära. Den spärren finns inte i offentlig sektor och därför finns reglerna om tillsättning i öppen konkurrens efter enbart merit och förtjänst.

När det gäller straffrättsligt ansvarsutkrävande vid tjänstefel anges bakgrunden på följande sätt av samme Bull (2013, s. 482–483, min kursivering):

Straff har många funktioner på såväl individplanet som för samhället som helhet. Det kan gälla olika former av prevention, hämnd och symbolisk markering av vad som är acceptabelt i samhället. För denna studies del är det av störst intresse att fokusera på det straffrättsliga ansvarsutkrävandets symboliska funktioner eftersom utkrävandet av ansvar för tjänstefel innefattar en tydlig symbolisk dimension. Denna funktion handlar om att upprätthålla det allmänna förtroendet för förvaltningens förmåga att sköta sina uppgifter på ett opartiskt, effektivt och rättssäkert sätt. Det straffrättsliga ingreppet mot enskilda tjänstemän får i detta sammanhang alltså en annan innebörd än ”bara” ett sökande efter individuella fel och ansvarskrävande för dessa.

Förutom de regler inom det offentliga som jag redan nämnt, och som skiljer detta från det privata, finns särskilda bestämmelser för forskare och lärare på statliga lärosäten. Det finns i regeringsformens andra kapitel ett särskilt rättsligt skydd för yttranden i ”vetenskapliga angelägenheter”. Där finns även ett generellt skydd för forskningens frihet. Mer specifikt skyddas vissa delar den akademiska friheten i högskolelagen, där vi även finner en föreskrift om ett, numera minimalt, kollegialt inflytande vid val av rektor och representation i högskolestyrelser.

## HUR SVERIGE INFÖRDE NEW PUBLIC MANAGEMENT - MOT ALLA ODDS

Det finns som jag ser det väsentligen tre sätt på vilka NPM kan införas. En möjlighet är att det statliga regelverket anpassats så att det inte längre finns någon skillnad mellan att vara statligt anställd och att vara privat anställd: staten uppträder i så fall som "privat arbetsgivare" med rätt att inskränka yttrandefriheten, dölja information strategiskt, anställa efter "handplockning" osv. Detta skulle dock kräva radikala ingrepp i grundläggande medborgerliga rättigheter och offentlighetsprinciper, och tvivel skulle med rätta uppstå huruvida Sverige fortfarande är en demokrati. Effekten skulle bli ett slags statskapitalism där staten enligt lag får uppträda som privat företag på en global marknad.

Det andra alternativet vore att privatisera hela eller stora delar av den offentliga sektorn. Detta är det egentliga nyliberala alternativet. Då det som tidigare var offentligt nu är privat är det i trivial mening fritt fram att styra verksamheten som privat verksamhet. Insyn i verksamheten kan begränsas, yttrandefriheten inskränkas osv. Det tidigare borgerliga förslaget att införa högskolestiftelser faller under detta alternativ. Redan idag är några få svenska högskolor privata, t.ex. Handelshögskolan, även om staten där också har visst inflytande. Detta alternativ betyder dock att riksdag och regering riskerar förlora den politiska kontrollen över tidigare offentlig verksamhet, vilket leder till minskad politisk handlingsfrihet. Antalet högskoleplatser kan t.ex. inte anpassas efter ungdomskullar och arbetslöshet på det sätt som nu sker. Det finns vidare stor enighet bland väljarna att det allmänna även i fortsättningen ska ha kontrollen över stora delar av det som nu är offentligt – sjukvård, skola, högre utbildning, ordningsmakten osv. – något som en majoritet är beredd att betala för skattevägen om kvaliteten kan upprätthållas. Att vilja privatisera alltför mycket vore alltså ett politiskt vågspele i nuvarande samhällsklimat.

Det leder mig till det tredje alternativet: låt i stort det offentliga regelverket vara kvar men instruera cheferna, direkt eller indirekt, att agera som om de verkade inom det privata och säkerställ att detta inte får några konsekvenser för cheferna personligen. Det måste särskilt undvikas att sådana chefer ställs till svars för tjänstefel eller annan förseelse. Cheferna kan i så fall systematiskt bryta mot de lagar och regler som styr offentlig verksamhet och istället agera som privata chefer. För att det inte ska vara förenat med personlig risk för cheferna att verka enligt NPM kräver detta alternativ att tjänstefelet i princip avskaffas.

Från ett nyliberalt perspektiv är denna lösning möjligen en acceptabel kompromiss. Egentligen hade man velat privatisera det offentliga. Men om inte det går är det näst bästa att det offentliga fortsätter att vara statligt men att det styrs som om det vore privat. Effekten blir ett slags förtäckt privatisering.

”Den tredje vägen” gör den liberala demokratin till en definitionsfråga. Å ena sidan har vi en fin demokratisk lagstiftning för hur offentlig verksamhet ska bedrivas, å andra sidan en praxis som väsentligen negerar samma lagstiftning. Vi har en imponerande samling lagar som vi kan ståta med i offentliga och inte minst internationella sammanhang samtidigt som ingen sanktion utdelas när det bryts mot dem. Det innebär ett slags dubbelhet som består i att dels högtidligt ställa upp vissa principer och rättigheter till allmänt beskådande, dels – när ridån gått ner – i handling visa att vi egentligen inte tycker att principerna och rättigheterna är så viktiga trots allt i konkreta fall. De blir i slutänden blott tomma ord. Att bekänna sig till demokratin grundtankar – yttrandefrihet m.m. – blir ett slags ritual där orden upphört att ha någon bestämd innebörd, ungefär som när en typisk nutidssvensk läser den kristna trosbekännelsen.

Vad är det då vi ser i Sverige? Vilket av alternativen har våra politiker valt, om något? Tre iakttagelser kommer att vara centrala när jag ska besvara frågan:

-Vi ser en förändring av det offentliga regelverket i riktning mot det privata när det gäller synen på tjänstefel.

-Beträffande det övriga generella offentlighetsrättsliga regelverket kan inte skönjas någon påtaglig förändring över tid (yttrandefrihet, objektivitetsregler, regler om anställning osv.)

-Samtidigt ser vi tecken på omfattande brott mot det offentlighetsrättsliga regelverket i praktiken.

Jag ska på dessa tre grunder – varav jag ska belägga den första och sista – argumentera att Sverige valt det jag kallat den tredje vägen, dvs. att införa NPM bakvägen genom att i grunden avskaffa tjänstemannaansvaret. Det andra påståendet, det om det övriga offentlighetsrättsliga regelverkets relativa konstans, tarvar enligt min mening ingen särskilt argumentation. Även om det naturligtvis skett förändringar har dessa såvitt jag kan bedöma inte haft någon genomgripande effekt. Något annat vore ju

heller inte att förvänta sig då det rör sig om föreskrifter som antingen återfinns i eller utgår från grundlagen.

Låt oss – för att belägga denna tes om det avskaffade tjänstemannaansvaret – följa utvecklingen av rättssystemets syn på ansvarsutkrävande, dvs. tjänstefel som brott. Thomas Bull skriver om detta (2013, s. 488, min kursivering):

Ansvarsutkrävandet för de offentligt anställdas felaktiga handlande kan sägas vila på tre ben: ett straffrättsligt, ett arbetsrättsligt och ett skadeståndsrättsligt. Relationerna mellan dessa olika vägar att utkräva ansvar har varierat och inte alltid varit lätta att jämka ihop. Olika synsätt bryts mot varandra angående vilken huvudsaklig funktion reglerna har och för vilka syften en reglering införs. På ett översiktligt plan kan sägas att utvecklingen gått från ett historiskt sett offentligrättsligt synsätt, till att privaträttsliga perspektiv alltmer vunnit insteg. Regleringens utformning över tid kan ses som olika sätt att balansera olika intressen såsom styrning, effektivitet, enskildas rättssäkerhet m.m.

Hur var det möjligt för det privaträttsliga synsättet på ansvarsutkrävande i tjänsten att vinna insteg? Fram till 1970-talet fanns ett s.k. ämbetsansvar – ”ansvar för tjänstefel kunde utkrävas vid åsidosättande av gällande regler (eller vad som följde av tjänstens beskaffenhet) om detta skett av försummelse, oförstånd eller oskicklighet” (Bull, 2013, s. 491). Motivering var att detta ansågs ”nödvändigt för att garantera en god kvalité inom mängder av tjänsteåtgärder och för att upprätthålla den offentliga tjänstens integritet” (ibid., s. 491–492).

Detta ämbetsansvar avskaffades på 1970-talet. ”Bara fall där en offentlig funktionär missbrukade sin makt att utöva myndighet och där detta vara av allvarlig karaktär ansågs lämpliga för straffrättsliga ingripanden”, skriver Bull (ibid., s. 492). Andra fel ska behandlas internt inom myndigheten inom ramen för ett disciplinförfarande och väsentligen hanteras på samma sätt som på den övriga arbetsmarknaden. Bakgrund var, konstaterar han, en allmän uppfattning, inte minst hos regeringen, att ”allvarliga fel inte förekommer i någon ökad utsträckning inom den offentliga förvaltningen och att straffrättsliga sanktioner inte borde användas annat än i speciella fall” (ibid, s. 492–493). Här frestas man invända att detta lyckliga tillstånd möjligen var ämbetsansvarets förtjänst.



Låt oss återvända till nutiden och vad som händer i praktiken när någon anmäler en befattningshavare för tjänstefel. Uppklaringsprocent vad gäller tjänstefel ligger nu på 1%, dvs. endast 1% av anmälningarna leder till att en viss person kan bindas till ett visst brott. Thomas Bull påpekar att samma uppklaringsprocent gäller för cykelstöld. Även cykelstölder klaras alltså upp i bara 1% av alla fall som anmäls. Förklaring till den låga uppklaringen när det gäller cykelstölder är uppenbar: det finns inte någon misstänkt. Man vet helt enkelt inte vem som tog cykeln. När det gäller tjänstefel förhåller sig det normalt annorlunda: en bestämd person pekas ut som den som begått det påstådda brottet och det råder inget tvivel om denna persons identitet.

Hur är det i så fall möjligt att inte fler binds till ett brott? Thomas Bull pekar på flera faktorer. För det första är lagstiftning och rättspraxis är så flexibla att det finns gott om utrymme för olika ursäkter och undantag. Ta t.ex. ett fall där en tjänsteman gör en felaktig rättslig bedömning (Bull, 2013, s. 499):

Rättsläget kan beskrivas som att offentliga tjänstemän också vid utövandet av de mest ingripande typer av tvångsåtgärder mot enskilda har en betydande marginal att göra felaktiga rättsliga bedömningar innan dessa blir straffbara. Vidare tycks domstolarna var benägna att i denna typ av processer se generöst på vad som utgör en osäkerhet om innehållet i gällande rätt.

För det andra gör kravet att felet ska ha skett vid myndighetsutövning att många överträdelser inte straffsanktioneras. Ponera t.ex. att en chef kritiserar en anställds yttranden i medierna. Den normala rättsliga bedömningen i ett sådant fall vore att hävda att det visserligen var ett grundlagsbrott men då överträdelserna inte skedde vid myndighetsutövning begick chefen inte tjänstefel. Resultatet blir att "anknytningen till myndighetsutövning medför att grundlagsskyddade rättigheter lämnas utan straffrättsligt skydd" (Bull, 2013, s. 503).

Andra förklaringar till den nedslående statistiken är att hög arbetsbelastning, ovana (bristande utbildning) och "ingen skada skedd" gäller som rättsligt giltiga ursäkter och förmildrande omständigheter. De få personer som varje år döms för tjänstefel är väsentligen poliser, domare eller tillhör andra grupper som arbetar inom de rättsvårdande myndigheterna. "Endast i undantagsfall förekommer personer från andra myndighetssfärer i refererad rättspraxis", konstaterar Bull (2013, s. 512).

Här uppdagas en egendomlig skillnad mellan de rättsvårdande myndigheterna, där tjänstefel utdöms något oftare, och annan offentlig verksamhet. ”Den olikbehandling som råder i detta hänseende mellan personalgrupper inom rättsväsendet och de inom övrig förvaltning kan ... inte anses vara sakligt motiverad”, skriver Bull (2013, s. 514). Han fortsätter: ”Inte bara rättsväsendet, utan hela den offentliga förvaltningen, har behov av allmänhetens förtroende. Ja, det kan t.o.m. sägas att det demokratiska styrelseskicket har behov av en förvaltning som har medborgarnas förtroende och att denna tydliga lucka i hur detta förtroende värnas därför är extra svår att motivera.” (ibid., s. 514, jmf. Olsson och Zetterholm, 2016)

Det finns så vitt jag vet endast några få fall där någon i beslutande ställning inom högskolan dömts för tjänstefel. Det enda fall jag kan dra mig till minne från ARW:s praktik är en incident vid Högskolan i Skövde. Det gällde två anställda som antagit en anhörig till en utbildning som denne aldrig sökt. Högskolans personalansvarsnämnd beslutade att åtalsanmäla personerna i fråga för tjänstefel (Dnr HS 2014/792), vilket de senare fälldes för i Skaraborgs tingsrätt. Här fanns det dels ett klart uppsåt, dels skedde det felaktiga agerandet inom ramen för myndighetsutövningen.

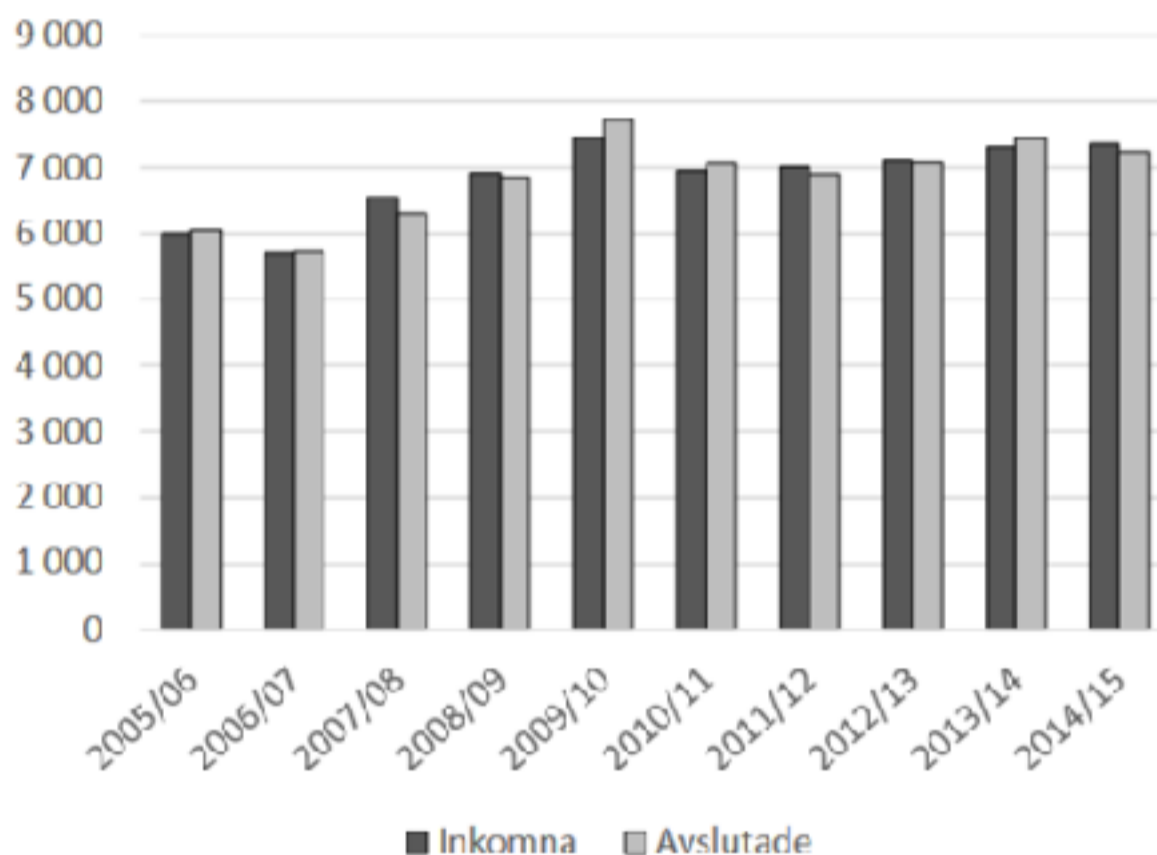
Slutsatsen av föregående betraktelse är att det straffrättsliga tjänstemannaansvaret har nedmonteras och nu i praktiken är icke-existerande. Jag har redan framhållit att vi angående det övriga offentliga regelverket (dvs. som inte gäller tjänstefel) inte kan se någon slående förändring över tid. Det gäller yttrandefriheten, offentlighetsprincipen, föreskriften om saklighet och opartiskhet och olika anställningsregler. Samtidigt som tjänstefelet nedmonterats och det övriga offentliga regelverket uppvisar relativ konstans finns det – och det här är min tredje poäng – många tecken som tyder på att det är vanligt med regelbrott inom det offentliga (även utanför de rättsvårdande instanserna). Även på denna punkt finner man stöd hos Thomas Bull, som sammanfattar Socialstyrelsens årliga rapportering så här (2013, s. 513): ”Det finns således anledning att tro att det finns ett stort antal felaktigheter och brister inom den offentliga förvaltningen som aldrig bedöms av de rättsvårdande myndigheterna eller av något disciplinärt organ”.

Stöd för omfattande regelbrott får man också vid studier av Justitieombudsmannens (JO) praxis, där antalet klagomål på tjänstemän befinner sig på alarmerande hög nivå och ökar stadigt varje år. Antalet klagomålsärenden var ämbetsåret 1999/2000 4579. 15 år senare, 2014/2015, var antalet klagomålsärenden 7143. Det innebär en

ökning med 55 procent, vilken lett till att JO nu får i genomsnitt tjugo inkomna klagomål per dag. Visserligen har befolkningen också ökat under samma tid, och därmed antalet möjliga anmälare, men denna ökning ligger enligt Statistiska centralbyrån bara på 10 procent och kan alltså inte förklara den stora ökningen av antalet anmälningar. Situationen är ungefär densamma hos Justitiekanslern (JK), som till skillnad från JO är ett organ under regeringen och inte under riksdagen. Figur 1 visar ärendeutvecklingen hos JO i perioden 2005–2015.

Exempelvis var antalet klagomål som hade att göra med ”yttrandefrihet, offentlighet och sekretess”, dvs. några specifikt offentlig-rättsliga regleringar, ämbetsåret 1996/1997 257. 2014/2015 hade de stigit till 404.

### Ärendeutvecklingen de senaste 10 åren



Figur 1: Ärendeutvecklingen hos JO i ett 10-årsperspektiv.

Att många av regelbrotten inom högskolan just avser yttrandefriheten, offentlighetsprincipen, saklighet och opartiskhet vid handläggning och tjänstetillsättningar illustreras av Academic Rights Watch bevakning. Jag ska inte här gå in i detalj på detta utan hänvisar till vår webbplats. Här finns allt från interna kommunikationsregler som problematiserar yttrandefriheten till massiva överträdelser av anställningsreglerna. Det mest extrema fallet rör en anmälan om 95 felaktiga anställningar bara vid Humanistisk fakultet i Göteborg. Även internrevision har medgett att det

rör sig om oegentligheter. Den som vill skaffa sig en provkarta på olika strategier för att undvika att tillsätta tjänster i konkurrens efter utlysning kan också vända sig till Överklagandenämnden för högskolan och begära ut beslut. Där hittar man det mesta – från tjänster som inte utlysts eller skräddarsyttts för interna sökande, till sakkunnigutlåtanden som inte beaktats och rangordningar som omkastats.

ARW har också många individuella ärenden där forskare, inklusive professorer, fått sin yttrandefrihet beskuren av cheferna. Den typiska instruktionen är att inte kritisera chefsbeslut med risk för att bli uppsagd eller att förbjudas prata med medierna. En undersökning som vi gjorde visade, angående saklighet och opartiskhet, att nyhetsbevakningen på högskolornas webbplatser huvudsakligen innehåller för högskolan positiva nyheter. Kritik tonas ner eller förekommer inte alls. Vissa högskolor rapporterade t.ex. inte alls kring Universitetskanslerämbetets utvärderingar av deras utbildningar, där många fick betyget ”bristande kvalitet”.

Slutsatsen av allt detta blir, som sagt, att våra politiker i praktiken valt den tredje vägen: nedmonteringen av tjänstemannaansvaret gjorde det möjligt att systematiskt bryta mot det offentliga regelverket utan att det får personliga konsekvenser, vilket sedan påpassligt utnyttjades för att införa NPM, dvs. att styra det offentliga som om det vore privat. Detta trots att denna form av NPM står i uppenbart spänningsförhållande till svensk grundlag.

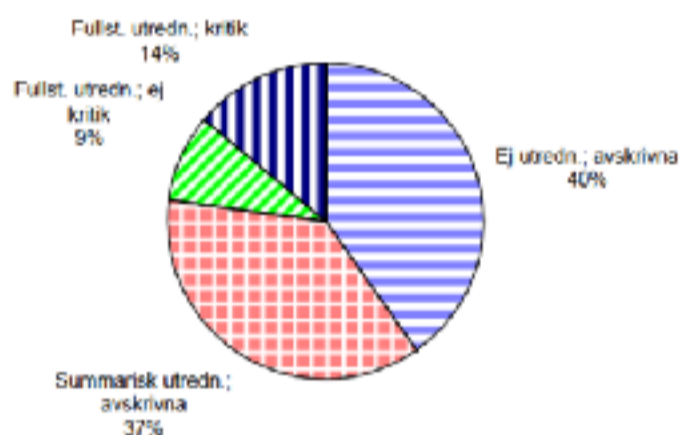
Om vi hade ett utvidgat tjänstemannaansvar, där överträdelser av det offentliga regelverket verkligen beivrades, skulle det inte längre vara möjligt att bedriva verksamhet inom det offentliga som om den vore privat. Då skulle de inte längre vara möjligt att inom det offentliga inskränka anställdas yttrandefrihet, försämra transparens och insyn, hantera ärenden osakligt och partiskt eller handplocka folk som man råkar känna för tjänster. Det skulle inte vara möjligt att i praktiken inskränka lärares och forskares akademiska frihet. Kort sagt: NPM skulle inte vara möjlig.

## **MEN HAR VI INTE GRANSKNINGSMYNDIGHETER?**

Nu kan någon invända att det här inte kan stämma. Vi har ju som sagt granskningsmyndigheter som ska se till att lagar och förordningar följs i det offentliga. Om det hade varit så att cheferna systematiskt brutit mot det offentlig-rättsliga regelverket hade JO, JK m.fl. med kraft reagerat mot detta.

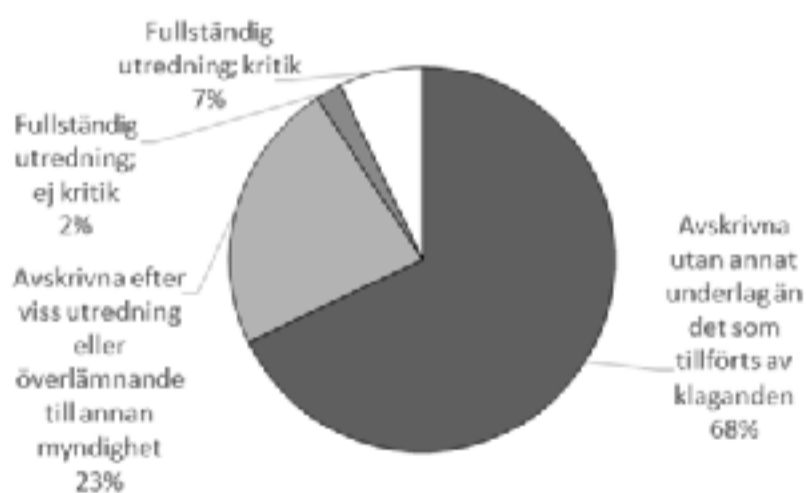
Verkligheten är dock en annan. JO har alltid avskrivit merparten av alla ärenden utan nämnvärd utredning. Bara ett fåtal ärenden utreds och ännu färre leder till kritik av den anmälda myndigheten/tjänstemannen. 2014/2015 ledde inget klagomål till "åtal eller anmälan för disciplinär åtgärd" respektive "förundersökning". Den lilla andel av anmälare som får rätt har dessutom halverats över en 20-årsperiod – från 14 till 7 procent – samtidigt som antalet anmälningar är på väg att fördubblas (se figur 2 och 3). Det framkom i en granskning som ARW gjorde 2016. Mer därom senare.

**Besluten i anmälnings- och initiativärenden inom hela tillsynsområdet; Totalt 4.992 beslut**



Figur 2: JO-beslut verksamhetsåret 1996/1997 ur Ämbetsberättelsen.

**Besluten i tillsynsärenden<sup>91</sup> inom hela tillsynsområdet, utom Opcat: totalt 7 280 beslut**



Figur 3: JO-beslut verksamhetsåret 2014/2015 ur Ämbetsberättelsen (Opcat = särskild tillsyn av frihetsberövade).

Det är svårt att tolka statistiken på annat sätt än att JO blivit villigare att se mellan fingrarna på senare tid. Detta har skett samtidigt som NPM i allt större utsträckning tillämpats inom myndighetssfären. Här uppstår misstanken att NPM leder till fler klagomål men att detta faktum döljs för allmänheten av JO:s mer restriktiva praxis under senare år. Jag ska inte försöka mig på att belägga den i och för sig högst rimliga hypotesen här. Det förtjänar dock påpekas att Christopher Hood, han som myntade begreppet NPM, på senare tid intresserat sig för denna typ av frågeställning. I en aktuell bok (Hood och Dixon, 2015) undersöker han bl.a. ärendeutvecklingen hos motsvarigheten till den engelska motsvarigheten till JO efter införandet av NPM på 80-talet (kap. 6) för att få ett mått på hur rättssäkerheten påverkats. Den bild som skisseras är väldigt lik den svenska: medan antalet anmälningar nästan fördubblades minskade antalet utredda ärenden från 25 till 10 procent (s. 124). Hood och Dixon är försiktiga med att dra kausala slutsatser, men lutar åt att NPM lett till fler upplevda överträdelser och en allmän försämring av rättssäkerheten (s. 127).

Med tanke på de många anmälningarna i förhållande till JO:s restriktiva kritik måste en utomstående betraktare dra slutsatsen att JO:s bedömningar generellt befinner sig långt från det allmänna rättsmedvetandet. Den alternativa hypotesen att anmälarna generellt är oseriösa och smått patologiska rättshaverister eller imbecilla kverulanter finner jag mindre trolig, även om dessa kategorier säkert också finns representerade.

Till myndighetens försvar ska det dock framhållas att JO är på alerten när det gäller vissa typer av ärenden, t.ex. överträdelser av plikten att lämna ut allmänna handlingar. Den som anmäler i ett sådant ärende kan ofta räkna med framgång om det finns skriftlig eller annan dokumentation av överträdelser. Traditionellt högprioriteras också meddelarfriheten och inte minst efterforskningsförbudet, dvs. förbudet att efterforska vem som lämnat uppgifter i medierna.

Mitt intryck är också att behandlingen av ärenden om t.ex. yttrandefriheten i viss mån är beroende av vilken justitieombudsman som bedömer. En särskilt respekterad bedömare var stf JO:n Hans Ragnemalm. De beslut av honom som jag sett genomsyras av ett särskilt patos för yttrandefriheten och demokratin. Han beslutade t.ex. i det uppmärksammade ärendet med "Twitter-professorn" i Lund. Bakgrunden var att en professor fick universitetet på sig efter att ha twittrat på sin fritid och från sitt privata konto, varpå Ragnemalm gav dåvarande ledning en ordentlig knäpp på

näsan (dnr 4420-2013). Samma sak gäller tidigare JO:n Hans-Gunnar Axberger. Både Axberger och Ragnemalm rekryterades från akademien och inte från Regeringskansliet, vilket säkert inte är utan relevans i sammanhanget. ARW har å andra sidan varit kritisk mot JO:n Lilian Wiklund, som hämtades från Finansdepartementet och nyligen avgick i förtid under oklara omständigheter, men sedan gjort en oväntad comeback som stf JO.

Liknande observationer kan göras avseende JK, där det också verkar hänga på vem som handlägger. ARW har i ett inlägg dokumenterat hur olika handläggare vid bedömningen av snarlika ärenden t.o.m. använts sig av olika rättsregler. I det ena beslutet (Högskolan Dalarna) angavs att offentliganställda inte behöver vara lojala i sina yttranden utan bara i sitt handlande, dvs. att man t.ex. kan kritisera ett beslut så länge man följer det (dnr 8322-14-30). I det andra beslutet (Lunds universitet) påstås motsatsen: offentliganställda har även en lojalitetsplikt när det gäller yttrandet (dnr 5416-13-40). ARW begärde ett klargörande från JK om vad som ska gälla men fick beskedet att man inte vill ge "förtydliganden i efterhand" (dnr 3451-15-29). Möjligen är det inte handläggaren det kommer an på, utan snarare i vilken mån anmälaren anhåller om ersättning. I lundafallet men inte i dalaärendet begärdes skadestånd (denna hypotes läggs fram i Olsson, Sörensen och Zetterholm, 2015). Nuvarande JK:n Anna Skarhed har i medierna uttalat sig varmt för vikten av att hushålla med statens resurser (Bednarska, 2015).

Slutsatsen så långt är att JO och JK är mycket otillräckliga verktyg för att hindra NPM-inspirerade chefer att bryta mot lagar och regler. Det som inte alltid uppmärksammas är att granskningsmyndigheterna t.o.m. kan ha motsatt effekt: de kan bidra till att stärka NPM. ARW har, baserat på JO:s publicerade ärendeutveckling över tiden, uppskattat att JO varje år avslår ca 300–400 berättigade anmälningar, dvs. anmälningar som på 90-talet hade resulterat i JO-kritik. Ofta gäller anmälningarna till JO chefer som åsidosatt det offentliga regelverket och betett sig som inom det privata. Genom avslagen stärks cheferna i villfarelsen att de gjorde rätt, varför även NPM stärks. JK och JO är av dessa skäl tveeggade svärd. ARW har för övrigt som policy att just av detta skäl inte berätta om JO:s och andra granskningsmyndigheters avslag. För detta har vi fått kritik, senast av presschefen vid Sveriges lantbruksuniversitet (Jansson, 2017), som antyder att vi skulle vara arga på JO m.fl. därför att vi "nästan alltid [får] avslag" på våra egna anmälningar till granskningsmyndigheterna. Det senare är dock en sanning med modifikation då en ARW-anmälan till JK (dnr 1133-16-30) nyligen ledde till att en tidigare prefekt vid Göteborgs

universitet 2017 i tingsrätten dömdes till böter för brott mot grundlagen efterforskningsförbud. Aftonbladets krönikör Oisin Cantwell beskrev domen som ”en viktig signal i dessa tider” (Cantwell, 2017). Prefekten har överklagat och ärendet ligger i skrivande stund i hovrätten. En tidigare ARW-anmälan av Högskolan i Gävle föranledde ett vägledande uttalande från JK angående utformningen av högskolornas kommunikationsdokument (dnr 2377-13-30). JO utreder sedan en tid tillbaka en anmälan från ARW mot Lunds universitet (dnr 4958-2016). Två anmälningar avseende Uppsala universitet är under utredning hos JK (dnr 3249-16-21 respektive 5350-16-21). I alla tre fallen rör det sig om förmodade kränkningar av kvinnliga akademikers yttrandefrihet (två professorer och en tidigare doktorand). Åtminstone när det gäller JK verkar det röra sig om seriösa undersökningar, men om det ändå blir avslag uppstår dilemmat ovan. Ska vi i så fall berätta om det?

Jag ämnar inte bryta mot vår policy här men vill ändå ta upp ett fall som en illustration. Det är bara ett exempel i mängden på hur JK och JO medverkar till att befästa NPM. JK avskrev för en tid sedan en anmälan från en lärare vid Högskolan Dalarna som klagat på att högskolan anlitat en advokat för att utreda huruvida högskolan, dvs. uppdragsgivaren, begått kränkande särbehandling (dnr 3347-15-21). Att en myndighet anlitar en advokat, som per definition har lojalitetsplikt mot uppdragsgivaren, för att utreda sig själv är – och här hänvisar jag återigen till det allmänna rättsmedvetandet – ett flagrant brott mot grundlagens krav på myndigheters saklighet och opartiskhet. Genom JK:s avslag har nu intrycket skapats att detta är okey, även om det är uppenbart att handläggaren i detta fall inte läst innantill utan fått för sig att saken gällde frågan om kränkande särbehandling förekommit. En förnyad anmälan till JO gick samma öde till mötes (dnr 4251-2016). Här agerade nye JO:n Stefan Holgersson, som i likhet med Lilian Wiklund har en bakgrund på Regeringskansliet. Ett beteende som vore okey inom det privata men definitivt inte inom det offentliga har nu, genom JO:s oförmåga att sätta ner foten när det behövs, godkänts även från offentlig-rättslig synpunkt. En liten undersökning som ARW gjorde visade att av tio fall där advokater anlits för att utreda den uppdragsgivande högskolan ledde inget till kritik.

En annan central granskningsmyndighet, Riksrevisionen, ertappades nyligen, som vi alla vet tack vare Dagens Nyheters dokumentation, med att själv bryta mot flera regler för offentlig verksamhet. En riksrevisor lade sig i en revisionsgranskning av ett beslut som han själv varit delaktig i. En annan riksrevisor, som sedan avgick, lät personer utanför Riksrevisionen, bl.a. på regeringskansliet, ta del av och påverka



pågående granskningar. Riksrevisorerna lovade bort jobb innan de har utlysts, dvs. handplockade anställda. En tredjedel av Riksrevisionens biståndsanslag på 40 miljoner kronor gick under 2015 till administrativa kostnader på huvudkontoret. Pengarna har bl.a. gått till chefspensioner.

Granskningen av Riksrevisionen är viktigt därför att den visar på en rad oegentligheter t.o.m. hos ett övergripande granskningsorgan, ett organ som granskar andra utan att självt bli granskat av någon myndighet. Det ger också ett mått på hur vanliga överträdelser av lagar och regler är inom det offentliga, inte minst brott mot utlysningsskravet vid tjänstetillsättningar och grundlagens krav på saklighet och opartiskhet. Granskningen av Riksrevisionen är också viktigt därför att den antyder att införandet av NPM har fullbordats i Sverige. Till och med Riksrevision betar sig nu som "en privat konsultfirma", som tidigare riksrevisorn Inga-Britt Ahlenius framhöll i debatten (Englund, 2016).

ARW har gjort egna efterforskningar angående regelefterlevandet hos JO, något som vi berättat om i flera inlägg, och funnit en situation som påminner om den hos Riksrevisionen. Det rekryteras bl.a. friskt från Regeringskansliet. Vi kunde även dokumentera att JO, liksom Riksrevisionen, förbigår det statliga regelverket vid anställningar och underlåter att utlysa tjänster vid myndigheten – precis som man gör inom det privata. Allt detta sker bakom kulisserna och man måste gräva i diariet för att hitta det man söker. Ingen journalist i Sverige har för övrigt varit intresserad av att följa upp vår granskning, trots att vi tagit kontakt med rikstidningarna och ställt all dokumentation till förfogande. Däremot togs vår granskning hösten 2016 upp i riksdagens Konstitutionsutskott (KU) i samband med att JO överlämnade årsberättelsen. En del av granskningen – den om en allt större andel avslagna anmälningar – återfanns i en riksdagsmotion (SD) som krävde parlamentarisk översyn av JO. KU avstyrkte motionen men öppnade för en framtida utredning (Konstitutionsutskottets betänkande 2016/17:KU11, sid. 20–21):

Utskottet konstaterar att det kan finnas skäl att utreda frågor som rör Riksdagens ombudsmän. Utskottet anser dock att den förestående utredningen om Riksrevisionen, som utskottet tagit initiativ till, bör genomföras innan frågan om en översyn av Riksdagens ombudsmän prövas. Utskottet avstyrker därför motionen.

Det är ganska revolutionerna att KU kan tänka sig att utreda JO, som har en orakel-liknande ställning i den svenska offentligheten. I medierna är det helt tyst även om detta, trots att vi påtalat saken. Riksrevisionen, en relativt ny och oetablerad myndighet, vågade Dagens Nyheter granska, dock inte en månghundraårig institution som Justitieombudsmannen, som dessutom anses vara Sveriges enda bidrag till internationell konstitutionell rätt (Bull och Sterzel, 2015). JO kan, till skillnad från Riksrevisionen, ses som en del av det s.k. svenska varumärket. Man kritiserar inte Sverige-bilden i första taget.

Vi har alltså, hur som helst, nått den yttersta konsekvensen av NPM:s införande i Sverige. Nu när det kunnat dokumenteras att även de statliga granskningsmyndigheterna, åtminstone delvis och när man tror att ingen tittar, styrs som privata firmor har vi nått det slutstadium, den logiska ändpunkt, där all offentlig verksamhet till sist styrs som om den vore privat.

## TANKEFELEN BAKOM NPM

Som vi såg motiveras NPM av ett argument där slutsatsen är närmast en logisk följd av, som det verkar, absolut säkra premisser. Låt mig rekapitulera argumentet vars enkelhet säkert är en del av framgångsreceptet:

1. Effektivitet är ett övergripande mål för offentlig sektor.
2. Offentlig sektor som den traditionellt bedrivs är ineffektiv och privat sektor effektiv.

Alltså:

Det offentliga ska styras som om det vore fråga om privat verksamhet (NPM).

Jag ska kritisera detta argument dels genom att peka på en avgörande tvetydighet, eller kanske snarare en ”strategisk oklarhet”, i den första premissen, dels genom att med exempel underminera den andra. Jag börjar med tvetydigheten.

Effektivitet är alltid effektivitet i förhållande till ett bestämt mål, t.ex. kostnadsbesparing, samhällsnytta, jämlikhet osv. En viss policy kan vara effektiv eller ineffektiv i förhållande till den övergripande målsättning som den är tänkt att främja. När ef-

fektivitet ställs upp som ledstjärna för offentlig sektor undrar man vilka de verksamhetsmål är som ska uppfyllas effektivt. Det blir sällan helt klarlagt.

Faran med att inom myndighetssfären betona vikten av effektivitet utan att klart specificera det mål som de effektiva medlen ska leda till är att myndigheterna själva börjar uppställa mål som man kan uppfylla effektivt som substitut för verksamhetens "egentliga mål". Sedan kan myndighetscheferna peka på att verksamheten minsann varit väldigt effektiv och räkna med uppskattning på Regeringskansliet och nya fina uppdrag, kungamedaljer och andra utmärkelser. Den första premissen om vikten av effektivitet är med andra ord högst rimlig om effektiviteten relateras till verksamhetens "egentliga mål". Den blir högst tveksam om spelrum lämnas för myndighetscheferna och regeringen att definiera verksamhetens mål.

Hur subtilt det kan vara att uppställa mål för en myndighetssför illustreras av förre rektorn vid Stockholms universitet Kåre Bremers ledningsutredning angående högskolans styrning (SOU 2015: 92). Frågan gäller om högskolor ska styras huvudsakligen kollegialt eller av en stark rektor med VD-liknande ställning och managers i rakt nedstigande led. Redan från början slås fast att effektivitet ska vara ett ledord för högskolornas verksamhet. Efter att ha resonerat ett tag kring detta skriver Bremer (sid. 84): "Enligt resonemangen i föregående avsnitt finns en ökad politisk kravbild, ökad finansiering och ökad konkurrensutsättning, vilket kräver starkare ledningsfunktioner som kan prioritera hur lärosätena ska möta dessa utmaningar." Här möts vi av en bild av en högskola som tvingas förhålla sig liknande kortsiktiga krav från omvärlden som möter många privata företag: ökad konkurrens, även från internationellt håll, krav på större flexibilitet, förmåga att prioritera osv. Utredningens slutsats blir så småningom att högskolorna rekommenderas att avskaffa det kollegiala beslutsfattandet. Istället ska alla beslut om kvalitet i verksamheten fattas av chefer i linje, med rektorn som övermanager. Kollegiala organ ska i bästa fall vara rådgivande. Föga överraskande ställer sig Bremer i utredningen mycket positiv till NPM och rekommenderar uttryckligen att ta det privata näringslivets styrning som förebild för hur högskolorna ska ledas (s. 115):

Enligt NPM betonas professionaliserade chefsfunktioner med långtgående mandat att leda verksamheten. Ledarskapspraxis inom den privata företagssektorn ses gärna som en förebild. Den förstärkning av linjeorganisationen som ägt rum inom universitet och högskolor överensstämmer med nämnda

tendenser inom NPM. Som framgår av kommande kapitel stöder utredningen denna utveckling.

Det som hänt i Bremers utredning är att högskolans yttersta mål reducerats till olika kortsiktiga målsättningar, såsom att hantera ökad konkurrens och internationalisering, stödja det lokala näringslivet osv. Dessa mål kräver sedan "effektivt" beslutsfattande, som här väsentligen reduceras till "snabbt" beslutsfattande. Alltså: vi behöver mer NPM, inte mindre.

I sitt remissvar till Ledningsutredningen raljerar Samhällsvetenskapliga doktorandrådet med rätta över Bremers likställande av effektivitet och snabbhet (s. 4):

Utredningens olika argument för en ökad linjestyrning – med konsekvensen att kollegiet och studenter på alla nivåer förlorar makt över sin egen situation – kan i enkelhet sammanfattas som olika former av effektivitetsargument (baserat på en väldigt förenklad bild av vad "effektivitet" är inom akademien). För oss som fostrats enligt parollen "Att tänka fritt är stort, att tänka rätt är större" förefaller utredningens budskap snarare lyda "Att tänka fritt är stort, att tänka fort är större". Vi tror att denna syn på akademisk styrning är helt fel väg att gå och i huvudsak väldigt negativ för doktorander, både idag och i framtiden.

Grundproblemet med Bremers analys är att statsmakternas krav på effektivitet kombinerats med en förenklad och grovt missvisande bild av högskolans yttersta målsättning, där högskolans kortsiktiga mål blivit allenarådande. Enligt flera hundra år av beprövad erfarenhet och en rad överenskommelser på europeisk och internationell nivå har högskolan framför allt långsiktiga mål. Här är två utdrag ur Europarådets rekommendation om akademisk frihet som bestyrker detta (Council of Europe, 2006):

The institutional autonomy of universities should be a manifestation of an independent commitment to the traditional and still essential cultural and social mission of the university.

Universities need to be close enough to society to be able to contribute to solving fundamental problems, yet sufficiently detached to maintain a critical distance and to take a longer-term view.

Högskolan har alltså kulturella och sociala mål som inte täcks av Bremers undermåliga utredning. Högskolan ska också behålla ett kritiskt avstånd till samhället och inta ett långsiktigt perspektiv. Liknande långsiktiga mål anges i Unescos rekommendationer angående lärare inom den högre utbildningen (Unesco, 1997).

Det krävs inte mycket eftertanke för att slå fast att Bremers vision av en rent linjestyrd högskola, med en politiskt tillsatt rektor i toppen, inte kan uppfylla högskolans långsiktiga kulturella, sociala och demokratiska funktion. En till övervägande del kollegialt styrd högskola befinner sig såtillvida i ett långt bättre utgångsläge, inte minst när det gäller att behålla en kritisk distans till samhället och makten, inklusive den politiska.

Men i så fall är den traditionella styrningen av högskolan, med kollegiala beslutsfattande organ och betoning på att följa regelverket, inte alls ”ineffektiv”, trots att det rör sig om en del av offentlig sektor. Vi har alltså med ett motexempel underminerat den andra premisen i NPM-argumentet, den som utsäger att offentlig verksamhet som den traditionellt bedrivs är ineffektiv. Själv tror jag för övrigt på en kombination av linjestyrning och kollegialt beslutsfattande inom akademien, där det senare ska överväga, för att såväl kortsiktiga som långsiktiga mål ska kunna tillgodoses, men jag ska inte fördjupa mig i denna diskussion här.

Det bisarra med Bremers ledningsutredning är att den utmynnar i en uppsättning förslag som på punkt efter punkt överensstämmer med nationalsocialismens högskolereform efter maktövertagandet 1933/34 (för den senare hänvisas till Seier, 1964). Rektor ska tillsätta av regeringen och sedan i sin tur utse alla andra chefer, kollegiala organ ska vara blått rådgivande osv. En av staten beställd offentlig utredning har alltså lett till det som vi i ett ARW-inlägg – för övrigt ett av våra mest uppmärksammade – benämnde Tredje Rikets styrmodell. Hur är detta möjligt? Absurda slutsatser beror ofta på att grupptänkandet fått fritt spelrum. Så även i detta fall. En viktig roll i sammanhanget spelade förankringsprocessen bakom utredningen som väsentligen innebar att slutsatserna förankrades hos rektorerna, som givetvis har ett egenintresse i att få mer makt (om inte på den nuvarande tjänsten så inom ramen för framtida rektorsuppdrag). I remissomgången som följde fick samma rektorer, denna gång som representanter för respektive högskola, på nytt kommentera den utredning vars innehåll de själva, som part i målet, fått medgestalta. Om de gillade vad de såg? Gissa! Rundgången i utredningen beskrivs i Olsson, Sörensen och Zetterholm, 2016.

En ytterligare komplikation för anhängare av NPM är att föreställningen att linjestyrning är effektiv ens inom det privata mycket väl kan ifrågasättas. Många, inte minst högteknologiska och kunskapsintensiva, företag orienterar sig idag bort från linjestyrningen och hämtar istället inspiration från akademins kollegiala modell. Google – ett av världens mest framgångsrika företag – är ett bra exempel där ingenjörer och programmerare till stor del arbetar självständigt med Stanford-universitetet som förebild (Schmidt och Rosenberg, 2014).

För att sammanfatta detta avsnitt vilar det centrala argumentet för NPM på synnerligen lös intellektuell grund. Detta är värt att påpeka, men jag vill naturligtvis inte hävda att NPM-anhängarna nu i ett slag kommer att omvändas och ta avstånd från ideologin, även om de mot förmodan skulle läsa denna uppsats. Anledningen är att det finns för många starka samhällsaktörer som i dagsläget har ett egenintresse i att NPM upprätthålls. Jag återkommer till detta faktum i min slutbeträktelse.

## DISKUSSION OCH SLUTSATS

Jag inledde med att göra en begreppsbestämning där det framgick att jag med New Public Management avser den radikala föreställningen att det offentliga bör styras som om det vore privat. Jag nämnde sedan några väsentliga skillnader i lagstiftning när det gäller offentligt kontra privat och berättade om särskilda regler för lärare och forskare. Jag visade sedan hur Sverige, mot alla odds, genomfört denna radikala form av NPM. Detta genom att hitta en ”tredje väg”; nedmonterandet av tjänstemannaansvaret gjorde att det blev fritt fram för chefer inom det offentliga att agera som inte om det privata utan att det får några personliga konsekvenser. Jag beskrev därefter granskningsmyndigheternas ibland tvivelaktiga roll i sammanhanget och övergick till att identifiera tankefelen bakom det centrala resonemanget bakom NPM.

Vart leder då allt detta för högskolans vidkommande? NPM-styrningen av högskolan gör att denna förlorar kontakt med de långsiktiga målen för verksamheten. Högskolan upphör att vara den oberoende kritiska kraft i samhällsutvecklingen, den kulturbärare och samhällspelare, som beprövad erfarenhet och internationella överenskommelser anger att den ska vara. NPM-styrningen av högskolan utgör därför ett hot mot demokratin som går utöver den generella förtroendeskada som NPM genom sin dubbelhet skapar inom det offentliga.

NPM betyder att det offentliga ska efterlikna det privata, dock under förutsättningar som vid närmare påseende i mycket avviker från de som gäller inom näringslivet. Ett statligt universitet som Lunds går trots allt inte i konkurs eller läggs ner om vi generellt rekryterar våra kompisar och anhöriga eller yppar fel och brister i medierna. Den typ av självreglering som finns inom det privata är svår, kanske omöjlig, att uppnå inom det offentliga och troligen inte heller eftersträvansvärd.

NPM leder därför även till en degenererad, korrumpad och politiserad högskola och offentlig sektor, där det gäller för rektorer och andra chefer att framför allt gynna sig själva och sina vänner samt, med tanke på kommande uppdrag, uppfylla de rätta politiska agendorna, medan frågor om såväl kvalitet (i förhållande till de egentliga målen) som långsiktighet hamnar i skymundan. Bristen på insyn och transparens gör att det blir svårt eller omöjligt att bedöma om skattemedel används på rätt sätt. Effekten är en sektor med allt lägre kvalitet där en allt mer resurser går åt till att – med konsulter och professionella kommunikatörers hjälp – upprätthålla ett sken av allmän duglighet och framgång.

Min bedömning är att Sverige med hög fart närmar sig OECD-snittet beträffande den högre utbildningens kvalitet och rykte. Högskolan är på väg mot samma öde som redan drabbat grundskolan. När slutpunkten är nådd blir det svårt att återupprätta förtroende och kvalitet; då har de dugligaste forskarna och lärarna redan lämnat skeppet. Tyvärr tror jag att trenden inte låter sig korrigeras i första taget; de krafter som trycker på och kortsiktigt gynnas är för starka. Hur ska den lilla grupp bestående av akademiska lärare och forskare kunna hävda det allmännas intresse av en oberoende högskola när de som verkar för motsatsen utgörs av väsentligen hela det politiska skiktet i allians med stora delar av näringslivet? Det är därför vi ser hur högskolorna nu faller som dominobrickor och bara ett fåtal har kvar ett kollegialt system värt namnet. Detta medan politiker och näringslivsfolk gnuggar händerna av förtjusning för att man äntligen lyckats med det till synes omöjliga: att ta fullständig kontroll över högskolan.

Politikerna hoppas kunna göra högskolan till en plats där de egna ideologiska agendorna kan genomföras inom nuvarande mandatperiod och kanske t.o.m. förses med vetenskapens sanningsstämpel genom ett lämpligt urval s.k. riktade forsknings-satsningar. I nuläget är agendorna främst av vänsterpopulistisk art, men inget hindrar att läget inom en snar framtid, läs nästa riksdagsval, svänger över till den motsatta ytterligheten. Det har redan skett i flera europeiska länder och senast i USA,

så varför inte här? En ångerfull vänster i opposition skulle ha begränsade möjligen att återinföra det akademiska självstyre som den nu medverkar till att demontera. Näringslivet å andra sidan gläder sig åt de besparingar och vinster som förväntas uppstå när det kan outsourca sin forskning och utveckling till de statliga högskolorna, vilket i grunden innebär massiv statlig subventionering av privat sektor. Samtidigt får lärarna finna sig i att i allt högre grad spela rollen som utbytbara statister i en anonym personalkategori som man knappt längre hittar på högskolornas webbsidor.

Ett ganska bedrövligt läge, alltså. Icke desto mindre är det viktigt att vi som har insikt i förhållandena gör vad vi kan för att stå emot nuvarande utveckling. Vem vet, kanske kommer allmänheten till slut förstå att det är dess intresse vi försvarar och komma oss till mötes. Utsikterna är alltså inte goda, men loppet är heller inte kört.

För den som vill vara med och motverka NPM finns det en flera möjligheter att påverka i det lilla. Man kan t.ex. delta i den offentliga debatten genom att uppmärksamma de grundläggande tankefelen bakom NPM så att ideologin inte längre framstår som tvingande. Kräv i så fall gärna även ett återinfört reellt straffrättsligt tjänstemannaansvar! Överträdelser av lagar och regler ska beivras, särskilt om de är systematiska och upprepas. Det måste vara kännbart att som myndighetschef i sitt handlande visa missaktning för lagar och regler. Författningarnas efterlevnad måste säkerställas genom att samhället och de rättsvårdande organen visar att de ser allvarligt på överträdelser. Det gäller i synnerhet de lagar och regler som styr det offentliga till skillnad från det privata.

En annan möjlighet är att stödja verksamheter som ARW som försöker etablera ett tjänstemannaansvar utanför det rättsliga systemet. ARW åstadkommer detta genom namnpublicering av chefer där det kan fullständigt dokumenteras att chefen begått en oegentlighet, t.ex. överträtt grundlagarna. Ärendet dyker sedan upp i Google vid sökning på chefs namn, ofta på förstasidan, tack vare möjligheten att markera sökord, så kallad "taggning". Detta har visat sig ha betydande "shaming"-effekt och motverkar NPM i praktiken. Det vi gör är kontroversiellt och kräver fingertoppskänsla, och vi gör det inte lättvindigt. Att i praktiken inte ha något tjänstemannaansvar alls, som nu är fallet, ser vi dock som ett sämre alternativ. Här står trots allt en viktig del av demokratin på spel och man måste vara beredd att agera kraftfullt för att skydda centrala värden, även om det är obekvämt och kontroversiellt i vissa läger.





# BROTT OCH STRAFF? OM OLAGLIGA ANSTÄLLNINGAR I HÖGSKOLAN

*Magnus Zetterholm*

## INLEDNING

Enligt den för oss eljest okände författaren till det som brukar kallas Markusevangeliet, framställde en galileisk snickargrabb, vars namn torde varit Yeshua, en gång en liknelse för att illustrera det absurda i de anklagelser som riktats mot honom från hans ärkemotståndare. De hade nämligen haft fräckheten att påstå att han kastade ut demoner med hjälp av demonernas furste, alltså Satan. Enligt Markus kallade Yeshua samman sina vedersakare och sa:

Hur kan Satan driva ut Satan? Om ett rike är splittrat kan det riket inte bestå. Om en familj är splittrad kan den familjen inte bestå. Om Satan gör uppror mot sig själv och splittras kan han inte bestå – det är slutet för honom. (Mark 3:23–26)

Liknelsen var också under antiken ett vanligt pedagogiskt stilgrepp och fungerade i en judisk kontext ofta genom att den innehöll ett irrationellt inslag som skapade en närmast komisk effekt. Om den här händelsen verkligen inträffat, så är det lätt att föreställa sig hur de som bevittnade kontroversen vred sig av skratt på bekostnad av motståndarna, vilka torde ha framstått som orimligt korkade. För visst är det tokigt att tänka sig att Satan – och inte den allsmäktige (välsignad vare hen) – skulle vara den bakomliggande kraften vid exorcismer? Det är självklart att varken ett hushåll eller ett kungarike kan klara sig i längden om de gör uppror mot sig själva.

Ändå är det precis vad som händer inom den svenska högskolan i dag – och här förefaller det som om bibelberättelsen faktiskt har en betydande samtidsrelevans. Det ser nämligen inte bättre ut än att det pågår ett slags uppror inom staten genom att vissa statliga chefer flagrant bryter mot de lagar och förordningar som riksdagen beslutat om när det gäller anställningar, som är ett av de viktigaste styrinstrumenten för att säkerställa att undervisning och forskning utförs av dem med den högsta kompetensen.

Jag ska i det följande presentera det regelverk som gäller vid anställningar inom den statliga högskolan och antyda vilka principer som tycks ha styrt lagstiftaren. Därefter ska jag beskriva de strategier som statliga chefer använder sig av när de vill kringgå regelverket. Slutligen ska jag redogöra för de reaktioner som dessa olagliga anställningar har gett upphov till inom universitet och rättsväsende. Frågan är förstås om den svenska högskolan kan överleva om den gör uppror mot sig själv.

## DET SVENSKA REGELVERKET FÖR ANSTÄLLNING INOM HÖGSKOLAN

När det gäller anställningar inom det offentliga, exempelvis de statliga universiteten och högskolorna, är den svenska lagstiftningen riktigt bra. De problem som finns inom högskolesektorn när det gäller anställningar beror, som vi ska se, snarast på att regelverket inte följs, och inte på att lärosätena getts större frihet att själva utforma meritvärderingsprocessen i och med den s.k. autonomireformen.

Generellt sett kan inte råda någon tvekan om att lagstiftarnas intention har varit att skapa ett strikt objektiva meritokratiskt system. Redan i 12 kap. 5 § regeringsformen fastslås att det vid beslut om statliga anställningar endast ska fästas avseende vid "sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet". Just denna bestämmelse har en lång tradition inom svensk förvaltning – den tillkom redan genom 1809 års regeringsform (Prop. 1985/85: 116, s. 13).

Den grundläggande principen om att endast förtjänst och skicklighet ska beaktas vid statliga tjänstetillsättningar ligger sedan till grund för formuleringen i lagen (1994:260) om offentlig anställning 4 §, där framförallt skickligheten betonas:

Vid anställning skall avseende fästas bara vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet. Skickligheten skall sättas främst, om det inte finns särskilda skäl för något annat.

Av regeringens proposition 1985/86:116 om meritvärdering i statlig tjänst m.m. framgår klart att det grundläggande syftet med dessa regler är att garantera att statliga tjänster tillsätts på objektiva grunder (s. 4):

Bakom lagreglerna i RF och LOA om sakliga grunder ligger statsnyttan, närmare bestämt det allmänna intresset av att offentliga funktioner utövas av de personer som är bäst skickade för uppgifterna. ... Ändamålet med reg-

lerna är således inte enbart eller ens primärt att skydda arbetstagarintressena utan främst att tillgodose samhällets och de enskilda medborgarnas intresse av att statliga tjänster tillsätts efter objektiva grunder.

Innebörden av nyckelbegreppen ”förtjänst och skicklighet” är kanske inte helt entydig och av förarbetena till den nya regeringsformen (prop. 1973:90, s. 406) får man inte särskilt mycket ledning. Här framgår att ”skicklighet” bör förstås som ”lämpligheten för befattningen, ådagalagd genom teoretisk och praktisk utbildning samt den dittillsvarande verksamhetens art”, och med ”förtjänst” avses ”närmast den vana som förvärvats genom föregående tjänstgöring” (s. 405), vilket i praktiken ofta har ansetts betyda antal tjänsteår inom staten (Sandahl, 2003, s. 47–48).

I regeringens förvaltningspolitiska proposition (Prop. 1997/98:136, s. 49 ff.) betonas av det skälet särskilt behovet av att upprätta en särskild kravprofil för den aktuella anställningen och högskolornas anställningsordningar innehåller normalt sett föreskrifter om detta även om kravet på att upprätta en sådan profil inte längre finns kvar efter autonomireformen.

I anställningsförordningen (1994:373) 4 § kompletteras kravet på förtjänst och skicklighet med ytterligare aspekter:

Vid anställning skall myndigheten utöver skickligheten och förtjänsten också beakta sådana sakliga grunder som stämmer överens med allmänna arbetsmarknads-, jämställdhets-, social- och sysselsättningspolitiska mål.

Som påpekas i propositionen (prop. 1985/86: 116, s. 5) specificeras inte i lag eller lagmotiv vad som kan utgöra sådana sakliga grunder men som exempel, som godtagits i senare lagstiftning, kan nämnas företrädesrätt till anställning, omplacering, arbetshandikappad sysselsättning och ambitionen att främja ökad jämställdhet.

Ytterligare en viktig aspekt av det statliga anställningsförfarandet finns i anställningsförordningen (1994:373) 6 §. Om målet är att anställa den som är skickligast så förutsätter det förstås att så många som möjligt bereds möjlighet att konkurrera om en specifik anställning. Det är således av yttersta vikt att information om en anställning sprids på ett effektivt sätt:

En myndighet som avser att anställa en arbetstagare skall på något lämpligt sätt informera om detta så att de som är intresserade av anställningen kan

anmäla det till myndigheten inom en viss tid. ... Någon information behöver inte lämnas, om särskilda skäl talar mot det.

I klartext betyder detta att alla tjänster måste utlysas. Efter autonomireformens införande gäller faktiskt att samtliga anställningar, alltså också kortare sådana, såsom timanställningar, måste utlysas i enlighet med anställningsförordningen. Här har autonomireformen, måhända oavsiktligt, resulterat i mindre frihet för högskolorna. Tidigare var det nämligen möjligt att anställa personal utan utlysning när det gällde anställningar som var tänkta att vara högst sex månader.

Det undantag som nämns, att information inte behöver lämnas, ”om särskilda skäl talar mot det” har av Arbetsgivarverket (*Att anställa*, 2014: 54 framförallt tolkats så att det gäller när en arbetstagare omplaceras till en ledig anställning, enligt 7 § i lagen (1982:80) om anställningsskydd, då en myndighet vill anställa en uppsagd arbetstagare som omfattas av avtalet om trygghetsfrågor eller när någon har återanställningsrätt.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att i princip ska alla anställningar inom högskolan utlysas och tillsättas i konkurrens genom en process där de sökandes meriter värderas med betoning på förtjänst och skicklighet såsom dessa aspekter definierats i den för tjänsten aktuella kravprofilen.

Hur i detalj denna process ska se ut är efter autonomireformen i hög utsträckning en fråga för den enskilda högskolan. Tidigare fanns rätt detaljerade anvisningar om sakkunniga i högskoleförordningen men efter autonomireformen så finns endast krav på en (sic) sakkunnig vid anställning av professor. Numera är det alltså upp till varje lärosäte att dels bestämma vilka lärarkategorier, utöver professor och lektor, som ska finnas, dels reglera formerna för anställningsförfarandet. Föreskrifter finns normalt sett i den lokala anställningsordningen.

I Uppsala universitets anställningsordning kan man således läsa att det vid universitetet finns lärarkategorierna, professor, gästprofessor, adjungerad professor, universitetslektor, biträdande universitetslektor, forskarassistent, universitetsadjunkt, adjungerad universitetslektor och adjungerad universitetsadjunkt. Vid anställning och befordran av professor och universitetslektor och biträdande universitetslektor ska man anlita minst två sakkunniga, krav som alltså går utöver vad som föreskrivs i högskoleförordningen.

Vid Högskolan Dalarna förekommer delvis andra lärarkategorier, nämligen professor, universitetslektor, biträdande universitetslektor, postdoktor, universitetsadjunkt, adjungerad lärare och gästlärare. Kraven på sakkunniga går också här utöver vad högskoleförordningen stadgar. Vid anställning av professor har man ”som riktlinje” att ansökningarna ska bedömas av minst två sakkunniga. När det gäller anställning av lektorer ska ansökan däremot bedömas av två sakkunniga.

Syftet med avregleringen av anställningsformerna – att minska byråkratin – må ha varit vällovligt, men värt att notera är att både dåvarande Högskoleverket och SULF avstyrkte att anställningsförfarandet skulle avregleras och överlämnas till varje lärosäte. SULF hänvisade till (Prop. 2009/10:149, s. 65),

att ett avskaffande av den öppna och genomskinliga tillsättningsproceduren med beredning av sakkunniga och kollegiala organ med studentrepresentation innebär risk för akademisk inavel och vänskapskorruption i stället för en saklig bedömning av vetenskapliga och pedagogiska meriter.

En genomgång av högskolornas anställningsordningar ger emellertid vid handen att de flesta högskolor har skrivit in krav på sakkunnigbedömning i sina respektive anställningsordningar. I likhet med Uppsala universitet och Högskolan Dalarna går de normalt utöver vad som föreskrivs i högskoleförordningen, något som måste ses som mycket positivt, även om det är värt att notera att Örebro universitet och Malmö högskola i sina anställningsordningar inte alls nämner de sakkunnigas roll.

Slutsatsen av denna genomgång av det gällande regelverket måste emellertid bli att det även efter autonomireformen står klart att tjänster ska tillsättas i konkurrens, efter utlysning och att högskolorna i de allra flesta fall bibehållit ett krav på sakkunnigbedömningar som går utöver vad som föreskrivs i högskoleförordningen. Regeringsformens krav på att det endast ska fästas avseende vid ”sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet” kvarstår.

Det är alltså inget fel på regelverket. Däremot är det relevant att påminnas om SULF:s varning för ”akademisk inavel och vänskapskorruption”, som är högst aktuell fast av andra anledningar än de SULF angav. Frågan är nämligen i vilken utsträckning det utmärkta regelverket verkligen tillämpas. Det förefaller finnas en allvarlig tendens, framförallt inom humaniora och samhällsvetenskap, att personer i ledande ställning, flagrant och helt öppet, bryter mot det gällande regelverket när

det gäller anställningar, något som totalt underminerar det meritokratiska system som varit lagstiftarens ambition att skapa.

## ATT ANSTÄLLA DEN MAN VILL - OBEROENDE AV BESVÄRANDE LAGAR OCH REGLER

Någon samlad bild av i vilken utsträckning det fuskas med anställningar inom den svenska högskolan finns inte. Att det förekommer överträdelser vet var och en som verkar inom det svenska universitetsväsendet. Nästan alla forskare och lärare känner antagligen någon som fått sin tjänst på ett tvivelaktigt sätt.

Vid sidan av denna anekdotiska evidens finns ett par omständigheter, som i väntan på bättre analyser, kan ge en fingervisning om omfattningen av lagöverträdelser när det gäller anställningar. I en rapport från Uppsala universitet som egentligen behandlar universitets rekryteringsprocesser ur jämställdhetsperspektiv ges den häpnadsväckande uppgiften att endast 10–15 procent av alla lärar- och forskaranställningar under perioden 2006 till 2008 ”genomgått hela processen med utlysning, sakkunnigbedömning i konkurrens och anställning” (Häyrén Weinestål och Salmi-Karlsson, 2010 s. 11, n. 5).

Vid Göteborgs universitet har det, genom en anmälan till Universitetskanslerämbetet (UKÄ), uppdagats att över 90 olagliga anställningsbeslut fattats, huvudsakligen vid Humanistisk fakultet, mellan åren 2000 och 2015, varav huvuddelen de sista fem åren. Därtill kommer, enligt en uppgift i *GU-journalen* (6:2016, s. 35), 129 beslut om visstidsanställningar, som utan föregående utlysning fattats av ca 49 beslutsfattare under perioden april till november 2016, intressant nog efter det att universitetsledningen införde nolltolerans mot olagliga anställningar.

I en utredning som gjorts av internrevisionen vid Göteborgs universitet, och som vi ska återkomma till, fastslås att problemen med olagliga anställningar vid Göteborgs universitet, inte är begränsade till den humanistiska fakulteten. Det är nog dessvärre så att bruket att anställa personal i strid med gällande rätt är vanligt och utbrett inom den svenska högskolan, framförallt inom humaniora och samhällsvetenskap.

Men hur bär man sig då åt för att kringgå regelverket? Ett sätt är förstås att helt sonika utfärda ett tillvidareförordnande direkt utan föregående utlysning. Sådant förekommer. Här fungerar den ansvarige prefekten eller dekanen ensam i rollen som

sakkunnig och lärarförslagsnämnd. Detta är självklart ett brott mot anställningsförordningen § 6.

Ett annat – mindre iögonfallande sätt – är att utfärda tidsbegränsade förordnanden utan föregående utlysning. Det kan förvisso vara så att det uppkommit ett akut behov, exempelvis p.g.a. sjukdom, som gör att man snabbt behöver kalla in personal och därför upplever att man inte har tid med en formellt korrekt process. Den nuvarande lagstiftningen tar inte direkt någon hänsyn till tillfälliga ökningar i arbetsbelastningen. Fram till årsskiftet 2010/2011 var det, som vi noterade, tillåtet att anställa utan utlysning om anställningen beräknades vara högst sex månader, vilket i många avseenden tycks ha varit ett mer flexibelt system. Nackdelen med det systemet var emellertid att det också missbrukades genom att det inte var ovanligt att chefer förordnade, exempelvis tidigare doktorander, eller någon annan man önskade knyta till verksamheten, i flera på varandra följande sexmånadersperioder tills personen i fråga fick en fast anställning genom att lagen (1982:80) om anställningskydd (LAS) 5 § aktiverades. Här stadgas nämligen följande:

5 a § En allmän visstidsanställning övergår till en tillsvidareanställning när en arbetstagare har varit anställd hos arbetsgivaren i allmän visstidsanställning i sammanlagt mer än två år

1. under en femårsperiod, eller
2. under en period då arbetstagaren har haft tidsbegränsade anställningar hos arbetsgivaren i form av allmän visstidsanställning, vikariat eller säsongarbete och anställningarna följt på varandra.

LAS fungerar förstås utmärkt också efter 2011, som ett slags rekryteringsverktyg vid sidan av den lagstadgade anställningsprocessen, när myglande chefer inom högskolan vill knyta någon till verksamheten, som vid en normal tillsättning skulle haft små möjligheter att konkurrera om en anställning. Det är med andra ord ofta, men inte alltid, frågan om personer som har andra kvaliteter än dem som vanligen förstås med ”förtjänst och skicklighet”.

Det förekommer några olika varianter: ibland anställs någon utan utlysning på en tidsbegränsad anställning som överstiger 24 månader, vilket leder till att den automatiskt övergår i en tillsvidareanställning genom LAS 5a. Ibland är det frågan om kortare visstidsanställningar som staplas på varandra, dock med samma effekt – den tidsbegränsade anställningen övergår automatisk i en tillsvidareanställning när vill-



koren uppfylls. Skillnaden från situationen före 2011 är alltså att samtliga anställningar bryter mot gällande rätt, inte bara de som överskrider sex månader. Det är förstås olagligt att göra på detta sätt.

Här förekommer emellertid en särskilt infam variant. Vissa chefer utfärdar nämligen tillsvidareförordnanden med hänvisning till LAS, trots att villkoren för LAS på intet sätt är uppfyllda, dvs. den som anställts har inte tidigare haft anställningar om sammanlagt 24 månader inom en 5-årsperiod. Eftersom LAS är en skyddslagstiftning spelar det ingen roll: om en myndighetschef åberopar LAS vid en anställning så gäller LAS, även om villkoren inte är uppfyllda. Det tjusiga med denna variant är att en sådan anställning knappast går att överklaga och rättssystemet är effektivt satt ur spel.

Generellt gäller annars att det mest effektiva sättet att sätta käppar i hjulet för myglade chefer, är just att överklaga olagliga anställningsbeslut. Det gör man hos Överklagandenämnden för högskolan, som är en myndighet med uppgift att pröva vissa beslut inom högskolesektorn. Kan man visa att ett klart regelbrott har begåtts är Överklagandenämnden en mycket pålitlig instans.

Normalt sett kan ett anställningsbeslut överklagas inom den tidsfrist som högskolan bestämt, vanligtvis tre veckor, "från den dag då informationen lämnades på myndighetens anslagstavla", som det står i § 22 i anställningsförordningen. I § 7 står det nämligen att information om myndighetens beslut om anställning "skall lämnas på myndighetens anslagstavla", om anställningen beräknas vara längre än sex månader. Av den följande paragrafen framgår att ett sådant anslag bl.a. ska innehålla information om vad som gäller vid överklagande.

Nu är det förstås så att olagliga anställningar knappast anslås på "myndighetens anslagstavla" och det får faktiskt som följd att olagliga anställningsbeslut kan överklagas intill tidens ände. Inte heller är LAS § 5 tillämplig när det gäller anställningsbeslut som inte vunnit laga kraft. Vid ett överklagande undanröjer Överklagandenämnden ett sådant anställningsbeslut om anställningen inte utlysts, vilket egendomligt nog inte behöver leda till att den olagligt anställda upphör att vara anställd. I ett fall vid Göteborgs universitet överklagades två, sju år gamla olagliga anställningsbeslut, vilka undanröjdes av Överklagandenämnden (reg. nr. 214-1063-14), men universitetet hävdade att det fattats andra anställningsbeslut sedan de ursprungliga besluten och dessa senare beslut hade inte undanröjts av Överklagande-

nämnden. Den klagande fick alltså rätt – i princip – dock utan att någon ändring kom till stånd.

Ska man komma tillrätta med olagliga anställningar, krävs, förutom att universitetsledningarna tar krafttag mot ofoget, att den som får kännedom om att någon anställts utan föregående utlysning överklagar så snart som möjligt. Har anställningen inte utlysts, kommer Överklagandenämnden att undanröja anställningsbeslutet och ärendet kommer sannolikt att återförvisas till högskolan, som åtminstone tvingas att förhålla sig till den uppkomna situationen.

Här finns förstås några komplikationer: överklaganden kan lätt leda till ansträngda personliga relationer om de inblandade känner varandra, vilket inte är ovanligt i Sverige. Dessutom, den som trasslar till det för de chefer som anser sig ha visat handlingskraft och initiativförmåga genom att olagligt anställa någon som passar in i arbetsgemenskapen, riskerar att utsättas för allehanda repressalier. I det moderna svenska universitetet ses ”bråkstakar” inte med blida ögon och dessvärre är det ofta personer utan tillsvidareanställning som har anledning att överklaga olagliga anställningar så här uppstår ett dilemma: bör man tåga still och hoppas på en ny chans, eller bör man bråka och medverka till att få till stånd en förändring på lång sikt men riskera att drabbas av chefernas vrede?

Inget av alternativen framstår som självklart och det är verkligen mycket begärt att, exempelvis, nydisputerade utan fast anställning ska sätta sin framtida karriär på spel genom att driva en sak som universitet och rättsväsende borde hantera. Problemet är förstås att det förefaller som om varken universitet eller rättsväsende har något intresse av att komma tillrätta med de här problemen. Låt oss se hur man har hanterat anställningsskandalen vid Göteborgs universitet.

## **INSTITUTIONALISERAD RÄTTSRÖTA?**

För en del år sedan stämde jag möte med internrevisionen vid Lunds universitet. Uppbragt över min egen institutions lagvidriga rekryteringspolicy ville jag förmå internrevisionen att få till stånd en ändring. Eftersom det var frågan om rena lagbrott, därtill lätta att påvisa genom offentliga anställningsbeslut, var jag säker på att besöket skulle ha avsedd effekt. Det hade det inte. Internrevisionen förklarade att det jag berättade om, seriella korttidsförordnanden som ledde till tillsvidareanställningar av lektorer, nog förekom lite varstans vid Lunds universitet och det var inget man

avsåg att göra sak av. Jag var – minst sagt– förvånad. Jag känner flera kollegor som gjort samma erfarenhet också vid andra universitet.

Dessvärre är den attityd som Lunds universitets internrevision uppvisade representativ för hur universitet generellt hanterar olagliga anställningar. Det finns helt enkelt ingen påtaglig vilja att komma tillrätta med problemet, vilket är en smula underligt eftersom universiteten, i rollen av förvaltningsmyndigheter, borde vilja upprätthålla svensk lagstiftning. Dessutom föreligger skyldighet för universitet att åtalsanmäla brott enligt lagen (1994:260) om offentlig anställning § 22: ”Den som är skäligen misstänkt för att i sin anställning ha begått brott ska anmälas till åtal, om misstanken avser ... tjänstefel eller grovt tjänstefel”.

Enligt oberoende juridisk expertis, som anlätades av Göteborgs universitets internrevisor, med anledning av det stora antalet olagliga anställningsbeslut som anmäldes till UKÄ, och till Göteborgs universitet, var det sannolikt frågan om tjänstefel i stor skala. Advokaterna Lars Lövgren och Marie-Anne Lindhardt konstaterar:

Vår bedömning är ... att om den kommande utredningen slutligen ger för handen att tjänstemän inom GU systematiskt har åsidosatt gällande regler avseende tjänstetillsättningsförfarandet och det inte finns några särskilda omständigheter som utifrån gällande lagstiftning motiverar aktuella tjänstemäns ageranden kommer brottsrubriceringen att bli tjänstefel alternativt grovt tjänstefel. (Promemorian från MAQS Advokatbyrå kan begäras ut från Göteborgs universitet, dnr d 2015/49)

Saken kan tyckas självklar: chef bryter mot anställningsförordningen § 6 genom att fatta anställningsbeslut utan föregående utlysning, vilket enligt advokaterna Lövgren och Lindhardt är att betrakta som tjänstefel eller grovt tjänstefel, universitetet åtalsanmäler chefen som döms för tjänstefel eller grovt tjänstefel till böter eller fängelse med stöd i brottsbalken (1962:700) kap. 20 § 1. Hade det fungerat på det här viset skulle prefekter och dekaner tänka sig för en gång extra innan de underlät att utlysa tjänster. Problemet med olagliga anställningar skulle vara löst på ett klick.

Nu fungerar det alltså inte så i verkligheten. Det finns för det första en svårbegriplig obenägenhet hos universitetsledningarna att anmäla den här sortens brott till åtal. I Göteborg skickades samma anmälan till UKÄ och till universitetet, vilket visserligen föranledde en utredning av internrevisionen, men hittills har ingen ställts till svars för brott mot regelverket när det gäller anställningar. För det andra har det

skett en markant avkriminalisering av tjänstefelet sedan 1970-talet då det s.k. ämbetsansvaret avskaffades. Ett skäl, som förefaller smått bisarrt, var, enligt Thomas Bull, att statsmakterna ansåg att det inte förekom några allvarliga fel inom offentlig förvaltning varför straffrättsliga sanktioner endast borde användas i speciella fall (Bull 2013, s. 492–493).

Att det skulle förhålla sig på det sättet är det emellertid inget som tyder på, snarare tvärtom: antalet klagomål på tjänstemän ökar varje år enligt statistik från JO och JK. Trots detta är det utomordentligt få fall av tjänstefel som verkligen leder till åtal. Enligt Thomas Bull är uppklarandeprocenten generellt för tjänstefel samma som för cykelstölder, dvs. 1 procent. I det senare fallet kan den låga uppklarandeprocenten förklaras med att gärningsmannen i normalfallet är okänd men när det gäller olagliga anställningar är gärningsmannen nästan alltid är känd – den ansvarige chefens namnteckning finns ju på anställningsbeslutet. Trots detta utkrävs aldrig något ansvar. Thomas Bull igen:

Intrycket kan bli en förvaltning där uppenbara fel begås, men där ingen har ett ansvar. Förtroendet för en sådan förvaltning är uppenbart i fara. Därtill tycks det finnas en viss övertro på att fel inom förvaltningen främst beror på bristande rutiner och oklara ansvarsförhållanden. Individens ansvar tonas ned till förmån för ett systemtänkande (Bull 2013, s. 515).

Detta stämmer på pricken när det gäller hur universitet och rättsväsende har hantarat Göteborgsskandalen. Låt oss se vad internrevisionen kom fram till i Göteborg. Den anmälan som två tidigare medarbetare vid Göteborgs universitet skickade till UKÄ föranledde universitetet att uppdra åt internrevisionen att utreda de påstådda lagbrotten. Internrevisorn når i revisionsrapporten (dnr V 2016/336) slutsatsen att de överträdelser som presenteras i anmälan verkligen har inträffat:

Det står klart att felaktiga beslut har fattats. Utlysning i enlighet med anställningsförordningen bedöms inte ha skett i något av de anmälda fallen. Anställning har skett utan att laga grund har åberopats och anställning har skett med åberopande av LAS utan att villkoren för att tillämpa lagen varit uppfyllda (s. 3).

När det kommer till ansvarsfrågan menar emellertid internrevisorn att det inte är möjligt att ställa någon till svars, utom möjligen en prefekt, som vinnlagt sig om att ta reda på hur regelverket fungerar genom att konsultera en advokat, men trots det-

ta handlat i strid med gällande rätt. Ärendet bör, enligt internrevisorn, överlämnas till Statens personalansvarsnämnd. Den springande punkten är nämligen huruvida de aktuella tjänstemännen agerat i enlighet med en, visserligen felaktig, men dock existerande policy, när det gäller anställningar. Det har, enligt internrevisorn, uppstått ett slags felaktig praxis, som visserligen inte undantar den enskilde från personligt ansvar, men då de berörda tjänstemännen handlat i enlighet med den policy som uppkommit, måste man dra slutsatsen att de inte handlat oaktsamt. Alltså finns ingen grund för åtalsanmälan. Kort sagt: det är ostridigt att fel har begåtts, ingen är ansvarig.

Inom den organisation jag företräder, Academic Rights Watch, tyckte vi kanske att internrevisorns slutsats var otillfredsställande, ja, till och med motbjudande. Man måste hålla i minnet att det bakom varje olaglig anställning finns individer som berövats möjligheten att konkurrera om en anställning. Eftersom ingen värdering av flera sökande gjorts, går det förstås inte att avgöra huruvida den som anställd är den skickligaste. Antagligen är det i många fall precis tvärtom. Institutioner där många anställdts olagligt tenderar dessutom av naturliga skäl att bli fogliga. Den som fått en livstidsanställning man inte förtjänar (och sannolikt inte hade kunnat få vid en öppen konkurrens), som present är sannolikt obenägen att kritisera den institutionsledning som stått för gåvan.

Systemet leder naturligtvis också till arbetsmiljöproblem. Det är oundvikligt att det uppstår spänningar mellan den som berövats möjligheten att prövas för en anställning och någon mindre meriterad som fått en olaglig dito. Det är helt enkelt inte roligt att sitta med Svarte Petter om man gjort allt rätt och strävat efter pedagogisk och vetenskaplig excellens, men passerats av någon som haft bättre relationer med institutionsledningen. Den vinnande strategin för doktorander är inte att satsa på bra forskning, utan att satsa på att skapa bra relationer uppåt – och se till att hålla sig framme.

Precis allt är dåligt med ett anställningsförfarande som ersatt ett meritokratiskt system med ett där prefekter och dekaner fungerar som sakkunniga, oftast utan någon som helst reell ämneskompetens. Systemet leder till minskad kvalitet vad gäller forskning och undervisning, minskad akademisk frihet, särskilt vad gäller yttrandefrihet, dålig arbetsmiljö och ett djupt förakt hos riktiga akademiker för de universitetsledningar som inte förmår upprätthålla lag och ordning.

Universitetsledningar tenderar alltså att inte ta saken på allvar. Hur är det då med rättssystemet, frågade vi oss inom Academic Right Watch? Skulle möjligen polis och åklagare agera med större fasthet och beslutsamhet? I maj 2016 polisanmälde vi således de chefer som internrevisorn vid Göteborgs universitet förklarat vara utan skuld, åtminstone i rättslig mening. I slutet av maj meddelade chefsåklagaren vid Särskilda åklagarmyndigheten i Malmö, Håkan Roswall, sitt beslut att inte inle- da förundersökning (ärende AM-65928-16). När det gällde anmälda gärningar som begåtts före 2011-05-19 så är dessa preskriberade, meddelade Roswall. Vad gäller övriga påstådda gärningar finns, enligt Roswall, inte anledning att anta att brott be- gåtts, eftersom anställningsförordningen ger möjlighet att inte utlysa tjänster om det finns särskilda skäl. Här har Roswall alltså en annan tolkning än Arbetsgivar- verket när det gäller vad som kan anses kvalificera som ”särskilda skäl”. I övrigt an- för Roswall samma synpunkter som vi finner i internrevisionens rapport: förekom- sten av en praxis som godkänts av universitetsledningen gör att enskilda tjänstemän inte kan straffas för tjänstefel.

Men, tänkte vi, om man kunde belägga att personer anställts utan utlysning efter det att universitetsledningen informerat om gällande regelverk med anledning av internrevisorns rapport, och särskilt betonat att undantag från att underlåta att ut- lysa en tjänst ska användas med ”stor restriktivitet och röra ett fåtal fall”, då skulle väl rättsväsendet tvingas agera? Alltså polisanmälde vi i juni 2016 två chefer, där den ene olagligt anställt den andre, som i sin tur anställde ytterligare två personer. Saken tycktes nu glasklar. Men i september meddelade vice chefsåklagare, Charlotte Österlund, vid Åklagarområde Väst i Halmstad, att förundersökningen lagts ned. Skälet, denna gång var att det, enligt Österlund, inte går att bevisa ”att den eller de som varit misstänkta har gjort sig skyldiga till brott” (ärende AM-112304-16).

Den nedslående slutsatsen måste dessvärre bli att det inom rättsväsendet inte hel- ler finns någon vilja att ta problemen på allvar. Det verkar som om Thomas Bull hade rätt:

Intrycket kan bli en förvaltning där uppenbara fel begås, men där ingen har ett ansvar”. Man tvingas konstatera att det måste betraktas som helt risk- fritt för chefer att anställa i strid med gällande rätt (Bull 2013).

Det finns dock en ljuspunkt, en instans som tycks ta problemen på allvar, nämligen UKÄ. I maj 2017 kom det efterlängtade beslutet som var ett resultat av den anmä-

lan om brister i regeltillämpningen vid Göteborgs universitet, som nämnts ovan. UKÄ konstaterar att man inte kan uttala sig om frågan huruvida chefer brutit mot lag och förordning på ett sådant sätt att det kan medföra straffrättsligt ansvar, eftersom det är en fråga för polis och åklagare. Dessvärre vet vi redan svaret på den frågan. Ämbetet konstaterar däremot att den redogörelse för universitetets lagvidriga anställningspraxis som återfinns i anmälan är korrekt och av det skälet finner "Universitetskanslerämbetet att Göteborgs universitet förtjänar allvarlig kritik på grund av den felaktiga rättstillämpningen".

Detta är den mest genomgripande kritik som riktats mot ett universitet med anledning av olagliga anställningar och Göteborgs universitet sätts också under tillsyn – UKÄ kommer att följa upp handläggningen av anställningsärenden, och följa upp universitetets aviserade förbättringsåtgärder. Man kommer dessutom att granska slumpmässigt utvalda anställningsärenden.

Det är förstås utmärkt att UKÄ reagerar kraftfullt på lagöverträdelsena vid Göteborgs universitet. Frågan är emellertid om UKÄ:s "allvarliga kritik" kommer att spela någon roll i praktiken. Som vi sett är det i stort sett omöjligt för en prefekt eller dekan att drabbas av rättslig påföljd för mygel vid tjänstetillsättningar. Innan chefer inom högskolan döms till fängelse eller böter för att har brutit mot regelverket för anställningar, tvivlar jag dessvärre på att vi kommer att få se någon påtaglig förändring.

Frågan är också om den utveckling vi sett i Göteborg, som antagligen bara är toppen på ett isberg, är ett resultat av den styrprincip som blivit allt vanligare inom högskolan, New Public Management (NPM), dvs. idén att offentlig verksamhet ska styras som privat. Är det t.o.m. så att den nuvarande lagstiftningen egentligen är inkompatibel med NPM? Erik J Olssons förslag i hans bidrag till denna volym om vad som krävs för att införa NPM inom det offentliga speglar på ett otäckt sätt verkligheten som den kommit till uttryck, framförallt i Göteborgsskandalen:

[L]åt i stort det offentliga regelverket vara kvar men instruera cheferna, direkt eller indirekt, att agera som om de verkade inom det privata och säkerställ att detta inte får några konsekvenser för cheferna personligen. Det måste särskilt undvikas att sådana chefer ställs till svars för tjänstefel eller annan förseelse. Cheferna kan i så fall systematiskt bryta mot de lagar och regler som styr offentlig verksamhet och istället agera som privata chefer.

För att det inte ska vara förenat med personlig risk för cheferna att verka enligt NPM kräver detta alternativ att tjänstefelet i princip avskaffas.

NPM i kombination med det ökade inflytandet från postmoderna idéströmningar, framförallt inom humaniora och samhällsvetenskap, där sanning, förnuft och kunskap dekonstruerats, skapar ett ideologiskt fundament som befinner sig på direkt kollisionkurs mot det som kommer till uttryck i lagstiftningen: meritvärdering, förtjänst, skicklighet, saklighet och objektivitet. Om den analysen är någorlunda riktig kan den svenska högskolans kris knappast avhjälpas genom att "allvarlig kritik" riktas mot ett eller annat universitet. Till sist är det kanske så att det är precis här som striden om akademins framtid kommer att stå.





# KUNSKAPSSAMHÄLLE: MYT ELLER VERKLIGHET?

*Mats Alvesson och Mats Benner*

## INLEDNING

Sedan ett par decennier har det proklamerats att vi lever i ett kunskapssamhälle – alternativt post-industriellt, informationssamhälle, eller nätverkssamhälle; kärt barn har många namn. Implicit i begreppet ligger att kunskap är den viktigaste råvaran, där arbete men också livsföring i allmänhet bygger på att förstå och hantera komplex information. Att baka en kaka, bygga en rymdsond eller att utforma ett skattesystem handlar därför om att söka och tillämpa kunskap – kunskap som blir alltmer tillgänglig men som också kräver träning och urskillningsförmåga för att kunna göra nytta. Det hävdas att i arbetslivet dominerar kvalificerat arbete och behov av allt mer utbildning. Tanken är att vi skall konkurrera, inte med låga löner utan med vår smartness. Och inom hela den offentliga sektorn betonas rätt formell utbildning. Endast formellt behöriga lärare är t ex välkomna inom skolan, och socionomexamen gäller för arbeten som socialsekreterare. I debatten efterfrågas säker kunskap – forskning – om effekter av olika insatser. ”Vad säger forskningen?”, frågas det ofta när skolan diskuteras, sjukvården sätts under lupp, eller när vår energiförsörjning ska utformas. En sådan utveckling sätter skolor, universitet och högskolor i samhällets absoluta mittpunkt, eftersom det är där den kritiska förmågan att förstå och arbeta utifrån information och kunskap lärs ut.

I denna artikel vill vi göra två saker. Dels lyfta fram erfarenheter av hur kunskapsinstitutionerna i Sverige egentligen fungerar och peka på några kritiska punkter: särskilt kring kvalitetsvärdering, rekrytering och meritering. Detta är fundamentala aspekter av ett kunskapssamhälle, och om de sviktar, brister också fundamenten för hela denna samhällsmodell. Dels vill vi peka på svagheter i själva begreppet kunskapssamhälle, och peka på att kunskapens räckvidd inte är sådan att allt är beroende av högre utbildning och forskning för att fungera – kunskapsbegreppet tenderar att vara tomt och inflaterat, och bygger på orealistiska föreställningar om kunskapens räckvidd och betydelse i samhälle. Vi står snarare inför en kunskapsbubbla,

som skapat orealistiska föreställningar om hur kunskap kan användas, men också väldiga blottor i hur kunskapssystemet fungerar.

## EN HÖGSKOLA PÅ NEDGÅNG

Rapporter om hur skolan och högskolan fallerar dyker upp med jämna mellanrum. Senast konstaterades att språkkunskaper i flera ämnen sjunkit och att elever med godkända gymnasiebetyg i exempelvis franska ibland saknar elementära kunskaper (SvD 22.7.17). Humanistiska universitetslärare behöva lära studenter svenska och engelska på gymnasienivå – inklusive sådant som meningsbyggnad och läsförståelse – eftersom förkunskaperna brister (SvD 24.7.17). Samtidigt avslöjas det hur gymnasieskolor fuskar med betyg i stor skala (Uppdrag Granskning). Glädjebetyg – en effekt av en blandning av manipulation, svag integritet och dåligt omdöme bland lärare och rektorer – är vanligt. Kommuner, skolor, elever och föräldrar trycker på och tjänar på manipulationer. Även högskoleprovet är föremål för betydande och systematiskt fuskande. Många kommer in på utbildningar med hjälp av fusk-betyg – på andra, mer välförtjäntas bekostnad. Samtidigt – och delvis på grund av detta – blir många utbildningar allt sämre och det är inte konstigt att så många verksamheter som är beroende av välutbildad personal fungerar så dåligt – polis, socialtjänst, skola mm.

Allt detta ställer oss inför en paradox: trots decennier av ökade resurser och växande institutioner, tycks skola och högre utbildning fungera sämre, eller åtminstone inte bättre. Hur kan vi förklara det?

## EXPANSIONEN

De senaste 30 åren har universitet och högskolor expanderat kraftigt. Antalet studenter är tre gånger större idag än 1995. Antalet professor har fördubblats bara på tio år – om vi räknar från 1990 är ökningen nästan den tredubbla. Och antalet disputationer har mer än fördubblats sedan 1990. Och Sverige är självfallet inte ensam. Antalet vetenskapliga artiklar växer obönhörligt, liksom antalet tidskrifter. De globala satsningarna på utbildning och forskning har fördubblats de senaste tio åren, enligt OECD-statistik. Investeringar i utbildning, forskning och utveckling tillhör de absolut mest snabbväxande bland offentliga åtaganden, och allt fler vill allt mer med högre utbildning och forskning. Kina är bara det mest markanta exemplet, men motsvarigheter finns på alla kontinenter.

Många olika faktorer spelar in i denna utveckling – i Sverige liksom annorstädes. I länder som Kina och Sydkorea handlar det om att bygga upp utbildningssystem från en ganska låg och begränsad nivå. För Sveriges del handlar det snarare om en fortsatt ökning – hela efterkrigstiden har ju sett en kraftig tillväxt av utbildningssystemet i Sverige (1950 hade Lunds universitet lika många studenter som Högskolan i Halmstad har idag, runt 5000). En är att utbildnings- och forskningspolitik har flyttat in i kärnan av sysselsättnings- och arbetsmarknadsstödet; ett sätt att stimulera (eller åtminstone försöka stimulera) utvecklingen i landet som helhet är att erbjuda högre utbildning och forskning. Vid mitten av 1980-talet konstaterade regeringen Carlsson att sju universitet och ett tiotal högskolor var en lagom nivå – idag är siffran den dubbla och flera väntar på sin tur. Men förklaringen till att denna försiktiga linje sedermera övergivits och att vi idag har ett 40-tal lärosäten är inte enbart politisk. Idéer och föreställningar om humankapital formar enskilda strategier och förhoppningar om hur utbildning kultiverar färdigheter. I många länder, inte minst i Asien, är utbildning den främsta samhällsangelägenheten för familjen som gör väldiga åtaganden för att finansiera och stödja utbildning. I Sverige är detta främst en offentlig angelägenhet och utbildning och forskning ses som samhällseliga investeringar för att öka tillväxt och sysselsättning.

Sverige har en stark tradition när det gäller kunskapsinstitutioner. I internationella jämförelser – alltid vanskliga men aldrig ointressanta – gav svensk grundskola och gymnasieskola toppkaraktärer för bara ett par decennier sedan. Svensk högre utbildning och forskning likaledes. Framför allt kan man säga att kunskapsutbytet i det svenska samhället var unikt, med enastående tvärgående relationer mellan utbildning, forskning och praktik inom så olika områden som sjukvård, skola och energiförsörjning.

Idag då? Hur väl mår universiteten av denna fokusering på kunskap som redskap för förändring och utveckling, med utbildning som biljett till bra betalda och meningsfulla arbeten, forskning som källa till innovation och utveckling, och universitet och högskolor som spjutspetsar in i framtiden? Vi ser tecken på att löftet om kunskaps-samhället inte infriats i Sverige. Det handlar om synen på hur utbildning ska utformas, bedömas och bedrivs. Det handlar om hur universitetslärare rekryteras och värderas. Också frågan om hur lärosätenas ledningar rekryteras och hur de bedriver sitt arbete hör hit. Det handlar också om hur väl svensk forskning egentligen fungerar och hur erkänd och synlig den är i världen. Det handlar, slutligen, om hur relationerna mellan utbildning/forskning och samhällsutveckling. Vi gör en kritisk

värdering som pekar i riktning mot en devalvering snarare än en konsolidering av en rik historia.

Om vi börjar med universitetsutbildningen kan vi till att börja med konstatera att de blivit både större och billigare de senaste decennierna. Sverige har idag ungefär tre gånger så många studenter i högre utbildning än vid 1990-talets ingång. Tillväxten har parats med en kraftfull avreglering av utbildningsutbudet. 1993 släpptes den svenska utbildningsplaneringen fri – istället för att som tidigare vara planerad centralt med dimensioner och resurser bestämda på förhand, infördes ett system av huvudsakligen efterfrågestyrning – med några undantag som vård och utbildning. Lärosätena gavs fria tyglar att bestämma hur och var man vill satsa på sin utbildning. Studenterna å sin sida fick också fria tyglar, och deras val och deras bedömningar hamnade nu i centrum. Lärosätena skulle öppna sig för studenternas preferenser och samtidigt öka produktionen av examina. Man behöver inte vara cynisk för att se att denna kombination föder opportunism och press inåt. Det syns i utbildningsutbudet, som alltmer anpassats efter förväntningar om att till måttliga kostnader ge mycket utbildning åt många –. Den stora tillväxten har inte skett inom professionsyrken utan i form av kortare, kursbaserade utbildningar med bara vaga kopplingar till yrkeslivet. Man kan idag läsa ekonomikurser vid över trettio universitet och medieutbildningar vid ett 20-tal. Utbildningarna översvämmas inte av hårda kunskapskrav utan drivs med inte alltför höga förväntningar på insatser från såväl lärare som studenter. Nu kan vän av ordning invända att Högskoleverket – och senare Universitetskanslersämbetet – utvärderat kvaliteten. Men dessa utvärderingar syftar främst till att plocka bort de allra sämsta utbildningarna – och dessa får dessutom i normalfallet godkänd efter omprövning. Dessutom har den nuvarande regeringen lagt om kurs i utvärderingsfrågan, och tittar huvudsakligen på hur lärosätena själva utformar sitt ”Kvalitetsarbete”. Det görs kanske goda insatser här, men det saknas motiv att göra handfasta ingrepp för att höja studietakten och kraven när lärosätena själva får bestämma hur kvalitet skall förstås, och hur det ska utvärderas och belönas. Lägg därtill den senaste (sommaren 2017) betoningen av ”breddat deltagande” – av högskoleministern definierat som ”inte bara att locka nya grupper till högskolan utan också om att anpassa undervisningen så att de klarar att fullfölja utbildningen” (SR.se 18.7.2017) – så ser vi en tydlig tendens mot att låta frågan om kvalitet i utbildningen bli en fråga om pragmatisk anpassning efter kundernas (studenternas) allt oftare sämre förutsättningar och ofta måttliga intresse snarare än att sätta upp höga och ambitiösa mål.

Med en stark fokus på skolgång ses gymnasiebehörighet närmast som ett måste, och ju fler som läser på högskola desto bättre. Expansion av den senare är populärt. Ständigt flera platser gäller. Och vi får en akademisering av alla möjliga ämnen och yrken. Och befordran av en mängd svaga högskolor till universitet. Senast Malmö högskola.

## PISAHÖGSKOLAN

I Pisaskolans efterföljd riskerar vi att få Pisahögskolan, där allt ser bra ut på papperet men med ringa kunskapsmässigt och intellektuellt kvalificerande. En amerikansk studie visade att 40 procent av alla studenter inte utvecklas intellektuellt av en högskoleutbildning. Någon mätbar förbättring ifråga om högskolans huvudpoäng – förbättra förmåga till analys, kritiskt tänkande, kunna resonera – kunde ej konstateras i många fall efter fullbordad utbildning. Troligen gäller något liknande för Sverige.

Här har vi många måttligt intresserade studenter som studerar vid högskolor som prioriterar volym och hög genomströmning, där studenttillfredsställelse är måttet på kvalitet – understödda av en statsmakt som vill skärpa lärosätenas ansvar för att se till att studenter inte bara antas utan också examineras.

Utbildningen som källa till och garant för kunskap och förmåga hos studerande blir allt mer problematiskt. Produktion av allt fler, allt mindre kvalificerade på papperet välutbildade fallerar allt mer som en följd av en kombination av sådant som ej fungerar i skolsystemet som helhet. Grundskolans problem är välkända. Allt sämre lärare och dålig studie- och arbetsmiljö samt oändliga, klåfingriga utbildningsreformer förklarar delvis detta. Höga och orealistiska krav på att alla ska bli godkända och eleverna ska utvecklas väl i alla möjliga hänseenden bidrar också. Trycket på att alla ska vara gymnasiebehöriga och konkurrens om elever till skolor och elevernas önskan om att kunna komma in på attraktiva utbildningar leder till betygsinflation. Mål nås genom flitigt användande av glädjebetyg. Detta i kombination med fuskan- de på högskoleprovet gör att antagning och urval till högre utbildning inte fungerar. Många kommer in på felaktig grund.

## MEN BORGAR INTE KVALITETEN I HÖGSKOLAN FÖR ATT DE SVAGA INTE KLARAR SIG UTAN SORTERAS UT?

På enstaka utbildningar ja. Men i likhet med övriga delar av utbildningsapparaten gäller som ovan nämndes att man ska inte kräva för mycket. Maximalt intag, hög genomströmning, närmast extrema rättigheter för studenter, kundnöjdhet, lärarna som inte alla gånger är så intresserade av måttligt duktiga och ointresserade studenter (utan hellre vill forska), borgar för låga krav och ett svagt kvalificerande om fakkunskaper, kritiskt tänkande och analysförmåga. Ovan nämnda politiska tryck på att alla ska bli godkända spelar in. Breddad rekrytering av studenter från "studieovana hem" medför också att kravnivån får sättas lågt. Även de med allt sämre förkunskaper, måttligt intresse och studiebegåvning ska klara sig. Utbildning kännetecknas av "the race to the bottom". Inte överallt, förstås, men the politiska trycket är från hög kvalitet i utbildning. Och säg den högskoleledning som på allvar gör något åt all utbildning där studenterna studerar på halvtid snarare än heltid.

Utbildning handlar inte längre i första hand om reellt kvalificerande utan om annat. Debattörer framhåller hur det går illa för de utan godkänd grundskola eller gymnasieutbildning. Säkert är så fallet, men frågan är om det går bättre för de 10-20 % som eventuellt baxas igenom en grund- eller gymnasieutbildning genom stora stödinsatser och glädjebetyg. De som har mycket svårt att klara en vanlig skolgång har i regel så mycket problem att det knappast är avsaknad av skolgång som är huvudproblemet. Ofullständig skolgång är ofta snarast ett symptom på än en förklaring till djupare problem. Men formell utbildning – oberoende av om denna säger något – är en favorit som alltid går i repris när man ska ha en snabb skenlösning på problem.

Än värre är att utbildningen ofta illa förbereder studerande för de kanske 20–25 procent av alla jobb som kräver längre utbildning. Sämre förkunskaper och låga krav kräver sin tribut i form av försämringar på alla nivåer.

Tryck på stor volym och genomströmning gör att kunskap och intellektuell förmåga betyder föga. Nivån ska anpassas så att studenter med "studieovan" bakgrund ska klara sig. Alla högskolor ska vara likvärdiga. Det hela dras mot lägstanivån. Många högskolestudier innebär i realiteten bara halvtids studieinsats. En mängd högskolor befordras till universitet, senaste exemplet är Malmö. En studerande beskrev upplevelsen "som att börja på en gymnasieskola i förorten" och en lärare som började där fick besked om att han höll på de krav som han var van vid från ett äldre univer-

sitet skulle alla bli underkända. Regeringen tycks ointresserad av att värna om utbildningens kvalitet. Annat väger tyngre.

Vi får följaktligen en stor, på papperet utbildad men ofta måttligt kvalificerad befolkning. Vissa verksamheter är beroende av utbildningen, till exempel socialt arbete, sjukvård, polis och skola. Svag utbildning bidrar till att dessa områden fungerar illa.

Man sviker alla som är beroende av dessa centrala samhällsfunktioner genom att ytterligare sänka Pisaskolan och Pisahögskolan. Tveksamma reformer, tillåtande av glädjebetyg (så att fler är "behöriga" för vidare studier), utnämning av svaga högskolor till universitet och anslag utifrån antalet godkända studenter drar utbildningen nedåt.

En befolkning blir inte duktigare av att allt fler genomgår allt sämre utbildningar. Skolgång är inte detsamma som lärande. Och arbetslivet drabbas negativt av alla med intetsägande pappersbevis på kompetens men med ringa kunskap och förmåga. Alla dumheter som sker kan ej härledas till svag utbildning, men stora problem inom sjukvård, polis, skola, högskola, socialtjänst och offentlig byråkrati i övrigt handlar delvis om effekterna av en slapp utbildning. Bristande analytisk kapacitet, svag förmåga att uttrycka sig och dåliga ämneskunskaper medför en mängd svaga insatser inom alla de områden som är starkt beroende av folk med en speciell utbildning. Detta drabbar offentlig sektor mer än näringslivet. En stor del av arbetstiden inom många jobb ägnas t ex åt tidsödande dokumentation. Folk med gott omdöme, skrivförmåga och självförtroende borde kunna göra detta kort och effektivt och med ganska ringa tidsinsats. Stress, sjukskrivning och personalomsättningar inom många verksamheter handlar inte bara om höga arbetskrav utan ofta minst lika mycket om oförmåga att sköta jobbet väl. En hel del av alla idiotier som regelmässigt noteras inom offentlig sektor är åtminstone delvis en fråga om inkompetens – och här spelar utbildningen alltid en viss roll, även om det är svårt att i enskilda fall spåra den exakta betydelsen av en viss högskolas försyndelser.

Lösningen är reell kunskapskontroll av externa bedömare och sanktioner mot alla svaga skolor och högskolor som nu i praktiken premieras till att fuska bort utbildning genom minimikrav och glädjebetyg. Och en helt annan utbildningspolitik än den som nu förs.



## FORSKNINGEN

Hur ser det ut med forskningen då? Finns där samma tendenser till uttunning och urvattning av kvalitetsambitionerna? Och vad kan i så fall göras åt det? Sverige hade länge en mycket framskjuten position och var vid ingången av 1980-talet – efter USA och Storbritannien – världens främsta vetenskapsnation, om man går efter bibliometriska (citeringar) mått. Idag är bilden en annan. Sverige är förvisso fortfarande bättre än världsgenomsnittet men ligger längre ned i listan över vetenskapligt genomslag. Särskilt vad det gäller den mest citerade är Sverige markant sämre än vad landet var tidigare, och de svenska universiteten – inklusive flaggskeppet Karolinska institutet (KI) – befinner sig inte alls på någon internationell mästarnivå – som ibland påstås i debatten av utbildningsministrar och andra koryféeer. KI:s vetenskapliga genomslag ligger faktiskt efter mer beskedliga universitet som Liverpool och Basel, medan Uppsala och Lund tampas med sådana storheter som Hamburg och Aalborg i en ännu lägre division. Det stora tappet skedde under 00-talet och trots stora resurstillskott har inte detta tapp hämtats hem. Hur kan detta förklaras? Några faktorer som spelar in är hur forskare rekryteras och befordras; andra handlar om hur universitet leds och hur resurser sätts.

Det råder idag en betydande oklarhet över hur man blir anställd, på vilket sätt man blir anställd och hur arbetet belönas och bedöms vid svenska universitet. Sverige hade fram till mitten av 1990-talet en tämligen enkel och entydig modell för akademisk karriär. De allra flesta blev universitetslektorer, med begränsat eller obefintligt utrymme för forskning i tjänsten. För dem med forskningsambitioner fanns ett antal forskartjänster, möjligheter att söka medel inom universiteten eller hos något av forskningsråden för specifika forskningsuppgifter. Ett starkt begränsat antal professurer fanns tillgängliga för särskilt framstående forskare – i normalfallet en eller två per ämne och universitet, som utlystes och söktes i konkurrens. Professurernas exklusivitet motiverade till rörlighet – ville man komma i åtnjutande av den prestige och de goda villkor som professorstiteln garanterade fick man också röra på sig – i landet eller internationellt. Bedömningar, med all deras brister och svagheter – innebar också en press uppåt, eftersom det i normalfallet var många som sökte och många som väntat på sin tur. De uppslitande striderna kring professorstillsättningar, med utdragna bedömningsprocesser följda av minst lika utdragna besvär och överklaganden, var kanske mest skådebröd men ingöt samtidigt en viss högtidlighet kring professorsinstitutionen liksom i rekryteringen i allmänhet. Redan vid mitten av 1960-talet övervägdes att övergå till en amerikansk modell, där ”tenure”

skulle införas och de flesta anställas som forskarassistenter som sedan gjorde karriär efter noggrann granskning.

Vid den tiden avstyrktes denna idé eftersom Sverige ansågs för litet och för slutet för att kunna hantera de lojalitetsförhållande som riskerade att uppstå; det fanns också farhågor att professorstiteln skulle devalveras efterhand. Sedan mitten av 1990-talet har denna modell gjort entré bakvägen och idag utses flertalet professorer just via befordran; professorer som tillsätts i konkurrens och efter ansökan är rariteter. Dessutom har hela modellen för finansiering av professorer ändrats. Fram till mitten av 1990-talet var professorerna helfinansierade och i laborativa ämnen ingick också en rundhänd kringfinansiering – av tjänster, stödpersonal, apparatur med mera. Idag är situationen en helt annan – professorer är ofta bara delfinansierade av universiteten och professorn måste söka medel inte bara för att betala doktorander utan också ofta den egna lönen. Karriär gör man idag mindre med hjälp av rörlighet och konkurrens utan mer i form av att söka medel.

Hela idén om en akademisk karriär har därför lösts upp och ersatts av ett läggspel av utlysningar och ansökningar. Sverige är idag närmast unikt i sin avsaknad av en akademisk karriärmodell med tydliga hierarkier och befogenheter – och motiven och möjligheterna att göra riktigt banbrytande studier har minskat – det handlar mer om att säkra finansiering än att göra unika och originella insatser. Så trots att forskningen idag kostar mer än någonsin tidigare i Sverige är utfallet svagare – eftersom andra länder har varit bättre på att värna utrymmet för just originella och ambitiösa insatser.

Hit hör också en gravitation av det vetenskapliga arbetet inåt – det söker sin bekräftelse alltmer i sig själv snarare än i riktiga och intressanta problem. Den våldsamma ökningen av den vetenskapliga produktionen skapar en trivialisering av forskningen som snarare syftar till att hålla en kader av forskare sysselsatta än att ägna sig åt meningsfulla problem. För samhällsvetenskap, se Alvesson, Gabriel och Paulsen: *Return to Meaning*. Oxford University Press 2017), för medicinsk forskning är ett särskilt graverande exempel den mängd högt uppmärksammas forskning som inte går att göra om – och vars resultat därför är dubiösa.

Samhället då – har åtminstone inte det gagnats av den snabbväxande kunskapsindustrin och de ökande mängder med förhoppningsfulla som söker sig till högre utbildning och forskarutbildning? Som vi har sett, har utbildningsexpansionen fram-

för allt vägletts av arbetsmarknadsskäl – antalet utbildningsplatser har följt arbetsmarknadens svängningar. För forskarutbildningen är tendensen likartad – mer är bättre än mindre, expansion är alltid gott. Sverige var tidigt ute med att plussa på forskarutbildningen – den gavs ett fördubblingsmål, redan 1990 och det har följts och idag examineras årligen över 2000 doktorer i Sverige. Studier av utvecklingen i USA visar att den kraftiga tillväxten av forskarutbildningen inte har matchats av motsvarande behov på arbetsmarknaden – det är forskarna själva som drivit fram den snabba tillväxten och det är deras intressen och behov som styrt (Teitelbaum 2012).

Även om det inte finns lika omfattande undersökningar i Sverige, är tendenserna sannolikt de samma: utbildning omgärdas av föreställningar om ökad anställningsbarhet och goda karriärutsikter, men verkligheten varierar. Inom sjukvården var länge en doktorsexamen nödvändig för att göra karriär men idag är det sällan så – även universitetssjukhusen anställer regelbundet överläkare utan doktorsexamen. Att ha forskarbakgrund och att ingå i vetenskapliga nätverk är inte det som premieras vid en karriär utanför akademien. Den senare synes inom många ämnen bli allt mer isolerad – vi hör ofta klagomål om låg utomakademisk relevans och forskare som är snävt inriktade på publicering i esoteriska tidskrifter. Resultatet blir snarare att allt fler ser en tillvaro i akademien som sin möjliga framtid – inte av engagemang utan av nödtvång eller av andra instrumentella skäl. Universitetet som idé och arbetsplats tappar mycket av sin dragkraft, och det riskerar istället att bli en arena för styrningsglada men intellektuellt grunda opportunisterna och samtidsbejakarna. Dessa människor har säkert sin plats i sitt samhälle, men inom universitetet riskerar det att korrumpas själva fundamenten för kunskapssökande och kunskapsförmedling.

## SLUTSATSER OCH VÄGAR FRAMÅT

Det finns olika sätt att läsa av samtiden. En cynisk läsning är att allt det ovan nämnda är i sin ordning – och att Sverige är ett land som hänger med i svängarna som ett skyltfönster för ”tomhetens triumf”. Kunskapssamhället är i så fall först och främst en uppbyggelse tanke och en tro, att mer kunskap är bättre, att kunskap är lättillgängligt och alltid användbart, och att det ger människor styrka och förtroende. I en tid av höga och eskalerande krav – där många har anspråk på ett tjugigt liv eller i alla fall en grandios förnissa – får vi inflation av högre utbildning, där väl-

diget mycket görs till akademiska ämnen och kurser och där så många yrken som möjligt ska länkas till högskoleutbildning och även svaga högskolor görs till universitet. Det bedrivs mer forskning än någonsin men få läser eller bryr sig om publikationerna. Men kunskapssamhället som hopp och tröst omhuldas och utlovas ligga om hörnet. Det gäller att göra denna övergång så smärtfri som möjligt, låta så många som möjligt – helst alla – bli delaktiga i den och undvika att kunskapsbegreppet blir exkluderande. Mycket men på låg nivå blir då lösningen.

Sverige är förstås inte något kunskapspolitiskt haveri, fattas bara när närmare 70 miljarder fördelas årligen till högre utbildning och forskning i ett land med historiskt goda förutsättningar, men här finns betydande oklarheter och otydligheter i både ambitioner och inriktning. Ambitionerna är väldigt höga – hälften av en årskull ska gå högre utbildning, utbildningen ska både vara tillgänglig och högkvalitativ, forskningen ska vara nyttig och dess resultat ska kunna gå att använda – samtidigt som Sverige ska bidra till kunskapsutvecklingen i stort.

En förklaring till denna förvirring är hur det hela styrs: Här ryms en hel del marknad, en hel del regionalpolitik och omfördelning. Utbildning är ett utmärkt exempel. Sedan snart 30 år styrs utbildningspolitiken av studenters val och lärosätenas (ofta låga) grad av noggrannhet i examination – och starkt tryck på genomströmning. Då blir också teman om breddat deltagande viktiga, eftersom det låter bra och ger sken av rättvisa. Universitet och högskolor är också påtagligt lojala mot denna utveckling. Man skulle annars kunna tänka sig att akademiska ledare skulle se som sin uppgift att värna kvaliteten i utbildning och forskning mot den externa styrningen mot acceptans och snällhet. En förklaring är att den akademiska ledningen också urholkats, och att erkända och betrodda rektorer, dekaner och prefekter har ersatts av mer beställsamma och timida figurer. Flertalet akademiska ledningar är idag forskningsmässigt svaga och inriktade på administrativa karriärer, mer lyhörda mot politiska ledningar och med förkärlek för politisk korrekthet än beredda att stå för höga forsknings- och kunskapsideal. Där andra länder gör noggranna bedömningar av om akademiska ledare företräder ”högre ideal” och är erkända utövare inom sina fält, har ledningsuppdrag i svensk utbildning och högre utbildning ”managementifierats” – det handlar om att hantera och lösa uppgifter snarare än att agera som en utmanande och inspirerande ledare. I en allt mer regelstyrd och byråkratisk organisationsvärld blir förstås högre ledaruppdrag allt mer oattraktiva för de som inte tycker att jämställdhetsplaner, handikappanpassning av byggnader och att införa en mängd strukturer och procedurer för kvalitetssäkring är så angeläget.

Hur ska Sverige kunna gå vidare? Vi kan fortsätta på den inslagna vägen om kompromissa oss fram – och försöka hantera diskrepansen mellan de högt ställda målen och den mer prosaiska verkligheten (och stigmatisera kritikerna som ”kassandror” som man kan avfärda). Vi lever i den bästa av världar och det gäller att acceptera de villkor som en gång för alla gäller. En annan är att vara konsekvent – och välja mellan en schweizisk och en norsk modell – att sträva efter genuint hög kvalitet eller att acceptera målkonflikterna och göra kompromisserna till en offentlig sanning.

Om man ska drista sig till att lyfta fram ett framgångsrikt exempel på kunskaps-samhälle är det Schweiz. Här finns en betydande arbetsmarknad för klassiska och kvalificerade yrken där yrkesutbildning är fullt tillräckligt. Universiteten rekryterar studenter smalt och ambitiöst – till stor del utanför landet också, för att stärka och upprätthålla höga krav i utbildningen. Landet har strikta modeller för rekrytering och befordran av universitetslärare – professorernas produktion utvärderas vart femte år, och det finns inga garantier att fortsätta. Mer än hälften av landets professorer kommer från utlandet. Universitetsledningarna har starkt vetenskapligt renommé och betydande handlingsutrymme – samtidigt som de anställda lärarna har goda forskningsvillkor.

Nu är inte Sverige något Schweiz, kan man invända. Här finns ingen kosmopolitisk ambition att bygga Europeiska motsvarighet till USA:s Ivy League-universitet, eller några universitet med astronomiska budgetar. Samtidigt har Sverige liknande ambitioner – att vara starkt och självförsörjande i en splittrad värld, att ha kapacitet att driva internationellt ledande företag, att slåss lite över sin egen viktklass helt enkelt. Har man som nation de ambitionerna, är det svårt att bortse från behovet av att driva en elitistisk politik. En välfungerande offentlig sektor kräver också en utbildning som på allvar kvalificerar arbetskraften. Tillgång på mediokert utbildade räcker inte.

Om nu inte elitismen och de höga ambitionerna faller i smaken finns det andra länder och modeller att förhålla sig till. En är Norge. I den norska modellen för kunskaps-samhället accepteras fullt ut att ambitionerna är hemvävda – huvuduppgiften är inte att befinna sig på en internationell spjutspetsnivå eller att försöka kultivera en elit med global räckvidd. Det finns en elit, såväl i utbildning som forskning, vilket inte minst det eftertraktade Nobelpris i medicin som Norge fick 2014, liksom inte mindre än tre Ekonomipris. Men överlag är det moderation och försiktighet som präglar norsk utbildning och forskning. Regionalpolitik är viktigt och antalet

småhögskolor är stort. Den akademiska rörligheten är ännu lägre än i Sverige, genomströmningen på utbildningarna ett ännu större problem i Sverige. Kvaliteten är knappast bättre – erfarenheterna är snarare att norsk utbildning är tämligen omodern. Samtidigt är Norge ett land som har gjort sitt val – utbildning, forskning och universitet i allmänhet ska vara inkluderande, ska ge utrymme för många olika stilar och erfarenheten och ha en låg lägstaggräns och hanterbara ambitioner – de som tycker annorlunda finner sig sällan särskilt väl tillpass i den nationella debatten. Syftet är att bygga landet och hålla samman landet – naturligtvis också hjälpt av Norges närmast oändliga inkomster från olja och gas. Norge kämpar inte på en internationell arena för erkännande utan verkar med sina egna mål och måttstockar.

Men Sverige vill inte vara Norge, vill inte vara ärligt med sina begränsade ambitioner. Men vi vill inte heller vara ett land som Schweiz, som tar kvaliteten i utbildning och forskning på allvar. Det blir till slut en typisk svensk offentlig lögn, denna framgångsformel att vi ”ska konkurrera med kunskap och kompetens” (som det hette i regeringsförklaringen 2016). Vi ska kanske snarare säga att vi konkurrerar utifrån idén att lägsta-normen för kunskap och kompetens ska vara låg, och sedan göra det bästa möjliga. Liksom många andra länder kör man med ambitiös och högtravande retorik om att vara ett ledande kunskapssamhälle – men mer centralt i praktiken är kvantitet snarare än kvalitet. I kunskapssamhället är det lägsta nivån som omhuldas.



# SAGAN OM KULTURIKOSSAN

*Sharon Rider*

Låt mig berätta en saga. Den handlar om en människa, Kulturikossa kan vi kalla henne, för så kan ju folk heta i sagorna. Hon bodde i en republik, de lärde, som vi kan kalla Manageriet, tidigare Bildungien, nånting måste vi ju kalla den.

Kulturikossa var mycket tillgiven sin republik, dess lärosalar, böcker, bibliotek och seminarierum, men också invånarna, studenterna och kollegorna, som bodde där. Och hon var lojal även mot de vise männen och visa kvinnorna som styrde inom hennes del av republiken, det som kallas fakulteten och vetenskapsområdet. Hon tyckte att de var kloka och därför röstade hon troget varje gång det skulle väljas vise män och visa kvinnor till att bestämma i det forna Bildungien, numera Manageriet. Det var ju bland invånare själva som man valde de kloka och visa, och så hade republikens styrts i mer än 600 år. De hade ordnat ett så bra samhälle tyckte hon, ingen behövde vara okunnig där, alla kunde få sin bit av människans samlade kunskap och lärdom, och Kulturikossa var lycklig över att hon själv hade kunnat bidra en liten del till det kakbaket.

Men det fanns sedan ett tag i Manageriet någonting som hette resurstilldelning genom kvalitetsindikatorer. Det betydde att ju mer man själv gjorde och andra gjorde, desto mer tid skulle ägnas åt att låta sig utvärderas och att utvärdera andra för att bevisa att var och en gjorde sig förtjänt av en plats i republiken. Så hade det beslutats av De som Styrde Riket i vilket de lärde republik ingick. Men en liten del av tiden skulle invånarna i republiken själva få förvalta, det tyckte även Ministern över Riket till vilket Manageriet tillhörde, för hen var ju resonabel.

”Kära Kulturikossa”, sa hen, ” 20–25 % av den där tjänstetiden får du behålla själv för att forska som du anser är bäst.” Och Kulturikossa var innerligt nöjd med det och levde glad och lustfylld, eftersom tiden faktiskt ibland räckte till, och när den inte räckte fanns ju olika sätt att få mer då och då. Ändock fanns det i republiken många missnöjda människor som slog på sköldarna och gnydde över ”det stora administrativa trycket” som de kallade det. Det gjorde Kulturikossa sällan, ingen i



hela Manageriet hade någonsin hört henne gny det allra minsta över den tid hon ägnat åt ledning och organisation. Tvärtom, hon tyckte det var alltigenom bra och rättvist att kollegorna tog sitt ansvar för att organisera utbildning och forskning, och hon tänkte att nog ska jag ge min röst för att dessa vise män och visa kvinnor ska få fortsätta att styra och bestämma över vårt kära Bildungien (oj, förlåt, Manageriet).

Men Kulturikossa var lite gammaldags, för förutom akademiska uppsatser skrev hon nämligen essäer för den kunskapstörstande allmänheten. Hon gjorde det, som hon sa, av en slags ansvarskänsla, för hon ville känna att hon gjorde något viktigt för även andra än republikens invånare, nämligen den så kallade allmänhet vilken republiken skulle tjäna. Så här tänkte hon: Vem vet, vanligt folk är väl nästan lika vanligt förvirrade som jag, de kanske också vill läsa dessa mina förunderliga försök att komma till klarhet med konstigheter, förstå problem och kanske till och med bidra till att lösa vissa av dem? Och det visade sig också att några ville läsa vad Kulturikossa skrev. Inte bara folk i Manageriet utan i närliggande länder, både i Publistan och Litteratania. Tänk! Man skulle inte tro det, men där satt faktiskt vanligt folk i alla hörn av samhället och läste, och därför blev hon ombedd att skriva och tala mer och mer och mer! Men, ack, denna popularitet kom att bidra till Kulturikossas egen olycka, för ju mer de läste och lyssnade på henne, ju mer ville de att hon skulle skriva och tala. Och det hade de rätt till, tyckte Kulturikossa. Det är ju allmänheten som betalar min lön via skattsedeln. Stackars Kulturikossa. "Stackars", varför då? Vänta ska ni få höra!

En vacker dag var De Som Styrde Riket och som bestämde hur mycket av Rikets resurser Manageriet skulle få, samlade på ett slott som vi kan kalla Rosenkar, eftersom det hette så. På en kafferast, när de antagligen inte hade tid att tänka efter så noga, beställde de en utredning som skulle göra livet mer än lovligt knepigt inte bara för Kulturikossa utan också för många andra människor i Manageriet. Men om detta visste Kulturikossa i förstone intet. Inte förrän hon plötsligt tillfrågades av en god vän:

"Vet du om att allt det där du gör ute i stugorna numera inte räknas som samverkan med det omgivande samhället?"

”Du pratar”, sa Kulturikossa. ”Det är klart det gör! Jag är ju humanist! Hur ska jag annars samverka?”

Stackars Kulturikossa kunde ju inte förstå det på annat vis, för hon var ju nämligen inte så särskilt hemma på offentlig förvaltning.

Men snart blev hon varse. Jo då, hon fick höra att i Manageriet fanns det hur mycket möjlighet till samverkan som helst. Men samverkan betydde något annat än vad Kulturikossa hade trott. Ty, makthavarna hade kommit på att samverkan framförallt handlade om pengar. Man ska ju minsann hushålla med Rikets skattkista, de så kallade skattemedlen, och det gör man ju bäst genom att t.ex. skraddarsy utbildningar för Rikets företag så att de själva slipper betala kostnaderna, eller så ska man låta de lärdes republik ägna sig åt någonting som kom att kallas innovation för att hjälpa riskkapitalisterna där ute att dra hem vinster, vilket i längden skulle gynna kungariket i den globala konkurrensen.

Men det där att i egenskap av offentligt finansierad humanist med sin lön bekostad av de andra invånarna i kungariket försöka bidra genom att skriva för och samtala med invånarna själva, det gav ju inga direkta vinster och fördelar för Riket, såsom De Som Bestämmer såg det. Eftersom Kulturikossa var humanist skulle hon antingen ägna sig åt att kamma hem pengar till sin egen lön, helst av allt från De Förenade Rikena, eller så skulle hon böja sig och offra till Manageriets nya gudar, de allsmäktiga WOS och ARWU, sen fick Kulturikossa säga vad hon ville! Arma Kulturikossa, där satt hon och skrev och gnetade så flitigt och visste inte ens att allt hon gjorde var helt fel. Nu borde hon egentligen ha blivit ledsn – oj, jag anses uppenbarligen inte vara någon duktig invånare i Manageriet, så hemskt! Men när hon hade tänkt en stund, insåg hon långsamt men obevekligt att det ju var henne själv det var fel på – i Manageriet var det ingen mening att vara humanist.

Så här tänkte hon och så här räknade hon: Dessa dumma människor som sitter i alla krorar och läser saker på Rikets egna dumma lilla språk, hur mycket kan deras olycksaliga läslust tänkas inbringa i termer av klättringar på rankningar, citeringar, stora anslag? I det stora hela, väldigt lite. Och då samverkan tydligen bara kan ägna rum genom avtal med människor med mycket pengar, så var ju hennes samverkan inte mycket värd. Men, tänkte Kulturikossa, det jag gör måste ju ändå vara värt något för någon? Och eftersom jag vet att jag faktiskt gör de sakerna som jag gör, och att många tycks uppskatta dessa saker, måste det väl gå att mäta på något sätt? Men

nu var det så att det mesta som mättes i Manageriet mättes med de där konstiga kvalitetsindikatorerna jag pratade om tidigare. Och det som Kulturikossa gjorde, i alla fall det som betydde mest för henne, ja, det fanns det inga "kvalitetsindikatorer" för, ingenstans i de direktiv och dokument som hade bestämts av de som styrde Riket. Men, tänkte Kulturikossa, om jag då räknar på den tid jag lägger på olika ting? Ja, då blir det väl ungefär så här: 15 timmar per vecka går till förberedelser och administrering av undervisning samt betygsättning, och internt arbete inom institutionen samt i kollegiala organ mm; 20 timmar per vecka till handledning av doktorander, möten om skrivande av projektansökningar, dokumentation av redan erhållna medel till anslagsgivare, planering och förberedelse av seminarieverksamhet, arbete som sakkunnig i bedömningsgrupper, referentuppdrag. Återstår fem timmar per vecka för egen läsning och eget skrivande. Men för att det som hon hann skriva på dessa fem timmar, efter att man dragit bort den tid som hon kanske måste läsa så klart, ja för att det skulle räknas såsom forskning, förstod Kulturikossa, så måste dessa timmar utmynna i artiklar i tidskrifter eller böcker som ingick i det som kan mätas med dessa kvalitetsindikatorer, även om de bara skulle läsas av ett fåtal invånare i samma lilla ort i Manageriet och möjligen av dess systerstäder i utlandet, men knappast av resten av folket i Riket. Och varför ska resten av folket då bekosta det? Det leder ju inte någonvart. Dessutom räcker knappast de där fem timmarna. Men man har ju sommarledigheten och helger, då hinner man nog med att läsa och skriva färdigt artiklar. Så om forskning ska räknas som forskning så får man väl jobba sisådär 50 timmar i veckan under terminens gång, och sedan deltidsforska under ledigheterna. Tiden som då blir kvar åt Kulturikossa för att tala och skriva för medborgarna i Riket utanför hennes eget lilla hörn av Manageriet blir väl då möjligen ett par gånger per år.

När Kulturikossa hade kommit så långt i sina funderingar, sa hon till sig själv: "Min gumma lilla, kanslispråk och krångliga direktiv har du aldrig riktigt förstått dig på! Det finns ju Rikets offentliga utredningar och sådant, säkert har du missförstått, nog ska det även framgent finnas tid för dig att göra annat inom din forskningstid än att snoa in dig i ämnesintern salamipublicering." Så Kulturikossa följde sin inre röst och fortsatte på den väg som hon trodde var den rätta, men resultatet blev inte annorlunda. Hon fick återigen lära sig att om man ska vara en forskare, en riktig forskare, i människovetenskaperna, ska man inte ägna sig åt frågor av mänsklig karaktär, riktad till andra människor i all sin mänsklighet!

Kulturikossa blev bekymrad, det kan inte förnekas, och hon sa till sig själv: "Inte för att du är särskilt pigg på att kånka runt med försenade tåg och obekväma flyg för att prata med folk, men ett par gånger per år för att göra rätt för sig, ur allmänhetens perspektiv, det är väl inte för mycket!" Ett par gånger! Tjosan. Vad hjälper det. När postsanningar, alternativa fakta och sådant har blivit så himla vanligt, när folk varken vet in eller ut! Vi måste ju prata med varandra, och jag har ju läst och tänkt och talat med andra som har läst och tänkt en hel del över dessa ting, jag har ett och annat att säga! Men om vi som har läst och tänkt inte är med i samtalet, hur blir det då? Nu blev hon riktigt rädd, och hon lopp skriande ut i pressen för att delge andra sina bekymmer. Men de ville inte tro henne. Ett par tillfällen per år, försök inte! Så farligt är det inte, nog finns det tid! Och det där med knasiga kvalitetsindikatorer kan man väl ta med en nypa salt! Vem tror på det förutom en handfull linjestyrningsfantaster och fyrkantiga räknemissar? När hon äntligen lyckades övertyga några, sa de hjälplöst: "Ja men ni har väl en massa forskningsanslag?" Vad då anslag, undrade Kulturikossa. Anslag är ju pengar som man har ägnat timmar och år för att få. Och man ska ständigt söka mer, det ingår liksom i jobbet, likaså återrapportering. Hur som helst är systemet uppbyggt på ett sådant sätt att endast en av tio får, det är ingenting man räknar med från år till år. Det räcker inte med att vara flitig, man ska ha tur också. Dessutom var det nu tänkt att samverkan med människor med pengar skulle användas som ett kvalitetskriterium för att få forskningsanslag framöver, vilket innebar att humanisten inte får forskningspengar såtillvida hon inte samarbetar med människor som har pengar. Mycket underligt.

Utan att ha fått någon tröst gick Kulturikossa till sitt bås för att grubbla och fundera. Jag har ju i alla fall mitt eget bås, tänkte hon, till skillnad från mina olyckssyskon i södra landsänden. Där får de visst trängas i gemensamma utrymmen. Och då kan man inte ens tänka i lugn och ro när de andra brölar runt omkring. Där får bara De Högsta egna bås. Men nu är det ju mina egna problem vi talade om. Hur ska jag få tid att göra det som jag tycker är viktigast utan allting blir styrt utifrån vad De Som Bestämmer har hittat på, tänkte hon. Kanske kan jag jobba ännu senare på kvällarna, samt hela lördagar och söndagar? Barnen har ju hunnit bli stora. När mina nuvarande projekt avslutas, kanske jag kan uppsöka de vise männen och visa kvinnorna och klappa på deras port, och be att de förbarmar sig och ger mig lite mer tid i tjänst genom fakultetsanslag? Kanske den allra Högste i republiken rakt av kan ta lite av de där miljarderna som går till våra lärosäten för att vi ska vara "en kritisk,

reflekterande kraft i samhället”? Det låter ju bra, kanske man kan få ett pris för det? Det vore ju fint för vårt varumärke.

Men inte ens tanken på att få ett pris hjälpte. Kulturikossa blev mörkare och mörkare i sinnet. Hon förstod nu att det var något fult och skamligt att skriva på rikets språk för vanligt folk såsom hon och andra humanister brukade göra förr i världen, eftersom det straffas så hårt. Hur var det i andra länder, undrade hon, ja, något litet visste hon ju om det, eftersom hon kom från ett annat land och kände folk där. I hennes hemland fanns inte problemet på samma sätt, för det var ju det Landet som Manageriet helst ville efterlikna, och deras språk var det Enda som räknades. Men där hade man delvis en annan syn på humaniora, och även om man också i det landet tillbad WOS och ARWU, fanns det också andra gudar som humanisterna fick tillåtelse att följa (Kulturikossa berättade för en vän från hennes hemland om de standardiserade kvalitetsindikatorerna och då ramlade han av stolen. Men så fort han hade hämtat sig, for han raka spåret hem för att kungöra detta i sitt land.) Kulturikossa hade också hört att på vissa ställen utanför Riket var de så rädda om sina humanister, att de över huvudtaget inte nändes säga till dem på vilket språk, eller i vilka fora de skulle skriva. Men det måste ju vara lögn, tänkte Kulturikossa.

Det var mycket hon hann tänka, där hon satt. Det fanns andra humanister än hon själv. Det fanns exempelvis litteraturvetare och idéhistoriker och etnologer i Manageriet, och många av de yngre hade räknat ut att ju mer de arbetade, desto mindre förtjänade de och fler och fler hade därför bestämt sej för att ge fullständigt fan i Rikets egen litteratur, historia och språk, åtminstone en tre eller fyra dar i veckan. Det skulle kunna vara därför som Riket nu hade fått det kämpigt värre, när de ibland försökte reda ut vad det var att vara en del av ett kulturarv, eller undrade över de inhemska konsekvenserna av vissa beslut som togs av De Förenade Riken och hur de ska ställa sig till dem, eller önskade få rättsida på allt prat om sanning och fake news, och allt vad det snackades om i sociala medier.

Kommen så långt i sina tankar suckade Kulturikossa. Varför hade hon arbetat så hårt för ingenting? Ack, mina dyra gamla handledare, varför lärde ni mig inte att bara göra som man ska, följa strömmen och aldrig ifrågasätta ”det som alla vet”? Se hur det har gått, här sitter jag nu skamsen och bespottad för att jag gjorde det som jag hade för mig var det rätta och rimliga?

Mer och mer tänkte Kulturikossa i sin vrå. Hon kom ihåg farbror Nietzsche, han som så bra hade förstått att man först måste bli vid sin läst i den vetenskapliga fabriken innan man fick lov att bryta sig fri. Men så klok hade ju Kulturikossa minsann också varit. Hon hade undervisat på alla nivåer, skapat nya kurser, tagit sig an ett antal ledningsuppdrag, varit aktiv i institutionens och lärosätets angelägenheter, varit med och författat rapporter till universitetskanslersämbetet, kommenterat kollegors pågående arbeten, suttit i nämnder, handlett studenter och doktorander, och dessutom sett till att vara forskningsaktiv som det hette. (Men det var på den tiden då utvärderingar handlade om det man skrev, inte var det publicerades.) Det är rimligt, hade hon tänkt, att alla och envar i republiken drar sitt strå till stacken. Så länge jag lyfter lön från den offentliga kofferten, vill jag göra rätt för mig, jag ska vara nyttig, inte vara en belastning. Har jag aktivt arbetat för mitt lärosäte och mina studenter, såsom lärare och forskare, ja, då har jag också förtjänat mitt levebröd enligt Manageriets principer. De vise männen och visa kvinnorna som styrde republiken hade, liksom De Som Bestämde i Riket, en gång i tiden beslutat att forskarna och lärarna i de lärdes republik inte får kuvas, om de ska fylla funktionen att bidra till en bättre värld. Bara vi litar på att de utövar sin professionella expertis i den vetenskapliga bedömningen, ska inte politiska mål eller ekonomisk vinning påverka forskningens utformning eller inriktning.

I det längsta tyckte de vise männen och visa kvinnorna i Manageriet, liksom De Som Bestämde i Riket, som sagt att detta var klokt och förnuftigt. Men så sakteliga kom de på andra tankar, och sa att det är något allvarligt fel i Manageriet, när de såg vilken brist på samverkans- och innovationssatsningar det fanns bland republikens invånare. Varför det nu då, tänkte Kulturikossa, varför är de så oroliga? Hur kan någonting som De som Bestämde liksom de vise männen och visa kvinnorna själva har stått bakom plötsligt bli skamligt och fult? De som Bestämde hade till och med tyckt att det var så viktigt att lagar och förordningar måste till. Det som de vise männen och de visa kvinnorna hade kallat akademisk frihet hade ju reglerats såväl i högskolelagen liksom i regeringsformen och alla hade tyckt att det varit klokt och förnuftigt. Men hur kunde detta plötsligt bli en synd, utmålat som bristande ansvar eller rena onyttigheter? För ungefär så framställdes det i det nya direktivet som kommit från De som Bestämmer (2017:46). Där talades det om de Stora Problemen med styrningen i Manageriet. Men det var trångt om spaltutrymmet, så där blev aldrig plats att tala om det som berörde Kulturikossas verksamhet, dvs. hur ”högskoleutbildning bidrar till bildning och till enskilda individers utveckling, samhälls-

engagemang och kritiska tänkande”. Ja det stod kvar en liten textsnuttt med fina ord, som ett ornament eller som ett högtidligt beläte, men sedan följde sida upp och ner om ekonomiska vinster hit och samverkan dit och dimensionering av utbildningar efter arbetsmarknadens behov, och utveckling och tillväxt och allt möjligt slikt. Men, tänkte Kulturikossa, kanske utbildning efter arbetsmarknadens behov ändå innebär att man på köpet blir bildad, utvecklad, samhällsengagerad och kritiskt tänkande? ”Jojo, pyttsan, bildad och kritiskt tänkande kan man vara på fritiden”, fick hon höra från några nyinflyttade i Manageriet, ”nu gäller det att investera i jobb, utveckling och tillväxt. Dessa indolenta docenter i humaniora, vilket slöseri med hårt arbetande folks skattemedel, varför ska de få hålla på med sina egensinniga funderingar och skrivelser om en massa saker som folk inte behöver tänka på, som dessutom inte leder till ett enda patent!”

Kulturikossa fortsatte att grubbla alltmer förmörkad i sinnet. Till sist kommer den sk opinionen att vara så matad med alla dessa moderna åsikter som lovar guld och gröna skogar, att när Utredaren väl lägger fram sitt förslag i bestämmandehuset, blir det nog inte något enda parti som vågar ta strid för den gammalmodiga akademiska friheten. Än mindre kommer någon att försvara universitetens roll som kritiskt granskande instans och hjärtat i en saklig samhällsdiskussion. Nej, för den opinion som man så omsorgsfull har fått till stånd med alla berättelser om konkurrensens välsignelser och det allestädes närvarande ”entreprenörskapet” vill man nu inte reta, det blir snart val vetja! Och så kommer det att stiftas ännu en ny lag, som går ut på att ”de lärdes republik” numera inget annat är än en festlig fras att användas vid högtidstal, ritualer, eller som politiskt vapen när det passar. När De Som Bestämmer t.ex. vill kringgå De Förenade Rikenas förbud mot att det egna landets industrier premieras genom subventioner, då kan man ju kalla dessa subventioner forskning, man kan ju också subventionera landets näringar genom högre utbildning och kalla det för ”samverkan” och ”innovationspolicy”. Det fiffiga är väl att man därmed och dessutom till sist kommer att lyckas radera de kvardröjande resterna av den verkliga meningen med den akademiska friheten från Manageriet.

Med andra ord, idén om ett liv vigt åt att tillsammans med andra upprätthålla och utveckla en upplysningskultur, en idé som en gång i tiden ledde till att Kulturikossa skrev en doktorsavhandling och fortsatte sitt värv i akademins tjänst, rivs nu upp med raska skutt. Kulturikossa tvingas väl gå till sin dekanus och säga: Jag kan tyvärr inte fullgöra mina förpliktelser, eftersom jag inte kan ändra på det förflutna! Det enda som går att ändra på är hur jag ska använda min tid framöver.

Det var mer Kulturikossa hann tänka i sin mörka vrå! På den gamla goda tiden, när fakultetsanslaget var huvudkällan för forskning i tjänst, då fanns det också något som hette "förtroendearbetstid". Det betydde att de vise män och visa kvinnor som styrde republiken inte alltid behövde kontrollera hur lärarna eller forskarna använde tiden, eller, för den delen, tvinga dem att jobba ett exakt antal timmar i veckan. Det var då istället upp till den anställde själv att utföra det arbete som dennes tjänst krävde. Förvisso hade man avtal och sådant, som sa ungefär hur stor del av en tjänst som skulle gå till undervisning, forskning respektive administration, men det var i hög grad en sak man kom överens med sin prefekt om. Hur som helst, behövde man knappast redovisa för vad man skrev och var det publicerades. Sådana övervägningar lämnades för det mesta till forskaren själv, man menade att denne bäst kunde avgöra var det var bäst att skriva för att bli läst av dem hen helst ville nå. Och när det gällde humaniora, gick en del av forskningstiden åt att producera arbeten som skulle vara till gagn inte bara för specialister inom det egna fältet, utan även andra forskare och lärare i närliggande ämnen, såväl som för de bildade och nyfikna i Publicistan och Literaturania. Alla invånare i Riket skulle få sin beskärda del av kunskapskakan, som bakades med deg från det allmänna. Men De Som Styrde oroade sig för effektiviteten i Manageriet. Kanske hade de fått höra om någon som fortfarande betraktade sig som bildungian, och skrev gedigna föreläsninganteckningar och responser till studenternas frågor, som samlades till en lärobok på Rikets språk, och som hen hade mage att kalla forskning! Fy fy, det var fult och skamligt tyckte De Som Bestämde. Detta ska vi sätta stopp för! Och det gjorde de. Genom resursfördelningsnycklar hade misstron sipprat ner till de vise män och visa kvinnorna som styrde republiken.

Vad är det som har farit i dom, tänkte Kulturikossa i sin mörka vrå. Är detta verkligen de vise som jag beundrade och värderade så högt? Vad är det de strävar efter att åstadkomma – ett samhälle så vrångt och ytligt som möjligt? O, du min ungdoms rena blossande kollegium, vad har de gjort med dig, tänkte hon (för nu började hon bli lite patetisk), hur länge ska ditt rena namn missbrukas för att skydda ett maktfullkomligt byråkratiskt och orättfärdigt förmyndarsamhälle? Hon hade trott att alla former av kunskap och expertis skulle värnas i de lärdes republik. Forskare och lärare skulle inte straffas och förföljas bara för att de på ett hederligt sätt råkade visa intresse för den kultursfären de själva verkade i och tillhörde. Men det var, såvitt Kulturikossa kunde förstå, vad som pågick nu. Och hon mindes vänner på andra håll i republiken vars ämnen upphörde och som blev av med sina anställningar när deras



Högste ville satsa alla anslag på förment ”nyttiga” forskningsprofiler. Vad är det, tänkte hon, för ett underligt, surt, anti-intellektuellt os som har lagt sig över hela Manageriet, och varför säger ingen ifrån så att det hörs: Så här kan det inte få vara, för då tar all seriös kultur och debatt slut i vårt land och det blir ingen gemensam kultur eller offentligt samtal kvar att vara sig bevara eller förbättra.

Och Kulturikossa tog fram en liten lapp med en liten vers, som en av Managementmaniens skalder hade skrivit, som hon brukade läsa då och då:

Samhället och staten, det stavas konkurrens,  
NPM:s tjafs är du skyldig att delta i,  
på tänkandets monument kan du lägga en krans  
eller ock skall du sjukskrivas och gå i terapi.

Vid det här laget kände Kulturikossa att hon själv behövde terapi och det genast. Det var nämligen så svårt och smärtsamt att nödgas tvivla på det yrke hon hittills hade sett som det bästa i världen.

Mer och mer hopade sig skuggorna omkring henne, och än en gång tänkte hon på de timmar hon skulle vilja ägna åt det offentliga samtalet, om det skulle finnas tid i tjänst efter alla ansökningar om forskningsmedel, återrapportering till anslagsgivare, deltagande i bedömningsgrupper för andra forskare som har sökt anslag; utarbetande av framgångsfaktorer och underlagsskrivande för forskningsutvärderingar, jämställdhetsplaner, hållbarhetsstrategier, mångfaldsnycklar; konferensdeltagande och gästföreläsningar utomlands, internationella publiceringar mm samt undervisning och handledning och administrering därav. Jag arma, tänkte hon, varför är jag inte en fri skriftställare utan varje spår av akademisk förpliktelse, hur mycket mer tid skulle jag inte då ha jämfört med nu! Men då slog det henne som en blixtn från klar himmel – människa, du kan gå i tidig pension! O, underbara tanke! Med nyväckt hopp satte hon sig att skriva till dekanus för att fråga hur tidigt det kunde bli. Se där, sa hon sen till sig själv, jag visste väl att det fanns någon lösning! För nog är väl det jag vill göra egentligen bara en hobby eller fritidssysselsättning? Eller...? Eller är det inte? Den frågan får jag visst lämna öppen, tänkte hon. Och så levde den snart pensionerade Kulturikossa lycklig i alla sina dagar. Och några offentliga föredrag eller essäer på rikets språk skrev hon aldrig mer i tjänst.

# PARTIKORTET, KORPORATISM OCH AUTONOMIN INOM AKADEMIN

*Göran Adamson*

”I Österrike vet alla att man inte har inflytande för att man sitter i riksdagen, utan man sitter i riksdagen för att man har inflytande” (Pelinka 1985, s. 19. Översättning av G.A.).

## INTRODUKTION

Hösten 1999 fick statliga svenska myndigheter ett uppdrag av den dåvarande socialdemokratiska regeringen. Det handlade om att sammanställa mångfaldsplaner för att främja etnisk mångfald bland de anställda. Gensvaret var starkt. Enligt Statskontorets kartläggning hade 2004 två av tre statliga myndigheter utarbetat en mångfaldsplan (Statskontoret, 2007). Numera utgör mångfald en naturlig och integrerad del i myndigheternas verksamhet. Lika starkt är mångfaldens inflytande inom partipolitiken. Ingenstans har dock mångfalden som ideologi rönt större framgång än inom Socialdemokratin (Socialdemokraterna, 2018). Numera talar man hellre om etnicitet och mångfald än om klass – och har alltså lämnat den kategoriseringsgrund som präglat vänstern alltsedan Marx. Majoritet har ersatts av minoritet, politik av kultur.

Det enda parti som faller ur ramen är Sverigedemokraterna. ”Vi vänder oss emot det multikulturella samhällsbygget”, deklarerar partiet på sin hemsida under rubriken ”Sverige behöver en ny invandringspolitik” (Sverigedemokraterna, 2018). Bilden stärks av situationen inom media. Både i TV, radio och i dagstidningar är inställningen till mångfald övervägande positiv.

Under sent 1990-tal hade socialdemokratin och Mona Sahlin engagerat sig för mångfald. I oktober 1999 tillsättes en utredare med uppdrag att lämna förslag till åtgärder inom högskolan. Syftet var att ”öka mångfalden med avseende på /.../etnisk bakgrund bland studenter och lärare för att högskolan bättre skall kunna svara upp mot mångfalden i samhället” (Utbildningsdepartementet, 2000, s. 3). Boel Flodgren, dåvarande rektor för Lunds universitet, utsågs till Särskild Utredare. I maj 2000 presenterades en tvåhundra- och sextiosidig rapport. Denna rapport har varit

ganska osynlig i debatten. Ett undantag var en artikel i *Universitetsläraren* (7/2013), där författaren försvarade rapportens ambition att "säkra högskolans kvalitet" (Thormark, 2013, s. 16). Resultatet blev att regeringen bland annat gav i uppdrag åt "universitet och högskolor, att upprätta handlingsplaner för etnisk mångfald" (Utbildningsdepartementet, 2000, s. 15). Ambitionen var att lyfta mångfalden från perspektiv till norm. Kort därpå vann uppdraget laga kraft: "Universitet och högskolor ålades i regleringsbrevet för budgetåret 2002 att senast den 31 december 2002 upprätta handlingsplaner för att aktivt främja och bredda rekryteringen till högskolan" (Universitets- och högskolerådet, 2014, s. 9).

Vid sidan om piskan hade *Mångfald i högskolan* också en morot: "Regeringen bör avsätta betydande särskilda resurser – förslagsvis 500 miljoner kronor per år – från vilka universitet och högskolor kan erhålla stöd för sitt utvecklingsarbete och sina pilotprojekt under femårsperioden. ... Statsmakterna bör efter femårsperioden överväga om resurstilldelningen ska variera med graden av framgång i mångfaldsarbetet" (Utbildningsdepartementet, 2000, s. 15, 127). På så vis försökte den Socialdemokratiska regeringen ideologiskt påverka innehållet i högre utbildning. Det här är oförenligt med vad UNESCO kallar "Lehrfreiheit" – dvs att akademiker bestämmer över undervisningen. Därför fick *Mångfald i Högskolan* heller inget genomslag. Mutor mot ideologisk anpassning förde tankarna till ofria samhällen och socialdemokraterna lärde sig något om hur akademien fungerar.

Eller – så kunde det blivit. Men istället började genast grupper på alla högskolor och alla universitet arbeta för att uppfylla det socialdemokratiska direktivet. Det kallades till möten och det låg något högtidligt i luften. Med ett tonfall som var både auktoritärt och inställsamt talades det om "vårt uppdrag". Underkastelsen försvann i ljuset av det storslagna. Dekaner högg stenar fyrkantiga och sa att de var med om att bygga en katedral. Inom kort hade alla lärosäten sammanställt så kallade "mångfaldsplaner". Inte många pratade om akademisk frihet men desto flera tänkte på 500 miljoner under en femårsperiod.

Varför är svensk högre utbildning så osjälvständig gentemot överheten? Varför står man uppställda som tennsoldater så fort en politiker kliver ur flygtaxin och sätter klackarna i gruset? Kanske för att akademien styrs av fel personer. Kanske för att den håller på att fördärvas av New Public Management. Kanske också för att Sverige inte har en intellektuell tradition som Tyskland eller Frankrike. Men det beror kanske också på en annan sak som för tankarna till Österrike. Varför Österrike av

alla länder? Jo, för att i Österrike har de olika sektionerna av det vi kallar samhällseliten under lång tid samarbetat ungefär som i Sverige. Det här sker i alla länder men Sverige och Österrike står ut som det heter. Det handlar om *korporatism* – dvs. ett organiserat samarbete inom det politiska, kulturella och ekonomiska etablissemanget. En del menar att korporatismen inte är vad den har varit ens i Sverige och Österrike (Rothstein, 1988). Andra anser att korporatismen – som modell att påverka politiska beslut – än idag har stor betydelse under ytan av lobbyism och annat (Blom-Hansen, 2000).

I det följande ska vi först gå igenom korporativismen som politisk idé och hur det ser ut allmänt sett i Österrike och Sverige. Därpå ställs frågan: Hänger den akademiska osjälvständigheten i Sverige möjligen samman med korporatism? I så fall hur? Till stöd för slutsatserna fogas några fall ur den akademiska verkligheten. Till sist några slutord. Först dock, som sagt, några ord om korporatismen som politisk idé.

## VAD ÄR KORPORATISM?

Korporatism är ett system av formaliserade relationer mellan tre institutioner: facket, arbetsgivarna och regeringen. Dessa tre “korporationer” har monopol vid förhandlingsbordet för sina respektive intressegrupper. Korporatism kan beskrivas som en institutionalisering av *the man in the middle* mellan de båda ytterligheterna individualism och statlig kontroll. Korporatism handlar om en speciell typ av kollektivt handlande, nämligen att både arbete och kapital organiseras som politiska klasser. Det låter kanske som socialism, men tanken är inte att skapa motsättningar mellan klasser utan tvärtom att de olika korporationerna ska sätta sig ner vid förhandlingsbordet tills alla är nöjda.

Korporatismens idé bygger på att både arbete och kapital organiserar sig genom stora block med monopol för sina respektive medlemmar. I Sverige är Svenskt Näringsliv och LO bra exempel på det här. Korporatismens rykte är inte det bästa. Somliga säger att den alltid leder till nepotism, att folket manipuleras av en elit som glömmer ideologiska motsättningar när de får korn på gemensamma klassintressen. Den här kritiken stämmer inte alltid. Elitsamarbete kan vara bra. Varför inte lyssna på experter om allmogen styrs av kvällstidningar och känslor? Allt kommer an på vad eliten gör med sin makt. Vissa tjänar folket, andra fyller sina plånböcker. Här

finns inga abstrakta slutsatser. Dessutom är det populistiskt att avfärda allt elitsamarbete som svågerpolitik, som om eliten aldrig är att lita på, att kunskap fördärvar oss och visdomen ligger hos folket och allt vad det heter. Men om populism är farlig är blind tilltro till eliten lika illa om den exempelvis förvandlar universiteten till politiska trumpeter.

## KORPORATISM I ÖSTERRIKE

Eftersom många associerar korporatismens retorik om helhet och "kropp" till höggerradikala idéer kan frågan ställas: Vad betyder begreppet i Österrike? Till skillnad från Italien, Spanien och Portugal, där korporatism hade en fascistisk tendens och var ämnad att ersätta klasskrig med organiskt klassamarbete under *Ledaren* var korporatismen i Österrike den vänliga kusinen från landet till detta politiska skräckabinett. Den österrikiska staten var svag och för att undvika politisk radikaliseringskänktes en del av makten bort till två mer robusta enheter: Österrikes Socialdemokratiska Parti (SPÖ) och Österrikiska Folkpartiet (ÖVP).

Korporativismen i Österrike var framgångsrik eftersom, menar man, alla tjänade på den. För industrin förhindrade systemet sociala spänningar eftersom facket var med. För vänstern blev kapitalismen demokratisk, och konservativa såg den som en kompromiss mellan gudlös socialism och dekadent kapitalism. Det saknades dock inte kritiker, och den främste var Frihetspartiets Jörg Haider som med svärd i hand gav sig på den korporatistiska draken. Jag skulle inte varit här, brukade han säga, om det inte vore för "de politiska pensjisarna på parkbänken".

Vad är det då inom korporatism som Jörg Haider så framgångsrikt angrep? Här krävs en liten historisk tillbakablick. Staten Österrike var ständigt Av Habsburg blev 1918 *der Rumpstaat* och 1945 var ännu ett krig förlorat. För att skydda landet fick socialdemokraterna och folkpartiet stort inflytande över de administrativa systemen. Man delade hälften var. Inte bara politiska verksamheter var antingen socialdemokratiska eller folkpartistiska, utan också föreningar för bilägare och för botaniker. Hund- och kattsällskap var vänster eller liberala. Socialdemokratiska schackklubbar spelade mot folkpartistiska. På frågan varför de gått med i socialdemokraterna eller folkpartiet svarade nästan 80 %: "Fördelar relaterade med mitt arbete", medan 72% sa att nu kunde de få en lägenhet. Partierna var populära men inte för politikens skull. Media krävde ett partikort, och näringslivet, och byråkratin. Situationen var

densamma inom högre utbildning. Den som sökte en professur utan att tillhöra (s) eller folkpartiet gjorde det svårt för sig. Akademin blev ett politiskt lapptäcke.

I kölvattnet kom nepotism och korrruption. För de med kontakter räckte det med ett telefonsamtal, och *the insider* kunde njuta av ett nästan obegränsat privilegiesystem. Och, som det heter, makt korrumpierar, och absolut makt korrumpierar absolut. Det senaste exemplet är den tidigare finansministern Karl-Heinz Grasser, som nu är in-dragen i en av största korrruptionsskandaler landet skådat.

Den politiska elitens grepp om Österrike var nästan totalt, inte minst inom högre utbildning. Det tyska begreppet *Versachligung* kan beskriva vad det handlar om. På svenska blir det ungefär att vända sig till själva sakfrågan. Men det handlar inte om fokus och prestigelös debatt. Det handlar om motsatsen. Debatt var farligt.

I politiska system präglade av pluralism leder ideologiska motsättningar till för-handlingar. Man är inte överens och försöker bli det. I Österrike var dock uppfattningen att motsättningar var orsakade av fördomar. Att debattera var omoget. En ideologisk motsättning tillhörde inte kärnfrågan. Den korporatistiska experten hade därför som uppgift att "tona ner" och "avdramatisera" ideologiska motsättningar.

Konsekvenserna lät inte vänta på sig. När man kommit över illusionen om politiska konflikter kunde antalet sociala alternativ räknas på ena handens fingrar. Allt som återstod var inte ens ett alternativ bland flera andra utan en lösning som skulle betraktas som ett uttryck för politisk rationalitet som inte kunde ifrågasättas. Det enda alternativet, och ett alternativ som var avsett att inge fruktan, bestod i en total politisering av ekonomin, och ett samhälle som skulle komma att degenerera in i en atmosfär av mellankrigstid och klasskamp. Vi, förkunnande systemets anhängare allvarligt, är anti-fascister och den som inte ställer in sig i ledet är högerextremist. Vi – eller fascism. Så gick resonemanget. Vad var meningen med denna moralism? Delvis att skydda de som inte kunde skilja på de som bra för dem själva och de som var bra för Österrike. Den korporatistiske politikern var ansvarsfull. Alla andra var uppviglande utopister. All politik var samhällsomstörtande och visselblåsaren hade blivit landsförrädare. Gamla skiljelinjer hade ersatts av nya. Nu gällde det att hitta lösningar som var "bra" och som "fungerade" istället för de som var "dåliga" och som "inte fungerade". Det ideologiska samtalet hade ersatts av en bilskojares politiska snabbkurs.

Men vad låg bakom alltsammans? Vilka intressen styrde när politiska motsättningar sopades under mattan, och varje avsteg från partilinjen anklagades för högerextremism? En sak är nog säker. Det finns ingen "opolitisk ståndpunkt", eller "vetenskapliga lösningar bortom partsintressen" (Pelinka, 1998, s. 147). Ideologin genomsyrar allt. Det som var "rationellt" – och svaret gavs helt öppet – var det som "bidrog till ekonomisk tillväxt". Denna "rationalitet" skulle sedan, var tanken, ha en "uppbygglig inverkan" på landets medborgare (Schmitz 1973, s. 307). Österrikisk korporativism företrädde ekonomisk utveckling och till sitt förfogande hade man den nya tidens teknokratiska elit: managers, experter, strateger och reklamfolk (Marin, 1982, s. 301). Man förde befolkningen bakom ljuset medan man gjorde Österrike framgångsrikt.

## KORPORATISM I SVERIGE?

Finns det likheter mellan den österrikiska modellen och den svenska? Och framför allt – kan det faktum att svensk högre utbildning är så undergiven statsmakten hänga samman med de aspekter av korporatismen vi diskuterat ovan? Den första iakttagelsen handlar dock inte om en likhet utan om en skillnad. I Österrike var korporatismen uppbyggd kring en maktfördelning mellan de båda statsbärande partierna. I Sverige hade (s) i decennier nästan oinskränkt makt och utsikterna för ideologisk påverkan var större. I övrigt finns det många likheter mellan de båda korporatistiska systemet. Även Sverige hade under lång tid en uppdelning mellan arbete och kapital i form av LO och SAF – som på vardera flank ombesörjde sina medlemmars intressen. Fackföreningarna har i båda länder varit mycket starka, och i båda fallen har den ekonomiska utvecklingen varit stark. Strejker och lockouter har varit ovanliga.

Vi ska nu vända oss mot universitetet och fråga oss om korporatismen kan sägas ha påverkat Sveriges akademiska frihet. I Österrike gjorde den som sökte en professur utan partikort det svårt för sig helt i onödan. Finns det en liknande ideologisk påverkan i Sverige?

## FRÅNVARON AV DEBATT

Ideologiska motsättningar ska tonas ner inom korporatismen. Om man inte var överens hade man inte funderat tillräckligt – för när man gjort det skulle man bli

överens. Motsättningar tydde på förvirring, endräkt på insikt. Hur ser det då ut inom akademien? I den flesta europeiska länder finns knappast den här inställningen. Inte i Frankrike eller Danmark, och än mindre i Italien. I Tyskland är intellektualismen för tung för det, och till och med i England är akademiker ganska grälsjuka. Närmast ligger nog Sverige. Svenska akademiker ogillar politiska diskussioner. Ironisk pajkastning är populärt, i synnerhet om alla kastar åt samma håll. När en verklig diskussion seglar upp i lunchrummet flackar vi oroligt med blicken och hoppas att det snart går över. Att vara oense beror inte på olika åsikter utan på fördomar. De som är oense har fördomar. Då sa vi diskussion. Nu säger vi provokation.

Därför erbjuder våra lärosäten utbildning så att vi ska förstå varandra bättre och bli överens. Om bara Israeler och Palestinier får prata ut blir allt bra. Det finns bara en rationalitet. Det här är *Versachligung* på svenska. Kärnfrågan är inte politisk utan moralisk. Inom universitetsvärlden har denna rationalitet olika namn, exempelvis *informationsträffar* där akademiker får tips och stöd om vad som är sant och fungerar och vad som inte är sant och inte fungerar. Vi lär oss jobba med våra fördomar. De inhyrda konsulterna har inga fördomar. Personalen ska "medvetandegöras" och väckas. Tack så mycket, jag gick upp sex.

## VÄRDEGRUND

Det finns dock ett begrepp som kanske bättre än något annat motsvarar tyskans *Versachligung*, nämligen "värdegrund". Begreppet har på kort tid gjort karriär inom svensk akademi. Dekaner och rektorer pratar hellre om värdegrund än utbildning. Värdegrund, sägs det, handlar om att vara "tolerant" och "inkluderande". Begreppet dök upp ur ingenstans. Det var inte resultatet av en diskussion utan något som uppifrån sänktes ner över svensk akademi. I linje med den auktoritära korporativismens slagord är värdegrunden så vag att den nästan inte finns. Vi måste vara toleranta, säger förespråkaren och ler strängt. Man tror man mejslar ut en ståndpunkt men slår in öppna dörrar. Det ideologiska samtalet har ersatts av en bilskojares politiska snabbkurs. Vi måste vara bra och ska inte vara dåliga.

Men tomheten sparkar bakut. Till skillnad från mer allomfattande politiska program där många olika intressen får sina behov tillgodosedda sammanfaller värdegrunden precis som i Österrike med talarens egna värderingar. Varje känslofyllt försvar för värdegrunden vid våra lärosäten passar talarens karriärplaner som hand i handske.



Bakom den humanistiska jargongen lurar en järnhård tolkning av tolerans och inkludering som bara kan exploateras av den selekta skaran *insiders*.

## HUR BEMÖTS KRITIK?

Och vad händer med den som har reservationer mot toleransen? Även här finns likheter med Österrike. Den som ifrågasatte den korporatistiska modellen, såg vi, anklagades för att dra in Österrike i 1930-talets politiska terror. Det fanns en ovilja att diskutera systemets för- och nackdelar. Istället slog makten vakt om sina privilegier genom personangrepp. Kritikern hade två val: acceptera korporatismen eller gå till historien som högerextremist.

I Sverige har vi en liknande situation. Här kallas det "anti-rasism". Makten befäster sina privilegier genom att kalla alla andra för "rasister". Liksom i Österrike finns det två val – acceptera ideologin bakom anti-rasismen eller få ditt politiska rykte fördärvat. Skriv under på att lärosäten berikas av individer med annan pigmentering. Ersätt kollektiv diskriminering med kollektiv idealisering och dra slutsatsen att du är radikal. Politiska distinktioner har flugit ur genom fönster. En rasist är en fascist som är nazist, även om den faktiska analysen bygger på klassisk feminism, socialism, Marxism eller liberalism. Genom att på detta viset blanda samman vänster- och högerkritik mot etablissemangets definitioner skapas en maximalt bred populistisk front som långsamt rör sig högerut. Vänstern tvär sina händer. I både Österrike och Sverige hänger högerextremismen över den akademiske dissidenten som en bila. Kritiken tystnar och systemet blir alltmer ihåligt.

## POLITIK SOM KONSULTVERKSAMHET

För att driva sin agenda var den österrikiska korporatismen, som vi såg, utrustad med den nya tidens elit som bestod av strateger och reklamfolk; med andra ord yrkesgrupper sysselsatta med att byråkratisera ideologier, döpa om radikala agendor i administrativa termer, och arbeta på en stads eller ett lärosätes "image" medan staden eller lärosätet i verkligheten kanske befann sig i kris. Hela detta entourage bidrar ytterligare till att politiska motsättningar fördunklas och den härskande klassen ges möjlighet att dölja sitt egenintresse bakom fraser som "kvalité" och "utveckling". I en studie så begränsad som denna är det klokt att tona ner ambitionerna, och denna typ av manipulation pågår mer eller mindre i de flesta västländer.

Men jag vill ändå påstå att dessa tendenser – vid sidan om Österrike – är markanta i Sverige. Mångfaldsideologin, mitt eget forskningsområde som jag diskuterade inledningsvis, är ett bra exempel. Det finns idag hundratals mångfaldskonsulter och experter inom högre utbildning som driver igenom en starkt ideologisk agenda utan att veta om det. Kravet för att få titeln mångfaldsexpert tycks vara att man inte är expert på mångfald. Ställ frågan: Mångfald av vad? och notera hur tyst det blir. Man applåderar in i mörkret. Även i Sverige smälter radikala politiska agendor samman med statsapparaten och förvandlas till rent administrativa åtgärder. I *Mångfald i Högskolan*, det 260-sidiga (s)-dokument jag beskriver i inledningen, står det överallt att ”mångfald ger kvalité”, och att ”mångfald är bra”. Man hör ekot från Österrikisk korporatism – man vill ha lösningar som är bra och undvika de som var dåliga. Ideologin är bortskrubbad och man verkar tro att fascister skulle erkänna att deras politik inte alls är bra om man bara frågar dem. Men när alla dessa anti-intellektuella moralister som flödar över vid våra lärosäten förr eller senare upptäcker att det kanske inte är så vaknar man plötsligt upp till en fullständig mardröm. När man så länge och så omsorgsfullt har gjort tummen ned för ideologin och för argumentet finns bara våldet kvar.

## FRÅN VISSSELBLÅSARE TILL FÖRRÄDARE

Både i Österrike och Sverige tycks systemets ideologi inte längre försvaras med argument utan med moral. I båda fallen sammansmälter den politiska elitens intressen med vad som är ”sakligt” och ”förnuftigt”. Man får intrycket av ett konservativt etablissemanng 1890. I båda länder framstår debatt som tecken på förvirring och något som bör åtgärdas på administrativ väg av en allseende elit. Statssanktionerade byråkrater förankrar sin ideologi överallt genom urvattnade slagord och kritikern rullas i tjära och fjädrar. Vad det handlar om är något helt centralt: självkritiken är på väg bort. Istället för självkritik förhindras öppen debatt. Istället för självkritik måste vi vara inkluderande och de som inte håller med erbjuds ”information”.

Det här leder över till begreppet whistle-blower eller ”canary in the coalmine” – på svenska används ibland ”visselblåsare”. En visselblåsare är en person som reser sig upp och säger att så här kan vi inte ha det. Jag vill säga något om visselblåsaren rent generellt och sedan hur det ser ut för denne gestalt inom svensk akademi.

Igår var visselblåsaren hjälte. Hon hade rätt och fick också rätt. Sarah Wagnert skapade exempelvis Lex Sarah som föreskriver att de som arbetar med äldre och handikappade måste anmäla missförhållanden. Ingen angrep Wagnert för att hon gav dålig publicitet åt svensk sjukvård. Wagnert hade rätt och fick rätt och blev Hedersdoktor vid Mälardalens Högskola (Sveriges Radio, 2010). Men inställningen till visselblåsaren har ändrats. Om detta kan man exempelvis läsa i *När man måste säga ifrån – Om kritik och whistleblowing i offentliga organisationer* (Hedin m.fl., 2016). Regeln, menar författarna, är att visselblåsaren har rätt men till slut alltid själv är den som råkar illa ut. På senare tid tycks dock situationen förvärrats ytterligare för visselblåsaren. Visselblåsaren har fel och får välförtjänt betala priset. När Katerina Janousch uttalade sig kritiskt om Sverige i Tjeckisk TV fanns det ingen tid att undersöka om det hon sa var sant eller inte. Istället förklarade Löfven och Bildt i Aftonbladet att "det har spridits bekymmersamma bilder av Sverige". Eliten talade med en röst. Den ideologiska motsättningen var försvunnen. Det är inte Sverige som är bekymmersamt. Det är bilderna som är bekymmersamma. Är berättelsen svart är det författaren som behöver läggas in. Verkligheten har frusit i en totalitär sörgårdsidyll och etablissemanget riskerar att bränna fingrarna på sin egen nationalism. När staten tappat självkritiken har visselblåsaren blivit landsförrädare (Gudmundsson, 2017). I Mars 2017 skriver SVT om "Skrämselsidan Rädda vården" (SVT, 2017). Vad Facebook-sidan gör är samma sak som Wagnert gjorde, men det är andra tider. Det är "problemiskt" att Rädda Vården sprider dessa bilder av Sverige. Man smutskastar Sverige internationellt och skadar turistindustrin. Systemets självkritik är satt ur funktion. Dessutom kallas Rädda Vården för "rasistisk". Här finns flera paralleller till korporatismen.

Det ser ut på samma sätt inom universitetet. Självkritiken, som var själva idén om ett universitet, är på väg bort. Det är aldrig ett universitet som är bekymmersamt. Det är visselblåsaren som är bekymmersam. En samvetsgrann f.d. kollega vid Fakulteten för Hälsa och Samhälle, dåvarande Malmö Högskola, blev inkallad till prefekten och fick en reprimand: "Du blöder pengar!" Vad hade min kollega gjort? Hon hade underkänt studenter. Vi får ju pengar när studenten tar examen, så därför är tanken att studenten ska flyga genom utbildningen som en oljad blix. Om studenten lär sig nåt? Om byråkratierna lossar i fogarna eftersom de fylls av unga människor som vet för lite? Vem bryr sig. Sakta fylls gruvan med rök medan kanariefågeln sjunger. Författaren har själv liknande erfarenheter. Jag skrev en bok, *Svensk Mångfaldspolitik – En kritik från Vänster*, om hur mångfaldsideologin hade spridits på våra

lärosäten av en vänster som inte ser att multikulturalismen är reaktionär (Adamson, 2014). Här finns en internationell diskussion med namn som Nancy Fraser och Slavoj Žižek som vi borde diskutera i Sverige. Jag tänkte mig att någon på jobbet kunde vara intresserad. Men istället förlorade jag min fasta tjänst vid Institutionen för Socialt Arbete, också vid dåvarande Malmö Högskola. Personerna i sammanhanget är inte intressanta, men fenomenet oroar mig. Vi borde vara tacksamma för de som påpekar våra svagheter, skriver J. S. Mill. Antingen har kritikern rätt och vi får ändra oss. Eller så stämmer det inte, och så har vi lärt oss något av det. Varför tänker ingen så idag?

Men det bästa exemplet idag på en akademisk visselblåsare är *Stiftelsen Academic Rights Watch* (ARW). ARW består av en grupp framstående forskare som utan sidosintressen eller ersättning bevakar den akademiska friheten i Sverige. Stiftelsen har juridiskt sett ett gott anseende. Sedan starten 2012 har man på sin hemsida lagt ut ett stort antal fall där universitet och högskolor bryter mot lagen genom att inskränka den akademiska friheten. Mot bakgrund av stiftelsens goda rykte och att det rör sig om samhällets kanske viktigaste institution kunde man förvänta sig att man får uppbackning av ledande mediehus och politiker. Men så är det inte. Visst är det så att ett begränsat antal journalister och akademiker lyfter fram ARWs arbete – Ivar Arpi och Alexandra Boscanin är två namn – men dessa är i sin tur också – just det – visselblåsare. Från det mediala och politiska etablissemanget är det ganska tyst. Dessutom tycks det vara så att personer på ledande universitetsbefattningar, dvs. just de man tror kan ha användning av ARWs bevakning, ser ARW som ett problem. SUHF – Sveriges Universitets- och Högskoleförbund – höll 18–20 oktober 2017 ett ”Högre LedarProgram” med rubriken ”Kommunikativt ledarskap”, där ledare inom svensk akademi tränas ”i konsten att ha samtal om svåra frågor och konflikthantering samt feedback som verktyg för att förhindra konflikter.” ”Vi tränar också”, fortsätter man, ”hur man talar inför andra och konstruerar bra argument.” Efter yogaandning 16.00 håller ”Cilla R.” i programpunkten ”Om Academic Rights Watch” (SUHF 2017). Det låter upplyftande att man ägnar en hel diskussion åt ARW, men tyvärr är ingen från ARW inbjuden. Det handlar inte om att ta del av ARWs arbete, utan att, som det står, ”träna sig att ha samtal om svåra frågor”, och det som är ”svårt” och ”bekymmersamt” (för att tala med Löfven och Bildt) är antagligen inte att universiteten blir alltmer auktoritära utan att ARW påtalar det. Visselblåsaren har fel och bör betala priset.

Även i övrigt är citatet från SUHF:s LedarProgram av intresse för den som har studerat korporatismens styrmodell. Man ska, står det, förhindra konflikter. Vilka konflikter det handlar om får vi inte veta, bara att de ska förhindras. Högborgerligt och neurotiskt som i en Bergmanfilm. Återigen, menar jag, ett bra exempel på korporatismens *Versachligung*: motsättningar är olyckliga och bör åtgärdas på administrativ väg. Till det får man ”verktyg” för att nå tingens okontroversiella kärna – som nog stämmer bra med förespråkarnas egna karriärambitioner. Slutligen – man kan fråga sig om vad som menas med att ”konstruera(...) bra argument”. Handlar det om en universitetskurs och verkliga argument finns inget standardrecept som kan presenteras på ett Högre LedarProgram för universitetets chefer. Av den anti-intellektuella inramningen att döma får man intrycket av att det snarare handlar om att lägga locket på och istället träna universitets ledare på ”att hantera” ARW och liknande ”bekymmersamma” företeelser. När universitetsledningen är orolig för sin image är lagbrotten inte ett problem utan en del av lösningen. Visselblåsaren har blivit förrädare. Om verkliga konflikter kan försvinna kan argument skapas ur tomma intet.

## VERKTYGET NPM

I Österrike har man inte inflytande för att man sitter i riksdagen utan sitter i riksdagen för att man har inflytande, och det är ingen mening att söka professur utan partikort. Det är partitillhörighet som ger makt, inte makt och bildning som gör att man drar vissa ideologiska slutsatser. Sverige, sägs det, är annorlunda. Samhällsvevare är socialdemokrater för att de är kloka. I Sverige sitter man inte på en professur för att man är vänster, utan man är vänster för att man sitter på en professur. Alla som tänker går åt samma håll. Det finns bara en sanning, och den är händelsevis vår. Konflikter löser vi med information. Om någon inte tycker som vi har vi inte nått ut och ber om ursäkt för det.

Men som vi just diskuterat, inget av det här är främmande i Österrike. Tvärtom är det just den här typen av ursäkter och falsk ödmjukhet som korporatismen alltid använt för att slå undan benen på kritik och befästa sin maktposition.

Det handlar inte om värdegrund. Det handlar om vad jag tycker, fast uttryckt lite finare. Mångfald är bra, så länge man inte har en annan uppfattning. Det handlar inte om normkritik. Det handlar om att kritisera det jag inte tycker om och göra det utan argument. Försök kritisera normkritiken och se vad som händer. Och om

normkritiken inte tjänar det egna intresset är det bara en otacksam visselblåsare som sprider lögn om vårt lärosäte eller Sverige. Lågmäldheten hos systemets korryféer visar bara att de är så säkra på sin sak att de inte ens anser sig behöva höja rösten. Vad det här än handlar om så är det inte konsensus. Det är ett auktoritärt system som växer fram.

Den österrikiska korporativismen uppstod med syfte att stimulera ekonomisk utveckling – produktion, handel och företagande – och till sitt förfogande hade man den nya tidens teknokratiska elit: managers, experter, strateger och reklamfolk. Man skapade en strömlinjeformad, auktoritär och effektiv organisation. I dag går historien igen. Med hjälp av NPM ska universitet linjestyras och drivas som om de vore företag. Den akademiska diskussionen och konflikter ses som ineffektiva och för dessa finns det vare sig tid, plats eller resurser. Alla ska tycka lika, dvs. ha sunda socialdemokratiska värderingar, och konflikter hanteras inte med argument utan med information. Korporativismens våta filt breder ut sig över samhällskroppen och NPM tjänar som verktyg för likriktningen.

## AVSLUTNING

I det här kapitlet har jag försökt visa att det finns ideologiska paralleller mellan de politiska systemen i Sverige och Österrike. Jag har också försökt ge belägg för att detta till viss del kan bero på mer eller mindre avlägsna ekon av korporatism – en styrmodell som varit dominerande i båda länder under flera decennier. Denna modell kanske delvis kan förklara de problem som svensk akademi står inför. Inom den svenska akademien, åtminstone inom samhällsvetenskaperna, har debatten ersatts av en slags nervös konsensus där det finns ett knippe ”värden” som vi alla egentligen är ense om bara vi tänker till lite. Det låter lite som *Versachligung* på svenska – ett begrepp hämtat från Österrikisk korporatism där politisk avvikelse kureras med mer information tills alla tycker som man ska. Det terapeutiska våldet ligger tunt under ytan. Poängen inom akademien är inte längre att ha andra åsikter och se vart diskussionen tar vägen, utan att ha rätt moral, och då behövs ingen diskussion. Det handlar inte, som Yehudi O. Webster (1997) noterade, om att resonera om rätt och fel, och om gott och ont. Det handlar om att vara ”god”, och att ha ”rätt”. Att denna auktoritära moralism har växt upp sida vid sida med relativism och postmodernism säger något om det intellektuella klimatet vid våra lärosäten.

De "värden" som vi alla egentligen är ense om har på senare tid fått ett namn – "Värdegrund". Begreppet värdegrund är ett auktoritärt moralsystem med en fernissa av empati. Den bygger på dygder som kan tolkas hur som helst – "tolerans", "inkludering" etc. Men i själva verket finns bara en tolkning som sammanfaller med förespråkarnas personliga värderingar och politiska agenda. Den som ifrågasätter värdegrunden blir inte inbjuden till diskussion utan anklagas för att vara högerextrem i Österrike som i Sverige. I stort sett alla ideologiska program inom svenskt högre utbildning som mångfald, feminism, normkritik eller NPM lanseras inte längre som sådana utan som en "förbättring" och de byråkrater som driver igenom alltsammans har inte ett politiskt ben i kroppen. Både i Österrike och i Sverige kännetecknas systemet av en bristande självkritik. Som en konsekvens har visselblåsaren förvandlats till förrädare och någon som "sprider problematiska bilder". Är bilden mörk är det visselblåsaren som har problem. Om dömda och misstänkta för nepotism i Österrike låter som "Who's who in Austrian politics" är listan över personer inom ledande universitetsbefattning i Sverige med samma fläckade rykte besvärande lång. Åtminstone om man får tro *Academic Rights Watch*, som SUHF dock tycks se som ett problem. När verkliga argument och verkliga diskussioner trollas bort med terapeutiska tricks kan man också trolla fram argument utan innehåll fränsett att de kan främja den korporativistiska elitens egna karriärambitioner.

Om svensk akademi och vårt etablissemanng som helhet kännetecknas av bristande självkritik och anti-intellektualism kan detta naturligtvis bero på flera faktorer. Vi har redan nämnt New Public Management som sannolikt bär en del av skulden till att universitetet vid sidan om alla andra institutioner befinner sig i kris. Men om vi ställer de båda korporativistiska skolboksexemplen Österrike och Sverige vid sidan om varandra förefaller det ändå inte osannolikt att de problem som det svenska universitetet brottas med idag åtminstone delvis är ekon av den korporativistiska modellen där eliten bortser från ideologiska motsättningar till förmån för gemensamma klassintressen.

# EFTER "FÖRTJÄNST OCH SKICKLIGHET" ? EN KARRIÄR I KUNSKAPENS HÖGBORG

*Daniel Rauhut*

## INSTITUTIONEN ÄR NAVET

Som ny doktorand finns det tre saker som är centrala för att du ska få en akademisk karriär: 1) stå alltid på god fot med din handledare. Det spelar inte någon som helst roll hur stor skitstövel vederbörande är, hur mycket nyckfullhet och godtycke som din handledare sprider omkring sig – din karriär bygger på att din handledare gillar dig! Hur fel din handledare än har i en viss fråga, så kom ihåg att din handledare alltid har rätt. 2) Se till att vara social och synas mycket i kafferummet. Odla alla slags kontakter du kan på institutionen; undgå eller, än bättre, frys ut personer som du märker ogillas av "innegänget" på institutionen. Ju fler personer som gillar dig, desto större är chanserna att du uppnår dina karriärdrömmar. 3) Att ha samma åsikter och värderingar som dina kollegor är viktigt. Se till att tycka precis som alla andra och anamma det som anses vara politiskt korrekt på institutionen. Se även till att inte tänka själv. Stick inte ut på något sätt. Var sådär lagom självständig, dvs. du gör som du blir tillsagd och som ligger i linje med vad dina kollegor tycker på institutionen. Så här ser det ut, men det kan självklart skrivas med olika ord och framföras på olika sätt, vilket tagits upp av ledande svenska forskare tidigare (t.ex. Rothstein och Mats Alvesson, 2011, Alvesson och Olsson, 2016, Adamson, 2016).

Bara för att man doktorerat innebär inte att man får en karriär. Om man blivit kompis med handledaren och övriga inflytelserika på institutionen ordnas en postdoc-tjänst eller ett biträdande lektorat åt en. Det trixat och fixas, arbetsrätten tänjs. Du kan få undervisningstimmar eller bli instoppad i något projekt, men du kommer att ha din försörjning tryggad på något sätt. Om du saknar extern projektfinansiering och inte får någon undervisning av institutionen kan man glömma sin akademiska karriär efter disputationen.

I det här kapitlet kommer jag att ge lite tips och råd kring hur man skapar en karriär på landets högskolor och universitet. Konkurrensbegränsningar som minskar urvalet av sökande och hur praxis är att anställa (mindre meriterade) interna sökanden



när tjänster utlyses kommer att belysas. Likaså kommer några av de vanliga strategierna för att avsluta oönskade – men begåvade – forskares karriärer också att presenteras.

## ETT FIXANDE OCH TRIXANDE

Vanligtvis kommer man in på en tidsbegränsad anställning som biträdande universitetslektor eller som universitetslektor. Vikariat kan också användas för att förse de av institutionen favoriserade doktorerna med inkomst och erfarenheter tills de kvalificerat sig till en tjänst som utlyses konkurrens med externa sökanden. Ett annat sätt är att LAS:a in dem: de får tidsbegränsade anställningar två år i sträck och om anställningsbehovet kvarstår övergår den tidsbegränsade anställningen eller vikariatet till en fast anställning. Man ”fixar” helt enkelt anställningar på institutionen åt dem man gillar (se Zetterholms uppsats i denna antologi). Detta system med att anställa medarbetare som doktorerat vid den egna institutionen har kritiserats vid flertalet tillfällen (t.ex. Alvesson och Olsson, 2016, Rothstein och Alvesson, 2011).

När man utlyser tjänster som universitetslektorer skickas ansökningshandlingar jämte bilagor och åberopade publikationer vanligtvis till två externa sakkunniga för bedömning. Den kandidat som rankas högst är den som sedan erbjuds anställning. Detta system kan tyckas motverka nepotism och inavel, men av någon anledning har de interna kandidaterna en tendens att alltid bli högst rankade. Detta gäller även om deras CV inte riktigt är lika fylliga som extern sökande. Exempel på detta kan ges. En intern sökande till en tjänst har skrivit tre artiklar med sin handledare vilka blivit publicerade på svenska i tidskrifter som inte är prestigefulla, medan en externt sökande har två publikationer på engelska tillsammans med sin handledare i välsedda vetenskapliga tidskrifter. I den ena är sökanden huvudförfattare och i en medförfattare. Det är inte ovanligt att de sakkunniga skriver något i stil med följande i sin bedömning: kandidat A (den internt sökande) har varit huvudförfattare till två i peer review-granskade publicerade artiklar och andreförfattare till en; kandidat B (den externt sökande) har skrivit två artiklar tillsammans med sin handledare (om personen varit huvud- eller medförfattare är tydligen ointressant denna gång). Följaktligen har kandidat A visat prov på en större vetenskaplig förmåga än kandidat B. Slutsatsen är att A är mer meriterad än B. En obestridlig slutsats, eller hur?

Vidare är det inte ovanligt att institutionen beslutar sig för att avbryta ansökningsförfarandet om deras interna kandidat inte hamnar högst. När tjänsten utlyses igen har den kandidat man önskar anställa mer erfarenheter att föra upp i sin CV och man kan dessutom ha specificerat tjänsten så hårt att endast ett mycket begränsat antal personer kan anses behöriga eller kvalificerade att söka tjänsten. Eller så anställer man helt sonika den person man vill ha (Bromé, 2016, Jones, 2016).

Den intresserade läsaren hänvisas till Academic Rights Watch:s hemsida, [www.academicrightswatch.se](http://www.academicrightswatch.se). Där listas ett stort antal fall av regelvidriga tjänstetillsättningar vid svenska akademiska lärosäten. Se även Jönköping University, dnr 2016/282. Personen som rankas som nr 1 beskrivs av båda sakkunniga som en etablerad och erfaren forskare med gedigen pedagogisk erfarenhet och goda vitsord från flera svenska lärosäten. Personen som erbjöds tjänsten, rankad nr 2, var relativt nydisputerad och saknade högskolepedagogisk utbildning. Nr 1 var externt sökande och nr 2 internt sökande. Rektor för JU tillstyrkte anställningen av den interna kandidaten, se dnr HHJ 2016/3684-221. Då JU är ett stiftelseuniversitet kan tillsättningen inte överklagas.

Har man väl fått sin fasta anställning som universitetslektor kan man luta sig tillbaka och se till att man har en måttlig vetenskaplig produktion under de närmaste åren. Då kommer man att bli docent. I takt med att åren går kommer man allt närmare att bli befordrad till professor, vilka några blir trots mediokra vetenskapliga CV:n. Återigen, detta kan tyckas lite väl ironiskt, eller till och med elakt, men det har en förankring i verkligheten (Rothstein och Alvesson, 2011, Alvesson och Olsson, 2016).

## TENURE TRACK-SYSTEMET

I USA är det vanligt med så kallade *tenure track*-karriärer inom forskningen. En person får en tjänst som varar fram till pensioneringen. I USA är forskartjänster tidsbegränsade, vilket gör att den livstidsanställning som detta system medför är intressant. Det enda sättet man kan bli av med sin tenure track-tjänst är genom det som kallas för personliga skäl och misskötsel. Denna mycket privilegierade tjänst rättfärdigas genom det som kallas för den akademiska friheten. Det betyder att det anses som viktigt för staten, samhället och akademin om personen som innehar en tenure track-tjänst ges möjlighet att kritiskt granska företeelser i samhället och ha

obekväma uppfattningar för makthavarna utan att vara rädda om att förlora sitt arbete. Om en forskare eller lärare inte uppfyller sina formella eller informella krav (inklusive, i många fall, att dra in externa anslag) men ändå fortsätter vara anställd kan detta resultera i att hans eller hennes lön hamnar på en miniminivå som kan vara mycket låg.

Kritik har riktats mot att detta tenure track-system snarare bidrar till motsatsen: det minskar den akademiska friheten genom att de som söker dessa tjänster tvingas ha samma uppfattningar och åsikter (politiska och vetenskapliga) som de som delar ut tenure track-tjänster. Olika minoritetsgrupper och kvinnor är även underrepresenterade i tenure track-systemet i USA (Wikström, 2008).

Vissa lärosäten i Sverige har infört delar av tenure track-systemet. Till skillnad från USA är den vanliga anställningsformen för universitetslektorer och professorer *tillsvidareanställd*, vilket innebär att en av de centrala delarna i tenure track-systemet redan är åtgärdat i Sverige: anställningstryggheten. I Sverige gäller LAS även inom akademien, vilket innebär att man inte kan avskedas hur som helst. Vill arbetsgivaren bli av med en anställd, så kan de göra det bäst de vill ändå ... med eller utan tenure track-anställning.

En karriärväg enligt tenure track-systemet kan delas in i tre karriärsteg, som inleds med en anställning som biträdande lektor, i nästa steg lektor och slutligen professor. Efter fyra år som biträdande lektor utvärderas man och om man anses uppnått de uppsatta målen erbjuds man en fast anställning som universitetslektor (se exempelvis KTH:s tenure track, [www.kth.se](http://www.kth.se), 2016-10-05). Jag har försökt hitta information kring hur många personer i Sverige som befinner sig i tenure track-systemet som under utvärderingarna bedömts att inte uppfylla de uppsatta målen. Vi måste ha otroligt duktiga forskare i Sverige eftersom alla tycks klara utvärderingarna. Vidare måste urvalsprocessen i vilken kandidaterna sällas fram vara otroligt effektiva i Sverige eftersom inte en enda felrekrytering till dessa tenure track-tjänster verkar skett. Ja, jag erkänner: jag är ironisk nu. Självklart är det andra faktorer som spelar in här. Den främsta faktorn är att det är institutionen som tillsätter de sakkunniga som sedan utför utvärderingen. Återigen belyser detta vikten av att ha många vänner på sin institution som skyddar dig.

En sidoeffekt av tenure track-systemet är att det minskar konkurrensen om de tjänster som universitetslektor som utlyses på de lärosäten som tillämpar detta kar-

riärsystem. Det innebär att har man inte kommit in i systemet som biträdande universitetslektor och sedan blivit utvärderad, är man inte behörig att söka en tjänst som universitetslektor. Genom att i praktiken genomföra konkurrensbegränsningar, minska antalet sökande, tror man att kvaliteten höjs på det arbete som utförs vid de akademiska lärosätena. Till detta ska vi sedan lägga att en åsiktskonformitet och betydelsen av att vara politiskt korrekt ligger i systemets natur – annars får man inte någon inträdesbiljett till tenure track-systemet. Det gäller verkligen att vara vän med sin handledare och makthavarna på institutionen – och ha samma åsikter som dem – man doktorerar på om man ska göra en tenure track-karriär i Sverige.

## **BRIST PÅ KARRIÄRVÄGAR**

Bristen på karriärvägar för unga forskare är ett problem. Om din handledare gillar dig kommer vederbörande försöka få in dig i något forskningsprojekt, antingen som timanställd eller med en kortare tidsbegränsad anställning. Detta i kombination med undervisning i någon omfattning gör att du kan överleva. Om du ska få undervisningstimmar eller inte beror på din plats i institutionens interna hierarki.

Universitet som har ett tenure track-system skapar färre karriärvägar – inte fler. De etablerade forskarna kan inte dela med sig en hur stor bit som helst av sina egna anslag för att hålla nydisputerade kvar i forskningsvärlden och alla som disputerar kan inte räkna med att kunna bli professorer (Lundgren, 2012). Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att tenure track-systemet inte löser problemen med trängsel i karriärsystemet. Den stora utmaningen ligger snarare i att skapa rekryterings- och beföringssystem som gör det möjligt för de bästa forskarna och lärarna att stanna i akademien. För detta krävs det möjligheter för forskarna att kunna finansiera sin forskning (Elf, 2015). Redan idag flyr många av de duktiga forskarna de svenska lärosätena till förmån för konsultbyråer, arbete utomlands och tankesmedjor (Enkvist, 2016). De politiska prioriteringarna tycks snarare ligga på att försöka attrahera etablerade utländska forskare till Sverige, snarare än att ge unga och relativt nydisputerade forskare möjlighet att meritera sig forskningsmässigt.

Som nydisputerad inom samhällsvetenskap och humaniora finns en mycket begränsad efterfrågan efter personer med doktorsgrad inom offentlig och privat sektor. Detsamma gäller för docenter eller professorer. Har man en gång gjort karriärvalet

att doktorera kan man tro att man förbättrat sina möjligheter att få ett arbete, men detta är lite av ett önsketänkande.

## ATT KUNNA PUBLICERA SIG

För en forskare är det a-och-o att få sitt arbete publicerat. Syns och hörs du inte, så finns du helt enkelt inte i denna bransch. Tre saker är viktiga att komma ihåg om man vill ha en karriär i denna bransch: 1) "fem myror är fler än fyra elefanter", 2) hur du än gör riskerar det att bli fel, samt 3) om du publicerar dig rätt, har tillräckligt omfattande publikationer och om dina publikationer är av god kvalitet eller inte avgörs av din position i institutionens interna hierarki.

Om du får två artiklar publicerade i obskyra vetenskapliga tidskrifter som ingen bryr sig om att läsa, du har som ensamförfattare fått två artiklar publicerade i institutionens egen meddelandeserie som trycks på institutionens kopiator och en rapport som är ett rent beställningsverk är detta fler publikationer än om du som medförfattare fått fyra artiklar på engelska publicerade i ansedda internationella vetenskapliga tidskrifter med "impact factor". När du söker en tjänst som antingen biträdande universitetslektor eller som universitetslektor kan de sakkunniga lyfta fram din produktivitet (det vill säga att du producerat många publikationer själv) eller kvaliteten på det du producerat (i det här fallet i välsedda internationella vetenskapliga tidskrifter). I det sistnämnda fallet kan även en viss samarbetsförmåga lyftas fram eftersom du samförfattat dem; du måste alltså ha kunnat samarbeta för att få dem publicerade. (Samtidigt är det inte ovanligt att yngre forskare låter en mer meriterad och senior forskare finnas med bland författarna, trots att deras faktiska medverkan varit mycket begränsad. Att ha en etablerad forskare som medförfattare ökar sannolikheten för att artikeln blir publicerad.)

Häri ligger ett påtagligt "Moment 22": hur du än gör blir det fel. Du kan få goda omdömen för att du är produktiv och visar prov på självständighet genom att vara ensamförfattare till fem publikationer, men samtidigt kan du dåliga omdömen då publikationerna inte är på engelska eller publicerade i ansedda internationella tidskrifter. Det som avgör om du hissas eller dissas är om du är en internt eller externt sökande till en tjänst. Det är inte bara dina publikationer, utan även vilka projekt du medverkat i, och vilka arbetsuppgifter du haft på nuvarande och tidigare arbetsplatser.

Ett bra exempel på detta kan ges. Två sökande hade ovetandes om det tidigare arbetat på samma forskningsinstitut, dock ej samtidigt. Den ena av dem hade varit assistent där och den andra hade varit forskningsledare. "Assistenten" var nu den internt sökande till den aktuella tjänsten, medan "forskningsledaren" kan anses vara externt sökande. En av de sakkunniga lyckades vrida till det i sitt utlåtande att assistenten haft mer kvalificerade arbetsuppgifter än forskningsledaren på detta institut. För detaljer, se Malmö Högskola dnr HSPA 41-09/215. Den sakkunnige kom från samma institution som "assistenten" disputerat vid, vilket borde diskvalificerat personen att vara sakkunnig p.g.a. jäv.

När allting kommer omkring, så är "fem myror fler än fyra elefanter". Alltid. Att kvaliteten på forskningen blir lidande är av underordnad betydelse. Inom humaniora och samhällsvetenskap citeras inte svenska forskare i någon större utsträckning i internationell forskning, vilket, enligt Bo Rothstein, leder till att kvaliteten på svensk forskning måste ifrågasättas. Han menar att den svenska forskningen i mångt och mycket blivit provinsiell (Rothstein, 2012). Om publikationer på svenska som trycks på den egna institutionens kopieringsmaskin rankas lika högt eller högre än publikationer på engelska i vetenskapliga tidskrifter med granskningsförfarande är detta snarast en ofrånkomlig utveckling. Hur framstående du är på att publicera din (provinsiella) forskning beror på din plats i institutionens interna hierarki.

## SE UPP MED INSTITUTIONSTROLLEN!

Vad händer om du kommer på kant med "innegänget" eller makthavarna på institutionen? Om man inte kan få jobb på ett ställe så kan man ju alltid söka sig till ett annat lärosäte, eller? Jag kommer här att berätta om tre personer jag känner. De har kommit på kant med institutionens makthavare på olika sätt. Det är upp till läsaren att bedöma om de behandlats rättvist eller ej. Exempelen har flera saker gemensamt, förutom att det handlar om högpresterande personer. Det handlar om självständiga forskare som fått goda vitsord för sin pedagogiska gärning, är produktiva forskare som drar in pengar, visar samarbetsförmåga inom och utanför den egna institutionen, är aktiva i internationella nätverk och där befunnit sig vid forskningsfronten. Ingen av dem har tillhört något "innegång" på institutionerna de verkat i, vilket i något fall kan förklaras med att de kommit in utifrån och är nya i organisationerna.

## HÄMND ELLER SAKLIGHET?

Efter disputationen hade Kalle arbetat på ett lärosäte på korttidskontrakt i ett och ett halvt år. Den ganska nyligen tillträdde dekanen erbjöd honom att bli prefekt för institutionen när Kalles chef avgick. Dekanen var känd för att vara en lynnig, fladdrig och ganska opålitlig person. Hans CV var ganska tunt och personen hade antagligen inte kunnat bli professor utan sina politiska kontakter. Visst tyckte Kalle att det var ett smickrande erbjudande, men samtidigt var det ett erbjudande som krockade med hans egna ambitioner om akademisk meritering. Han tyckte dessutom att det var kul att undervisa, och studenterna gav honom mycket goda omdömen i sina kursutvärderingar. Forskningsmässigt hade han hittat sin nisch, med resultatet att forskningsmedel kom in och publikationer kom ut.

Kalle beslöt sig för att tacka nej till erbjudandet. Dekanens lynniga humör kom till dagens: han blev ursinnig. Hans ilska var så stor att han under ett telefonsamtal med Kalle lovade (han var noga med att understryka att det inte var ett hot) att Kalle aldrig mer skulle få ett arbete på det akademiska lärosäte han arbetade på vid tidpunkten för denna händelse. Att Kalles kontrakt inte förlängdes eller övergick till en fast anställning var något han förstod skulle inträffa efter samtalet med dekanen. Kalles chef, den avgående prefekten, skrev ett mycket bra arbetsbetyg åt Kalle.

Eftersom Kalle var en erkänt god universitetslärare tog han kontakt med andra institutioner där hans kompetensprofil passade och där han skulle kunna föra över sina forskningsmedel utan att det skulle kännas konstigt. Via kontakter som han kände väl kom han i kontakt med en prefekt för en annan institution; denna prefekt kände en professor Kalle även kände. Den kompetens Kalle hade passade mycket bra in i den verksamhet som bedrevs på den andra institutionen och de enades snabbt om lön och lite allmänna villkor. Innan något kontrakt skulle tecknas var dock personalenheten tvungen att ta lite referenser på Kalle. Inga problem, tyckte Kalle. Det blev ett fullständigt magplask.

Tack vare de vänskapsband som fanns mellan Kalle och professorn som förmedlat kontakten till sin vän prefekten för den andra institutionen kom Kalle att få kännedom om vad det var som hänt. Personalenheten tog kontakt med den prefekt som dekanen ville att Kalle skulle efterträda, Kalles första chef. Vederbörande gav Kalle förstklassiga rekommendationer, men påpekade att vederbörande inte längre var Kalles chef. Vem var det, undrade personalenheten? Kalles förre chef gav dem namnet på den nye chefen. När personalenheten tog kontakt med den nye chefen svara-

de denna att vederbörande var nyttillträdd och kunde inte ge några värdeomdömen om Kalle (som för övrigt aldrig träffade denna chef). Däremot hade den nya prefekten för sig att dekanen hade arbetat med Kalle, så personalenheten ombads kontakta honom. Dekanen beskrev Kalle som en person med svåra samarbetsproblem, ständiga konflikter, frekvent återkommande klagomål från studenter och kollegor etc. Dessutom hade det tydligen inträffat något Kalle var involverad i som gjorde honom helt olämplig som universitetslärare men vad detta var preciserades aldrig.

Resultatet blev att Kalle inte kunde anställas. Man kan ju fråga sig hur en person som kan visa upp exempelvis förstklassiga arbetsbetyg från tidigare arbetsgivare, kursutvärderingar som visar på en stor pedagogisk förmåga och intyg om samarbetsförmåga från tidigare kollegor kan klassas som oanställningsbar. Kalles första chef blir ju dessutom misskrediterad genom att ha gett Kalle mycket goda omdömen när han, enligt institutionstrollen, hade svåra samarbetsproblem, skapade ständiga konflikter med frekvent återkommande klagomål från studenter och kollegor, samt hade gjort något som gjorde honom olämplig som universitetslärare.

Kalle har vid andra tillfällen sökt tjänster vid det aktuella lärosätet men bedöms, återigen, som oanställningsbar. Idag arbetar han på ett annat akademiskt lärosäte men fortfarande idag spökar institutionstrollen när han ska söka arbete. Någon fast anställning som universitetslektor har han inte trots att han är välmeriterad.

### *INTE EN AV OSS!*

Kristina hade börjat arbeta på en ny institution vid ett annat lärosäte i en annan stad. Hon hade en docentur från det andra lärosätet och fick nu en fast anställning som universitetslektor. De första ett och ett halvt åren hade hon en chef som gav henne hanterbara områden, såväl när det gäller ansvar som skyldigheter. Hon fick ansvar för en kurs hon tyckte var intressant och i övrigt varierande och stimulerande arbetsuppgifter. Kursutvärderingarna visade att studenterna uppskattade hennes föreläsningar och ansåg att hon var en bra lärare, handledare och examinator. Även forskningsmässigt gick det bra för henne: hon hade med sig en del forskningsmedel och drog in nya medel till den nya institutionen. Ett jämt flöde av publikationer i peer-review-tidskrifter kom ut i andra änden. Under en period av sex månader var Kristina föräldraledig på halvtid. Detta förhindrade inte att hennes chef ansåg att hon borde ta sista steget för att professorsmeritera sig, vilket rimligen endast kan



tolkas som att vederbörande ansåg att hon var en tillgång för institutionen och dess verksamhet.

Efter ett och ett halvt år fick Kristina en ny chef, en chef som omedelbart placerade henne i frysboxen. Vem var hon som trodde att hon bara kunna komma in dit och bli professor? Det kunde hon bara ta och glömma, lät den nya prefekten meddela. Kristina blev av med kursansvar och alla former av kvalificerade arbetsuppgifter togs ifrån henne. Hon fick i princip sitta och rätta tentor och vara seminarieledare. Prefekten vägrade underteckna färdigskrivna forskningsansökningar. Beskyllningar om allt möjligt börja komma från prefektens sida. Det gällde allt från att en (1) student hade hört av sig till prefekten och haft synpunkter på en föreläsning Kristina gett till att hon under en period haft en oacceptabelt hög frånvaro från arbetsplatsen. När det gällde det sistnämnda kallades Kristina in till rättelsesamtal med personalenheten där en facklig representant närvarade. Under mötet framkom det att den "oacceptabelt höga frånvaron" handlade om den föräldraledighet som Kristina hade fått beviljad av den tidigare prefekten. Personalenheten backade direkt, men det gjorde inte den nya prefekten. I stället kom nya anklagelser. Den här gången handlade det om samarbetssvårigheter och Kristina skickades till en extern konsult som skulle medla. Till sist gick Kristina sönder och blev långtidssjukskriven. Så fort hon blev frisk lämnade hon detta akademiska lärosäte. Ingen – vare sig arbetsgivare eller fack – försökte stoppa prefektens attacker på Kristina.

Den nya prefekten lämnade sitt uppdrag efter två år. Hon hade då gjort sig omöjlig på alla fronter. Flera av medarbetarna hade då skickats till en extern konsult för påstådda samarbetsproblem. En antagligen helt irrelevant aspekt i sammanhanget är att alla som påstods ha samarbetssvårigheter kom utifrån. Hur som helst: prefekten gick vidare i karriären till en chefsbefattning utanför den akademiska världen. Trots att det är allmän kännedom på arbetsplatsen om hennes övergrepp på bland annat Kristina agerar personalenheten "nyttiga idioter". De har upplyst andra lärosäten vid referenstagningar om att Kristina haft en oacceptabelt hög frånvaro på arbetsplatsen, samarbetssvårigheter med chefen som ledde till att externa konsulter var tvungna att kallas in osv. Att detta kanske inte är helt sant är uppenbarligen ett mindre problem i sammanhanget. Den nye prefekten vill inte bli inblandad i konflikten mellan Kristina och den tidigare prefekten, varför personen inte vill ställa upp som referens för Kristina.

Kristina fick söka sig utomlands för att överleva som forskare. När hon kan återvända till den svenska arbetsmarknaden är oklart.

#### NY CHEF, NYA PRIORITERINGAR

Kristoffer hade en externt finansierad tidsbegränsad anställning i ett forskningsprojekt som han själv dragit in pengarna till. Han var även duktig på att publicera sig. Prefekten var nöjd med hans arbete och uppmuntrade Kristoffer att docentmeritera sig. Prefekten ville även att Kristoffer skulle in i undervisningen på institutionen efter att han fått sin docentur då han sågs som en tillgång för verksamheten.

Prefekten gick vidare i karriären och en ny prefekt tillträdde. Det blev frysboxen direkt för Kristoffer. Det var inte tal om att få undervisning och när projektanställningen var över var det bara att tömma rummet. Den nye prefekten var inte intresserad av att Kristoffer sökte några som helst externa forskningsmedel. Kristoffer skulle ut snarast möjligt för att ge plats åt egna assistenter och doktorander. Alla var blonda, mellan 25 och 30 år gamla, samt kvinnor. I ett av de internationella projekten Kristoffer varit med och skriva ansökan till – som beviljats precis innan prefektskiftet – ersattes han med den nye prefektens favoriter. Dessa skulle sedan komma att missköta den svenska delen av projektet så att den utländska projektledaren hotade med att rapportera institutionen till finansiären för *non-compliance with contract*.

Kristoffer lämnade institutionen när kontraktet upphörde och fick ljumma vitsord av den nye prefekten. Även om den gamle prefekten aktivt verkat för att Kristoffer ska komma vidare i sin akademiska karriär har Kristoffer inte lyckats få en fast anställning som universitetslektor på något annat lärosäte. Den nye prefektens antydningar om "samarbetssvårigheter" och "taskig kvinnosyn" väger tyngre än förstklassiga vitsord från den tidigare prefekten. När det gäller kvinnosyn bör man nog ta sig en funderare när det gäller den nye prefektens kvinnosyn (en uppenbar förkärlek för blonda kvinnor mellan 25-30 år och samtliga med tilltagen byst), snarare än Kristoffers.

## ARBETSGIVAREN HAR ETT ANSVAR

Att en person som missköter sig och sitt arbete inte ska vara kvar på en arbetsplats är något som de flesta ställer upp på. Det är en rimlig ståndpunkt. Samtidigt måste vi vara tydliga med vad det innebär att *missköta* sig och sitt arbete. Här är några exempel: en person som porrsurfar på jobbdatorn kan inte sägas sköta sina arbetsuppgifter; att för många timmar på Facebook vid arbetsdatorn är skäl för uppsägning är redan fastslaget. Vidare är det knappast någon som tycker det är konstigt att någon blir uppsagd för att ha stulit eller snattat något från arbetsplatsen, saltat sina reseräkningar eller utgiftsersättningar, ägnat sig åt trolöshet mot huvudman eller avslöjat verksamhetshemligheter till konkurrenter. Detta har fastställts av Arbetsdomstolen.

En person som notoriskt missar avtalade tider eller helt enkelt inte klarar av att sköta sina arbetsuppgifter ska i första hand erbjudas andra arbetsuppgifter innan uppsägning kan ske. Alkoholism och missbruk betraktas som en sjukdom och arbetsgivaren ska medverka i en rehabiliteringsprocess innan uppsägning kan ske. En person som agerar hotfullt eller springer runt och kladdar på (företrädesvis) kvinnliga kollegor kan sägas upp efter att disciplinära åtgärder genomförts i form ett rättelsesamtal, om inte ett förändrat beteende skett. Även här finns prejudicerande domar från Arbetsdomstolen.

De saker som räknats upp här innebär väldokumenterade processer mellan anställd, arbetsgivare, fackföreningar och, i många fall, försäkringskassan. Vägen till uppsägning på grund av individuella skäl är kantad av en rad händelser som kan styrkas och som oftast är väldokumenterade. Även uppsägningar är en del av rättsstaten och regleras genom lagstiftning.

Att som chef, med personalansvar, misskreditera en person så att denne i praktiken blir oanställningsbar inom den svenska akademien med hjälp av insinuationer och svepande utsagor om "samarbetsproblem", "kvinnosyn", "klagomål från studenter" eller "konfliktbenägen" faller inte inom de ramar rättsstaten kräver. Visst är det så att en chef har rätt att ge sitt subjektiva omdöme om en medarbetare, men uppenbar och medveten *desinformation* ingår inte i definitionen av subjektivt omdöme. När man försöker *karaktärsförstöra* personer man av olika anledningar ogillar sker detta med minst sagt grumliga syften. Mobbning på arbetsplatser är olaglig och det gäller även när chefen är mobbaren.

Vi befinner oss i trollens värld nu. Insinuerar en chef i den akademiska världen exempelvis samarbetsproblem, taskig kvinnosyn eller klagomål från studenter ställs helt plötsligt inga krav på att problemen är styrkta och dokumenterade. Ryktena som sprids syftar till att döda personens karriär. Särskilt anmärkningsvärt blir det när personen med de påstådda egenskaperna uppvisar förstklassiga vitsord från tidigare arbetsgivare och intyg om samarbetsförmåga från kollegor, medarbetare och samarbetspartners. Institutionstrollen vill misskreditera vissa personer och – precis som sina kusiner nättrollen – kan de operera tämligen ostört.

På Arkitekthögskolan i Umeå har det dragits till sin spets. Personal som inte håller med ledningen mobbas öppet, blir fråntagna sina arbetsuppgifter och baktalas inför sina studenter. Ett tag var kring hälften av lärarna sjukskrivna och studenterna klagar över en bristande kvalitet i utbildningen. Ledningen för Umeå universitet har en annan bild av situationen och förnekat att det finns problem. Trots detta har en JO-anmälan mot universitetet upprättats, facket kämpar med att komma tillrätta med de arbetsmiljöproblem som bland annat mobbning gett upphov till, samt att såväl anställda som studenter lämnar (Jones, 2016). Det här förekommer även på andra lärosäten.

Om du kommer på kant med ”innegänget” och makthavarna på institutionen du verkar på, så kommer du att få stifta bekantskap med institutionstrollen. Räkna inte med att personalavdelningen eller facket kommer stötta dig. De lokala fackombuden är själv rädda för att komma på kant med arbetsgivaren; man är helt enkelt rädd om sin egen karriär. Den enda aktör som mig veterligen uppmärksammat några av de värsta övergreppen är Academic Rights Watch (ARW). Kom ihåg att din karriär även påverkas av institutionstrollen!

### **”DÄR ALLA TÄNKER LIKA, TÄNKER INGEN SÄRSKILT MYCKET”**

Walter J. Lippmann (1889–1974) har nog alldeles rätt i sitt påstående att ”där alla tänker lika, tänker ingen särskilt mycket”. Ska man få en framgångsrik karriär inom akademien i Sverige ska man tycka precis som alla andra och vara mån om att vara politiskt korrekt. Helst ska man även ha politiska förankringar. Samtidigt kan man inte vinna några vetenskapliga framsteg eller generera ny kunskap om man bara reproducerar den på institutionen rådande ideologin. Då blir det bara publikationer i

institutionens meddelandeserie och bokkapitel i antologier, men inga publikationer i internationella vetenskapliga tidskrifter med granskningsförfarande.

Mats Alvesson har visat på att politisk korrekthet fördummar – inte bara inom forskningen, utan på alla plan (Alvesson, 2016). Trånga åsiktskorridorer stimulerar inte till vetenskapliga framsteg (Rothstein, 2016). Inte heller gör den inavel som finns på svenska lärosäten det (*Dagens Opinion*, 2016). Hur illa är den inavel som vi pratar om? Vid Historiska institutionen vid Lunds Universitet hade 90 procent av de anställda doktorerat vid samma lärosäte; motsvarande siffra för universitetet i Stanford är knappt 10 procent (Expressen, 2016).

Akademisk inavel, nepotism och inflationsprofessurer har skapat *insiders* och *outsiders* inom den akademiska världen. Tycker man som alla andra och är politiskt korrekt har man goda möjligheter att bli en insider med en forskarkarriär framför sig. Att göra karriär som forskare eller som universitetslärare innebär i stora drag att man avsäger sig ambitionerna att ifrågasätta rådande problem och konventionella lösningsförslag så att ny kunskap genereras. Samtidigt som man ska vara framgångsrik, får man inte dra in för mycket pengar, få för många papper publicerade eller sticka ut från mängden på något sätt. Glöm inte att här råder Jantelagen!

Den nepotism och inavel jag lyft fram här måste placeras i en kontext för att man ska förstå allvaret i vad som systematiskt sker på svenska lärosäten. I en rapport från Expertgruppen i offentlig ekonomi (Bergh m.fl., 2013, s. 53) definieras korrup-tion som:

maktmissbruk där politiker och tjänstemän utnyttjar sin offentliga ställning för att på ett otillbörligt sätt ägna sig åt favorisering, och därmed bryter mot normen om opartiskhet i den offentliga maktutövningen för att erhålla direkt eller indirekt personlig vinning för sig själv eller närstående.

Denna definition preciserar korrup-tion mellan två parter som dels mutor, dels annan favorisering. Den senare kan delas in i a) nepotism och b) vänskapskorruption. Konsekvenserna av denna definition av korrup-tion gör att många av de otillbörliga tjänstetillsättningar som ARW och SULF uppmärksammat hamnar skrämmande nära ren korrup-tion. Samtidigt som man kan se att det är ganska utbrett inom akademien, kan vi också notera att universitets- och högskoleledningar förnekar fenomenet (se Zetterbergs kapitel i denna bok). Det är just själva förnekandet som är det riktigt allvarliga här. Såväl alkoholister och spelmissbrukare förnekar att de har

några problem: de kan sluta precis när de vill. Det är först när de kommit till insikten om att de har problem som den hjälp som erbjuds kan hjälpa dem framgångsrikt. Den frågan jag stilla ställer mig är om det finns någon sjukdomsinsikt inom akademien i Sverige idag.

## ANSTÄLLNING ENLIGT "FÖRTJÄNST OCH SKICKLIGHET" ?

Till att börja med kan jag konstatera att anställning inom staten efter "förtjänst och skicklighet" är rent nys och båg. Om du funderar på en akademisk karriär ska du – som vi sett – se till att hålla dig väl med makthavarna på institutionen, tycka som de tycker och inte vara mer självständig än nöden kräver. Välmeriterade forskare som Johan Lundberg nekades en befordringsprofessur i Litteraturvetenskap trots att de sakkunniga enhälligt stöder en befordran. På oklara grunder avslår lärarförslagsnämnden ansökan till befordran. Samma lärarförslagsnämnd ger kandidater de gylla meriter de med tveksamhet har. Vid Lunds universitet var personen som valdes till prorektor inte valbar då personen inte var anställd vid universitetet när personen blev vald till prorektor. Detta löstes genom en snabbt expedierad professur för personen i fråga. För den intresserade hänvisar jag till Academic Rights Watch. Deras hemsida är full av exempel på godtyckliga tillsättningar och avskedande.

På KTH finns ett fall angående befordran till professor som är intressant. Docent Erik Lindborg beskrivs av de sakkunniga som banbrytande och världsledande. Båda de sakkunniga är mycket positiva och anställningsnämnden gör själv bedömningen att forskningsmeriterna är klart tillräckliga. Efter omröstning konstateras att hans undervisnings- och ledarskapsmeriter även är det. Sedan hålls en intervju med Lindborg, en intervju som fokuserar kring ett speciellt fall av positiv särbehandling vid hans institution *sex år tidigare*. Lindborg hade varit kritisk till en positiv särbehandling i just detta fall och under intervjun vidhöll han sin kritik. Sen röstar anställningsnämnden igen och kommer få fram till att han ändå inte är behörig. Varför framgår inte av beslutsprotokollet. Återigen: se till att inte ha någon egen uppfattning, stick inte ut och se för Guds skull till att tycka som makthavarna på institutionen.

Tobias Hübinette, Karlstad universitet, och hans ansökan till en tjänst på Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism (Cemfor) vid Uppsala universitet håller redan på att bli en klassiker när det gäller nepotism, maktmissbruk och ideologiskt

betingat kamaraderi. (Den nyfikne läsaren kan fördjupa sig i detta fall på <https://tobiashubINETTE.wordpress.com/>, eller Academic Rights Watchs hemsida, eller Universitetsläckan på Facebook.) Även i detta fall handlar det om att den bäst meriterade sökanden kommer utanför den egna kretsen, och även i detta fall finns det ideologiska förtecken till varför man valt "sin egen" kandidat. På sin tjänstemail beskrivs Hübinette i korrespondensen mellan sakkunniga, centrumledning och universitetet som bl.a. "psyksjuk" och "rättshaverist". En anställning enligt "förtjänst och skicklighet" gäller bara om du accepterats i "gänget", annars kan du glömma att du blir erbjuden anställning. Då gäller det att man har "rätt" åsikter.

## SLUTORD

För att lyckas med att få en framgångsrik karriär inom akademien ska du se till att hålla dig väl med makthavarna på institutionen, tycka som de tycker och inte vara mer självständig än nöden kräver. Detta kan inte upprepas för många gånger. Om det finns en person på institutionen som ledningen tycker illa om ska du *inte* hjälpa och stötta kollegan, utan följa strömmen och mobba ut kollegan. Om du inte följer med strömmen riskerar du nämligen själv att bli nästa offer. Samtidigt undrar man varför långtidssjukskrivningarna ökar inom statlig sektor...

I praktiken innebär införandet av ett tenure track-system konkurrensbegränsningar då färre kan söka tjänsterna. I USA är forskningstjänster tidsbegränsade, medan tenure track-tjänster är tillsvidare. I Sverige gäller LAS, vilket gör att en av poängerna med tenure track-tjänster redan finns i den svenska arbetsrätten. Den andra poängen är att kandidaten regelbundet blir utvärderad för att säkerställa kvalitet. Problemet är bara att ingen sorteras bort. I praktiken blir tenure track-tjänsterna enbart en konkurrensbegränsning som möjliggör att institutionerna kan anställa sina påläggskalvar på laglig grund.

Akademisk inavel, nepotism och inflationsprofessurer har skapat insiders och outsiders inom den akademiska världen. Tycker man som alla andra och är politiskt korrekt har man goda möjligheter att bli en insider med en forskarkarriär framför sig. Att göra karriär som forskare eller som universitetslärare i Sverige innebär i stora drag att man avsäger sig ambitionerna att ifrågasätta rådande problem och konventionella lösningsförslag så att ny kunskap genereras. Frågan är om det är så här man skapar Nobelprisvinnare?

# DAGENS SVENSKA GYMNASIESKOLA SOM FÖRBEREDELSE FÖR UNIVERSITETSUTBILDNING

*Inger Enkvist*

## INLEDNING

För att förstå hur dagens universitetsstuderande ser på universitetsutbildning är det väsentligt att känna till vilka erfarenheter de har från sin tidigare skolgång. I det följande fokuseras gymnasieskolan men vi ska inleda med synpunkter på grundskolan. Den undersökning som här ska redovisas bygger på intervjuer med gymnasielärare vid stora och välkända kommunala gymnasieskolor i studieintresserade upptagningsområden. Något som återkommer i intervjuerna är hur lite gymnasielärarna numera väntar sig av grundskolan.

Lärarna säger till att börja med att kvaliteten på grundskolorna varierar oerhört, vilket innebär ett stort problem för samhället. Skolan borde hålla en hög och jämn kvalitet. Politikerna brukar tala om jämlik skolan, men de borde tala om skolor med hög kvalitet tillgängliga för alla. Lärarna upprepar också att betygen numera inte säger något om elevens kunskaper, och detta är en annan allvarlig brist. Ett utbildningssystem som inte kan basera sig på ett gemensamt betygssystem har svårt att hålla hög kvalitet. Vidare säger lärarna att de i stället för att kunna bygga på vissa kunskaper från högstadiet, måste börja med repetition eller rent av börja från början med ämnet. En nioårig allmän grundskola, obligatorisk och väl finansierad i internationell jämförelse och med monopol på undervisning för elever upp till 16 års ålder ger inte ett högre resultat än så?

Här kan det vara på sin plats med en historisk tillbakablick. Sverige hade exceptionellt tidigt allmän läskunnighet i befolkningen, något som hängde samman med protestantismens eftertryck på att befolkningen skulle kunna läsa bibeln. Vi vet från så kallade husförhörslängder att läskunnigheten var utbredd redan i slutet av 1600-talet. Från 1842 har vi en lag om folkskola, vilket också är tidigt jämfört med andra länder. Folkskola och läroverk utvecklades sida vid sida tillsammans med en rad andra skolformer fram till 1962 då Sverige inför en enhetsskolereform som avskaffar alla parallella skolformer och bestämmer att alla elever ska undervisas i samma



klassrum enligt samma läroplan och utan något gemensamt slutprov, en skolform som döps till grundskolan. För att alla elever skulle kunna undervisas tillsammans minskades kraftigt det teoretiska ämnesinnehållet för teoretiskt lagda elever samtidigt som det höjdes för praktiskt inriktade. Den besvärliga etappen i grundskolan har hela tiden varit högstadiet, där olikheten mellan elevers förmåga, vilja och intresse skiljer sig kraftigt åt.

Samtidigt infördes i grundskolan en ny syn på skolans och lärarnas roll. Skolan inriktades på arbetsformer och inte innehåll, vilket tänktes leda till social harmoni. Det var inte heller längre eleverna som skulle ansvara för sin inläring utan det var lärarna som med sina pedagogiska metoder skulle fånga elevernas intresse trots att den typ av undervisning som erbjöds kanske inte skulle ha valts frivilligt av eleverna. Den formel som användes var att lärarna skulle "individualisera inom klassens ram" genom motivation, aktivitet, konkretion, individualisering och samarbete, sammanfattat som MAKIS. Det var arbetsformerna och den sammanhållna gruppen som var det väsentliga målet och inte elevernas slutkunskaper. Detta uttrycktes senare med att säga att det var "processen" och inte "produkten" som var det viktiga. Denna inriktning har sedan fördjupats i reform efter reform, och efter 50 år har alla svenska lärare, föräldrar och politiker gått igenom en skolutbildning baserad på de här idéerna., och det finns numera få svenskar som har egen erfarenhet av den kunskapsnivå som kunde uppnås av 16-åringar i den realexamen som 1962.

I de här aktuella intervjuerna fick gymnasielärare i teoretiska ämnen frågan om vad de förväntar sig att eleverna ska kunna när de kommer från grundskolan, och det uppstod i de flesta fall en paus, dvs. lärarna hade inte något färdigt svar, men efter en stund sade de att de oftast behöver börja om, därför att det i varje grupp finns elever som inte har grundkunskaper. Grundskolan är utgångspunkten för vad som kan åstadkommas på gymnasieskolan för både elever och lärare.

## STUDIENS UPPLÄGGNING

Texten redogör först för intervjuer med gymnasielärare vid studieförberedande program om hur de menar att gymnasiet fungerar som förberedelse för universitetsstudier. Därpå följer några kommentarer till dagens läroplan, en jämförelse mellan de två programmen och avslutande kommentarer. Ett begrepp som kommer att stu-

deras närmare i samband med läroplanen är ”nyanserad”, eftersom denna kvalitet i många ämnen har blivit ett kunskapskrav för det högsta betyget.

Skolor i Sverige är idag oerhört olika. Det finns kommunala skolor och friskolor, det finns skolor med helt olika upptagningsområde, det finns skolor med enbart behöriga lärare och andra med många obehöriga, och det finns en rad nya ämnen, inriktningar och kombinationer. Det är därför en synnerligen omfattande uppgift att försöka fånga vad som händer på ett representativt sätt. Den metod som här valts är att göra intervjuer med gymnasielärare som arbetar under exceptionellt gynnsamma omständigheter och låta läsaren själv tänka sig hur förhållandena kan vara vid skolor, där mindre gynnsamma omständigheter föreligger. De två program som valts är de som har flest elever och ”levererar” speciellt många studenter, nämligen det samhällsvetenskapliga och det naturvetenskapliga, som på pappret ser ut att vara två jämbördiga alternativ men som skiljer sig åt i väsentliga avseenden.

Beskrivningen baseras på 14 timslånga intervjuer med lärare som accepterat att låta sig intervjuas. Intervjuerna har haft karaktären av fria samtal och har genomförts på den skola där lärarna arbetar. De två skolor som valts är stora, traditionella kommunala gymnasier som enbart har studieförberedande program och som ligger i ett upptagningsområde med studiemotiverade familjer. Intervjuerna är gjorda så att lärare i naturvetenskap vid en skola har intervjuats och lärare på det samhällsvetenskapliga programmet vid en annan. Båda skolorna lockar till sig elever från andra kommuner, elever som frivilligt reser ibland mer än en timme i vardera riktningen varje dag för att gå i skolorna i fråga. Trots att undersökningen är begränsad till två skolor och två program fångar den upp att skolor är olika och att samhällsvetar- och naturvetarprogrammen är olika, samtidigt som skolorna skulle kunna beskrivas som tillhörande de bästa som Sverige kan erbjuda som förberedelse för universitetsstudier.

## NATURVETARPROGRAMMET

På det naturvetenskapliga programmet är eleverna klart inriktade mot ett framtida yrke som kräver specifika kunskaper från gymnasieskolan. Programmet omfattar också en alternativ inriktning som blandar natur- och samhällsvetenskap och som inte ger behörighet till universitetsstudier som kräver naturvetenskap.

För lärarna är det en glädje att arbeta på naturvetenskapligt program på en skola där eleverna är studiemotiverade och där kollegerna samarbetar bra. Alla drar åt samma håll. Lärarna samarbetar med kolleger i samma ämne, inte i blandade ämnesgrupper och inte heller organiserat kring elevgrupper. Skolan erbjuder eleverna att läsa matematikkurserna extra snabbt för att kunna ta extrakurser exempelvis i fysik. Det naturvetenskapliga programmet har så pass många studerande att det finns underlag för sådana extrakurser. Alla elever utmanas intellektuellt. Lärarna bedömer att kanske 7 eller 8 av 31 elever har sökt till programmet inte så mycket på grund av stort intresse för naturvetenskap som för att få en välstrukturerad och givande gymnasieutbildning och sedan helt fritt kunna välja bland olika universitetsutbildningar.

### UNIVERSITETSFÖRBEREDANDE

Skolans naturvetarprogram har som mål att ge eleverna sådan begreppsförståelse att de klarar framtida studier, och programmet är helt inriktat på att vara universitetsförberedande. Lärarna hör från tidigare elever att dessa klarar sig bra på universitetet, fast elever från samma program på andra skolor får arbeta hårt för att hänga med. Elever från skolans IB-program (International Baccalaureate, en internationell studiegång där elevernas examineras enligt en internationell standard) säger att de har haft ett direkt lugnt första år på universitetet, därför att de haft bättre förkunskaper än andra studenter. IB läser färre ämnen men djupare. Lärarna menar att deras skola är bra, att de och deras kolleger använder bra undervisningsmetoder och att de har tillgång till adekvat undervisningsmaterial. Årskurs 3 ger eleverna aha-upplevelser, eftersom de har lärt sig att tänka "naturvetenskapligt" och ser hur olika kunskapsfält hänger ihop. Någon av lärarna påpekar att inte alla elever förstår att det inte går att få studieresultat utan att anstränga sig och att inte alla hem stöttar som de borde.

### GRUNDSKOLAN

Alla lärare måste börja med att repetera högstadiet, och det förekommer att elever påstår att de aldrig hört talas om saker som de borde kunna. Lärarna menar att de under de första veckorna i årskurs 1 gör en omstart eller en rivstart.

Lärarna framför två typer av kritik mot hur naturvetenskap sköts på högstadiet. När naturvetenskap skulle göras populärt, tog man bort matematiken från kemin och fysiken, men detta gav inte en bra grund och steget blev enormt mellan högstadiet och gymnasieskolan. Det var också synnerligen negativt för kemi och fysik, att alla naturvetenskapliga ämnen på högstadiet en tid helst skulle ges av en och samma lärare. Det blev ofta en biologilärare som utsågs till "no-lärare" och som skulle undervisa också i kemi och fysik, fast få biologilärare hade läst kemi och ännu färre hade studerat fysik. En lärare som just haft uppdraget att vara "no-lärare", trots att han hade kombinationen fysik och matematik, talar om att det tar längre tid att förbereda sig när man inte själv har studerat ett ämne djupt, och ändå blir resultatet inte bra, eftersom man inte vet hur ämnet är strukturerat på högre nivåer.

## **BETYG**

Lärarna säger alla att det numera inte finns något samband mellan elevers kunskaper och deras slutbetyg från högstadiet. I vissa fall kan elever ha fått höga betyg därför att de tillhört en liten grupp som varit flitig i en klass, där de övriga eleverna inte ansträngt sig. Det är inte ovanligt att elever sjunker kraftigt i medelbetyg på gymnasiet.

Lärarna ser ett problem med att de nuvarande ämnesplanerna ger högsta betyg åt elever som kan göra något "nyanserat". Elever lär sig snabbt strategin för vad som uppfattas som nyanserat, vilket minskar fokus på faktakunskaper. Lärarna erkänner samtidigt att det i ämnet matematik finns en tendens att släppa igenom elever till E, dvs. godkänt, fast inte i första hand på naturvetarprogrammet. Matematik studeras på flera program, och det finns många elever som inte har högre ambition än ett godkänt i ämnet.

Betygen borde följa de nationella proven mer än som sker nu, när det heter att de bara har uppgiften att vara betygsstödjande, menar lärarna. Vissa ämnen som biologi och fysik har inte nationellt prov men väl ett provbanksprov eller slutprov som Skolverket erbjuder skolorna. Dagens läroplan i matematik innebär svårigheter för många elever, eftersom den kräver att eleverna ska kunna förklara och tolka och inte bara komma fram till rätt svar. Den abstrakta nivån betonas, samtidigt som allt fler har svårt med abstraktion. I fysik ska eleverna numera kunna förklara hur man skulle kunna lägga upp och genomföra en laboration om ett förelagt ämne.

## FRÅNVARO OCH SEN ANKOMST

Frånvaro och sen ankomst är inte stora problem på naturvetarprogrammet, men lärarna uppfattar att situationen sakta blir sämre. Elever reser långa vägar, har många åtaganden utanför skolan och begär ibland att få komma sent eller gå tidigt. Den här skolan ger bara undantagsvis stödlektioner.

## SKOLVAL

Lärarna kommenterar att skolvalet gör att det sveper modetrender över utbildningsvärlden. Just nu är deras skola översökt, medan skolor i grannkommunen gapar tomma.

## STRESS

Lärare försöker lära eleverna att lägga upp sitt arbete så att de inte ska drabbas av stress, och det allra viktigaste rådet är att lägga undan mobilen. Kanske är naturvetareleverna mindre stressade än eleverna på samhällsvetarprogrammet, trots att de arbetar mer, tror lärarna. Det stressande är inte att ha mycket arbete utan att inte riktigt veta av som förväntas exempelvis i samband med gymnasiearbetet. För gymnasiearbetena hänvisas eleverna till att skriva i anknytning till en viss specialkurs, och upplägget fungerar så bra att skolans elever flera gånger vunnit utmärkelser som ”unga forskare”.

Många elever spelar instrument och tränar dessutom två till tre gånger i veckan. Man märker på skolan att anorexi dyker upp både bland flickor som inte äter och pojkar som tränar hårt, och det finns elever som får panikångest. På den här skolan, som borde ha perfekta omständigheter, behövs tre skolsköterskor, tre kuratorer och tre specialpedagoger. Någon enstaka elev arbetar bredvid studierna, men det rör sig ofta om svaga elever som inte satsar helhjärtat på skolan och förmodligen hoppar av senare. Lärarna hör inte från föräldrar speciellt ofta.

## LÄRARYRKET

Stora förändringar har skett i lärares inställning till sitt yrke, menar flera. Förr skulle lärare ha gapskrattat åt kolleger som läste Skolöverstyrelsens skrifter noggrant.

Nu läser lärare med lupp allt som kommer från Skolverket, eftersom de är rädda att ertappas med att inte ha gjort allt de ska. Också mycket duktiga lärare är rädda att göra fel. Lärarna stärks dock av att de har ett tätt samarbete med varandra och ofta rättar prov gemensamt.

Mer än hälften av kollegerna orkar inte arbeta heltid utan väljer att arbeta mellan 60 och 80 procent av heltid. Den förklaring som de ger är att "det är för mycket av allting". Lärarna har sällan konflikter med ovilliga elever och inte heller med rektor, därför att de håller ihop, men ambitionsnivån gör att de ställer höga krav på sig själva.

Lärarna menar vidare att den senaste tidens reformer på lärarområdet har bidragit till stress eller åtminstone dåligt psykosocialt klimat i lärarkåren. Det har funnits oklarheter både när det gäller förstelärarysreformen och lärarlönelyftet. Oklarheterna gäller hur de gynnade personerna ska utses och hur länge förmånerna ska gälla. Fle- ra anser att skolan borde återförstatligas.

## SAMHÄLLSVETENSKAPLIGT PROGRAM

Lärarna i naturvetarprogrammet säger ungefär samma sak och därför blir redogörelsen för de intervjuerna relativt kort, medan lärarna på samhällsvetenskapligt program har fler och mer skiftande observationer att lägga fram och därför har också redogörelsen för de intervjuerna getts mer plats.

De lärare på samhällsvetenskapligt program som har intervjuats arbetar på en annan stor kommunal gymnasieskola som också endast har högskoleförberedande program. Skolan har höga intagningspoäng, och upptagningsområdet utmärks av studieintresserade familjer. Ändå fastnar besökares blick vid en datorskärm i vestibulen, där skolan informerar om schemalagt stöd i matematik, fysik, kemi, franska, tyska och spanska förutom extrastöd varje eftermiddag och kamratstöd. Dessutom har skolan som andra skolor skolsköterskor, kuratorer, specialpedagoger och biträdande rektorer, och varje klass har en mentor. Vad säger det om svensk grundskola att elever som tagits in med höga betyg måste ha stöd?

Samhällsvetenskapligt program är det största studieförberedande programmet, och elever från programmet dyker upp på alla universitetsutbildningar, där det inte krävs betyg i naturvetenskap. Programmet har förändrats mer av läroplanen för

gymnasieskolan, Gyll, än naturvetarprogrammet, och det erbjuder tre olika inriktningar med ämnen som tidigare överhuvudtaget inte studerades på gymnasieskolan. Elever kan läsa sociologi, pedagogik, ledarskap, kommunikation, etik och retorik redan i gymnasiet kombinerat med psykologi och filosofi som fanns på vissa utbildningar också tidigare. För en universitetslärare framstår detta som bakvända världen. Man läser "fortsättningsämnen", medan "basämnen" som svenska, historia, geografi och matematik visserligen läses men eleverna har en svag bas från grundskolan, timantalet är inte högt och kunskaperna befästs inte tillräckligt genom repetition. När de här eleverna kommer till universitetet, kommer de att sakna grundläggande allmänbildning men vara vana att diskutera. De intervjuade gymnasielärarna, som undervisar de nämnda ämnena, är däremot nöjda och tror att det är kundvänligt att sätta in de här ämnena på gymnasienivå, eftersom de erbjuder möjligheten att anknyta till det som eleverna är mest intresserade av, nämligen sig själva och sin grupp. En annan fördel som lärarna ser med de här ämnena är att de nya för alla, vilket innebär att ingen elev börjar med en tydlig eftersläpning, något som utgör ett problem i matematik och främmande språk. Det märks dock även i de nya ämnena en tydlig skillnad mellan elever som är intresserade av studier och andra som enbart återfinns på det samhällsvetenskapliga programmet, därför att man i praktiken måste gå i skolan. Just närvaron av elever som inte har studieintresse utgör en fundamental skillnad mellan samhällsvetenskapligt program och naturvetenskapsprogrammet och märks mest i ämnen som läses i helklass och mindre i tillvalsämnen som anses svåra som vissa språk.

## LÄSMOTSTÅND

Lärarna framhåller som sagt att det förekommer en stor bredd, när det gäller elevernas förkunskaper och intressen, trots att intagningspoängen är hög. Vissa elever är utmärkta och en fröjd att arbeta med, och en lärare säger till och med att vissa elever är briljanta, medan andra elever inte vet vad de vill och har valt programmet för att få så lite matematik som möjligt. Vissa elever skulle passa bättre på yrkesprogram. Trots att det är ett universitetsförberedande program finns det elever för vilka det kostar på att läsa bara några sidor. Eleverna lär sig skolans sätt att fungera och vilken typ av krav som ställs men inte någon djupare studieteknik. Flera lärare menar att det saknas djup i kunskaperna och att det kanske är därför som familjen numera spelar större roll än skolan för elevens kunskaper och allmänbildning.

## RESPEKTLÖSHET

Den här skolans atmosfär är ambitiös, och de flesta elever är arbetsvilliga. Lärare klagar dock på viss respektlöshet inför lärare och andra elever, något som visar sig genom att elever inte lyssnar. Respektlösheten gäller också kunskap. Det finns elever som anser att de inte behöver lyssna på eller läsa något som inte intresserar dem. De lyssnar om de tycker det som läraren säger är intressant, men annars pratar de med sin kamrat. Det är som om eleverna gick i gymnasiet för att kunna få det nödvändiga slutbetyget men inte för att lära sig. Att eleverna är dåliga på att lyssna kan kallas en intolerant eller ointellektuell inställning, menar en lärare.

## TVEKAN INFÖR KUNSKAP

Elevernas attityd till skoluppgifter är oftast att försöka göra uppgiften, men om de inte genast lyckas, ger de upp. De läser inte texten tio gånger för att förstå den utan avbryter försöket efter den första kontakten med materialet. De saknar uthållighet, säger en lärare. Kanske kan man tala om en tvekan inför kunskap, säger en annan. Det finns elever som verkar tro att det inte är viktigt att ha kunskap eller att veta vad som är sant. De ser sig inte som några som går i skola för att söka kunskap. De saknar den sorts ödmjukhet som man behöver för att lära.

## FÖRBARNSLIGANDE

Skolan verkar ha blivit i första hand en social miljö för eleverna. Det finns elever som prioriterar sina sociala kontakter och ser skolans lektioner som ett erbjudande mer än en skyldighet att delta. Lärare ska lägga ut lektionsplanering och läxor på lärplattformen, bland annat som service för elever som inte varit närvarande. Eleverna har skyldighet att gå in på plattformen för att se om där finns ny information. En lärare som understryker att gymnasiet har blivit en social miljö i stället för en intellektuell framhåller att elever behöver betydligt fler intellektuella utmaningar. Skolans elever siktar högt i idrott, skriver ansökningar om stipendier på engelska, framträder på konserter, accepterar att det förekommer uttagning för att få delta i musikaler, men i skolämnen antas de behöva skyddas från ansträngning. De har blivit förbarnsligade.

En lärare som tar elevernas utveckling på stort allvar påpekar sambandet mellan kunskaper, språk och tänkande. De elever som inte har något språk utvecklar inte



sitt tänkande. Det behövs krävande studieuppgifter för att gå framåt, och det är fel att låta elever gå vidare till nivåer där de inte förstår vare sig innehåll eller det språk innehållet uttrycks på. Elever måste hela tiden skaffa sig nya kunskaper för att kunna utveckla sitt tänkande, annars framför de samma åsikt om och om igen utan att fördjupa sin förståelse.

En lärare betonar att elevers rätt till representation i olika sammanhang kan leda till att eleverna i elevrådet blir småpåvar och anger tonen på skolan. Få vågar säga emot dem, och deras åsikter kan påverka diskussioner i klassrummen. På det samhällsvetenskapliga programmet föreligger en speciellt stor risk för åsiktskonformism, eftersom en stor del av lektionstiden går till diskussion. Lärare som är medvetna om faran måste göra speciella ansträngningar för att eleverna inte ska behöva känna sig tvungna att definiera sig politiskt och religiöst inför de andra, om de inte vill.

Elever kan ha valt samhällsvetenskapligt program för att senare kunna välja mellan många yrken men utan att sätta sig in i vad programmet går ut på. De kan uttrycka förvåning över att det krävs arbete och säga rätt ut att de inte vill anstränga sig. De skäms inte att säga till läraren att de inte intresserade. Ibland skyller de sina dåliga kunskaper och sitt ointresse på dåliga eller obehöriga lärare i grundskolan men nämner inte att de själva skulle ha något ansvar för sin inläring utan presenterar sig som offer för olyckliga omständigheter.

En lärare påpekar att vårt utbildningssystem saboterar sig självt genom att låta elever flytta till högre kurs utan att kunna den lägre och menar att det behövs en examen efter grundskolan och annan efter gymnasiet. Att ta in elever som inte klarar studierna eller ens vill studera är skadligt både för dem själva och för studiemiljön vid skolan. Lärarna ser en viss typisk kedja av händelser. Elever börjar med att komma med intyg om att de har rätt till anpassning av olika slag. Sedan börjar de begära att få göra prov vid senare tillfälle. Därefter kopplas skolhälsan och specialpedagog in, fler anpassningar görs, men sedan slutar eleven ändå. Systemet att ta in elever som inte har förutsättningar att klara studierna är dyrt och inte tillfredsställande för någon.

## GRUNDSKOLAN

Lärarna säger sig inte kunna bygga på någon specifik förkunskap från grundskolan, men att det vore önskvärt att grundskolan "i alla fall" lärde eleverna läsa och skriva

bra. En lärare menar att grundskolan åtminstone borde ge resultatet att elever vet hur man beter sig i en skola, vet att man måste anstränga sig och har vissa elementära förkunskaper, men att det varje år vid deras gymnasieskola dyker upp elever, som inte borde ha godkänts ens med dessa modesta förväntningar.

Flera lärare säger att betygen i grundskolan tyvärr lurar elever att tro att de har kunskaper. Skolans elever har dessutom ofta varit bäst i klassen på högstadiet utan att anstränga sig och blir chockerade, när de på gymnasiet får höra att de borde kunna mer och behöver arbeta hårdare. I den situationen väljer vissa elever och föräldrar att tro att gymnasielärarna bedömer eleverna fel. Lärarna förknippar elevernas förvåning bland annat med att lärare numera alltmer sällan rättar vad elever säger vare sig på grundskolan eller i gymnasiet för att inte kunna anklagas för att kränka eleverna. Lärare frågar i stället om det finns fler synpunkter. Elever har därför ingen förståelse för att det kan finnas saker som är rätt eller fel. De har vant sig vid att se elevens roll som att ha åsikter och kunna presentera dem övertygande, men de är inte vana vid att man kan behöva lära in något, innan man börjar diskutera.

#### ATT FÖRSÖKA

Eleverna har också matats på högstadiet med att man alltid ska försöka skriva något på en skrivning. De skriver sida upp och sida ner utan att ha läst på, och att "försöka" innebär därför ett sätt att försöka få läraren att tro att de läst på. Det är förödmande för lärare att vara utsatt för sådana försök, och när lärarna sedan ska säga varför svaret inte ger några poäng, ligger bevisbördan hos dem. Det är inte ovanligt att elever stannar kvar efter lektioner, där ett prov lämnats tillbaka, för att försöka höja sitt resultat i efterhand. Om de har "försökt", har de en bas för att förhandla med läraren om att höja poängen.

#### FRÅNVARO

Frånvaro är ett problem som ökar från årskurs till årskurs. Många elever är trötta det tredje året och orkar inte gå till lektionerna, konstaterar lärarna. Eleverna behöver föräldrarnas underskrift på att den uppgivna orsaken till frånvaron är riktig men bara tills de fyller 18. Om eleven har mycket frånvaro, ska deras mentor (det som tidigare kallades klassföreståndare) samtala med eleverna och göra dem uppmärk-

samma på att studiestödet kan dras in. Eleverna får dock tillbaka ett eventuellt in-  
draget studiestöd, om de bättrar sig.

## *INTYG OCH ELEVER MED DIAGNOS*

Personer som inte nyligen arbetat i svensk skola är nog obekanta med fenomenet att när en ny lärare först kommer in i en klass, skyndar det fram elever som vill meddela att de har en viss diagnos och är berättigade till särskild behandling. Det kan gälla att de har dyslexi, att de är stressade eller att de har besvärliga hemförhållanden. Andra gånger kan de säga att de inte har gjort den eller den uppgiften, eftersom de har rätt att få allt material inläst och en viss bok inte var inläst. Vid provtillfällen har en del elever rätt till längre tid, tillgång till dator med vissa hjälpprogram eller att få provfrågor upplästa för sig. Allt detta tar tid och energi från elever och lärare.

Intyg om olika problem kommer från olika instanser: från skolhälsoenheten, kurator, läkare utanför skolan, biträdande rektor eller specialpedagog. Elever kan ha ett intyg från tidigare liggande i fickan för att ta fram, när de tror att det skulle gynna dem. Lärarna menar att man borde definiera vem som har rätt att skriva sådana intyg och hur lång giltighetstid ett intyg ska ha. De intyg som lärarna är skyldiga att ta hänsyn till kan gälla rätten att inte behöva svara på frågor inför klassen, att inte göra redogörelser inför klassen eller att få gå ut under lektionen för att vila lite. Elever har så många rättigheter att undervisningen får ske på den tid som blir kvar sedan alla personliga ärenden klarats av. En lärare liknar undervisningssituationen vid ett minfält och säger att lärare aldrig kan veta, när de går till skolan på morgonen, om de kommer att kallas till rektor och anklagas för något, innan de går hem på eftermiddagen.

Det talas mycket om elevernas stress, men på det här programmet rör det sig mest om att eleverna inte använder tiden till studier utan till så mycket annat, menar lärarna. Exempelvis är det vanligt att de inte använder håltimmar till att arbeta utan till att umgås. Eleverna vet också att vuxna böjer sig om de påstår sig vara stressade. Många elever har inte ens på gymnasiet förstått vad det är att studera och skyl-  
ler dåliga resultat på stress.

## BETYG

Elever frågar ofta om något "går på betyget", och numera går allt på betyget. Allt eleverna gör ska vara dokumenterat. Förr hade eleverna perioder utan prov, och de behövde inte heller ha högsta betyg för att kunna välja högskoleutbildning. Nu är det vanligt att elever kräver av sig själva att få A eller möjligen B men uppfattar C som ett misslyckande. Elever vet också exakt vilka betyg som krävs för att komma in på olika högskoleutbildningar, men kunskap har blivit sekundärt i jämförelse med betyg. De nationella proven ska vara betygsstödjande och till hjälp för lärarens bedömning, men de täcker inte hela kursen och därför finns det en mån att höja eller sänka kursbetyget något. Om lärare sätter lägre betyg än nationella provet, får de eleven och föräldrarna på sig, men högre betyg går däremot bra. Unga lärare har sällan tränats i bedömning vid lärarhögskolorna, därför att man där inte tycker om betyg, men i skolan utgör bedömning en väsentlig del av lärarnas arbete, och den som är osäker i sin hantering av bedömning, hamnar lätt i konflikt med eleverna.

I dagens skola talas det om "formativ bedömning", och med det uttrycket avses att läraren inte bara ska bedöma om något är rätt eller fel utan också ange hur eleven skulle kunna förbättra sig. Den formativa bedömningen kan emellertid också ses som stressande, eftersom alla underförstått alltid borde ha ett A. Att ge ett sammanfattande slutbetyg kallas i denna vokabulär för "summativ bedömning".

Det finns starka incitament för en lärare att godkänna eller släppa igenom svaga elever. Om lärare underkänner elever, måste de nämligen erbjuda eleverna enskilda tentamenstillfällen, när eleverna så önskar. Prov ska sättas ihop, sal ska bokas, prov ska rättas, och det är inte alltid som eleven verkligen har arbetat med ämnet utan det händer att eleven bara "försöker". När lärare underkänner elever, innebär det alltså att de ger sig själva rejält med oavlönat extraarbete. Dessutom får lärare se sura miner från skolledningen, om de underkänner elever. Det diskuteras ofta bland lärare om elever med underkänt kursbetyg ska få tentera delar av kursen, och lärarna säger att de försöker hålla emot. I den här situationen kan lärarna känna att deras yrkesheder står på spel och att ingen annan försvarar den: eleven, föräldrarna och rektorerna vill att de ska godkänna, dvs. alla blir glada om de tar fel beslut, utom lärarna på nästa nivå. Samtidigt får eleverna vid den här och många andra skolor utvärdera lärarna vid varje terminsslut, och de utvärderingarna läggs till grund för lönesamtal, dvs. den som håller emot betygsinflation kan straffas med utebliven lönehöjning.

## SKOLVAL AV OLIKA SLAG

Några lärare menar att det fria skolvalet har bidragit till att betyg numera har blivit en bytesvara: Hur mycket ansträngning kräver en viss skola för det och det betyget? Elever kan "shoppa runt" efter den bästa "dealen". Flera lärare tycker sig se att skolvalet baserar sig på uppgifter från kamrater och ser valet som elevers sätt att börja utforma en personlig identitet snarare än som ett sätt att försäkra sig goda kunskaper.

Lärarna observerar att det finns en motsättning mellan att fler elever reser långt och betoningen på social samvaro i samband med skolan. De resande eleverna känner sig inte sällan utanför den sociala samvaron och kan tänkas hoppa av studierna eller byta skola, och detta kan ibland ske mitt i en termin. Rätten att få välja och välja om kan bidra till att göra eleverna självcentrerade, eftersom de hela tiden indirekt uppmanas att fråga sig själva, om de gillar den situation de befinner sig i. Det är svårt att utmana elever och få dem att växa, om de när som helst kan dra sig ur utbildningssituationen. Möjligheten att göra om prov och att lämna in arbeten ända fram till sista veckan gör att allt blir provisoriskt ända fram till terminsslutet.

## SVENSKÄMNET

Svenskämnet beskrivs som ett "allmänt byte", därför att så fort man vill informera om något förläggs det till svensklektioner. En lärare understryker att grundskolans stora misslyckande är att eleverna inte lär sig att läsa och skriva bra. För att få elever att läsa böcker måste lärare lägga upp program som delar upp läsningen i olika avsnitt, och detta fast eleverna studerar på ett högskoleförberedande program. Att det finns läsovana elever på programmet visar att utbildningssystemet i praktiken accepterar att elever undviker krav. All läsning tar dessutom tid, och för läsovana tar läsning ännu mera tid. Om man ska ta samhällsvetenskap på allvar, måste eleverna läsa mycket, och här samverkar dålig läsvana och dålig planering till ett dåligt resultat. En lärare säger dröjande att det kanske har varit fel att hela tiden försöka underlätta för eleverna och släta över svaga resultat.

I svensk skrivning koncentrerar man sig i gymnasieskolan på så kallad genreskrivning i form av berättande, utredande och argumenterande text. Att träna skrivning i genrer är i och för sig universitetsförberedande, men flera lärare menar att inriktningen kan ifrågasättas i dagens situation, när eleverna skriver förhållandevis dåligt.

Detta blir ännu mera tydligt i samband med stödundervisningen i svenska. Vissa svensklärare har stöd inlagt från början i sin tjänstefördelning, därför att skolan räknar med att det bland eleverna finns sådana som behöver hjälp med att täcka luckor från grundskolan, fast de har höga betyg. Stödet brukar ägnas åt skrivning med samma inriktning om lektionerna har, nämligen referat i årskurs 1, utredande text i årskurs 2 och vetenskapligt skrivande i årskurs 3. Ett annat sätt att uttrycka saken är att säga att lärarna inser att det är omöjligt att reparera åratals utebliven inlärning och att de därför försöker lära eleverna tekniker för att ”komma igenom” gymnasiekurserna ändå. Det har blivit en självklarhet att skolan ska ordna stödundervisning, men ofta kommer inte de elever som mest behöver arbeta med ämnet, samtidigt som verksamheten är dyr för skolorna.

I det nationella provet i svenska får eleverna ut ett texthäfte i förväg för att kunna tänka igenom ämnena. En duktig elev kan förbereda uppläggningsen av sin uppsats, medan de mindre intresserade eleverna har svårt också att använda häftet och förberedelsetiden väl.

Svenska som andra språk innebär i regel undervisning i liten grupp med elever med utomeuropeisk bakgrund. De elever det är fråga om på den här skolan kommer från familjer utan läskultur, känner sig ofta förvirrade och uteblir inte sällan från undervisningen, trots att de har stora luckor.

#### UNIVERSITETSFÖRBEREDELSE

Lärarna menar att programmet ger bra förberedelse för universitet därför att de i sin undervisning fokuserar på samhällsvetenskapliga teorier och talar mycket om källkritik. Däremot ser de som olämpligt att det har brett ut sig en klagans kultur som kan inverka negativt på elevernas framtida förmåga att ta itu med studieuppgifter. Om eleven är missnöjd med något, har eleven lärt sig att man kan gå till rektor och klaga, och rektor går genast till läraren och frågar hur läraren ska åtgärda problemet. Lärare uppfattar att dagens skola direkt lär elever att det går att tänja på regler och att regelöverträdelser inte ger några konsekvenser. De ser också ett problem i att duktiga elever inte blir tillräckligt utmanade. Elever som har upptäckt hur man ska presentera något på ett ”nyanserat” sätt, kan sedan ägna sin uppmärksamhet åt annat.

Sverige har inte studentexamen utan alla elever ska göra ett gymnasiearbete i årskurs tre, och detta är avsett att vara universitetsförberedande. Emellertid är lärarna ambivalenta, när det gäller hur det fungerar. De uppskattar för egen del att få en så kvalificerad uppgift som att vara handledare på gymnasiearbeten, men de konstaterar samtidigt att få elever är mogna nog för uppgiften. Eleverna behöver bara få godkänt på arbetet, och det cirkulerar rykten om vilket ämne som erbjuder de lättaste uppgifterna. På skolan har man en förberedelsekurs under andra årskursen för att eleverna ska komma igång med att läsa in sig på sitt ämne, men trots att man försöker få eleverna att starta i tid med sitt projekt, är det vanligt att dessa skjuter uppgiften framför sig. Lärare visar eleverna att de kan finna universitetsuppsatser på nätet och att Artikelsök kan vara till hjälp, men ändå låter många tiden gå utan att börja. Gymnasiearbetet förtydligar därför att det samhällsvetenskapliga programmet har stor spännvidd och pekar på ett antal generella problem som att vissa elever har svårt hålla en "deadline", har svårt planera sitt arbete och har svårt att skriva bra svenska, och detta alltså också vid slutet av tredje årskursen.

När det gäller det slutliga godkännandet av arbetet, befinner sig lärarna i en besvärlig situation. Om de påpekar att ett arbete inte håller måttet, går eleven till rektor, och rektor går till läraren och frågar: Hur ska du lösa det här? Det blir lärarens och inte elevens sak att eleven ska få godkänt. Eftersom gymnasiearbetet ger de utvalda lärarna prestige, har de skäl att dölja hur mycket extraarbete som de själva lägger ner på elevernas arbeten för att dessa ska kunna passera. I vissa fall är det också svårt att veta hur mycket hjälp eleverna fått från familj och vänner. Om man ser gymnasiearbetet just som en ersättning för studentexamen och som universitetsförberedelse framstår förändringen på samhällsvetenskapligt program som ett förbarnsligande.

Någon lärare har en annan syn på frågan om att vara förberedd för universitetsstudier och menar att skolans elever är väl förberedda för högre studier, eftersom de har tränats i kritiskt tänkande. Samma lärare ser inga problem med att eleverna skulle ha mindre fackkunskap utan menar att det skulle vara gammaldags att kräva fackkunskap och att det snarare är universitetet som inte tillräckligt anpassat sig till de nya förhållanden som gäller. Som läraren uttrycker det: Vad är egentligen ämneskunskap? Det kanske också har ändrats? Har kanske inte olika universitet olika inriktning? Läraren menar att dagens skola satsar på generella kompetenser och

strategier och att utformningen av samhällsvetarprogrammet är modern just därför att den har stor valfrihet. En annan lärare sammanfattar förberedelse för universitetsstudier som att kunna samarbeta och att ha ett kritiskt förhållningssätt. Båda de här lärarna betonar alltså arbetsmetoder mer än kunskapsinnehåll.

## LÄRARYRKET

Flera lärare konstaterar att läraryrket inte längre upplevs som ett intellektuellt yrke utan har blivit ett administrativt och socialt yrke, där dokumentation och möten aldrig vill ta slut. Lärares kapacitet som lärare tas inte till vara, utan var och en börjar och slutar dagen med långa listor med småsaker som ska göras.

En stor skillnad mot tidigare är att lärarna dras in i elevernas personliga kriser, till exempel när högstadiesbetyget A blir ett C vid gymnasiet. Man skulle kunna tro att eleverna skulle vilja reda upp sin situation på egen hand, men de har blivit barnsligare i den bemärkelsen att de berättar också mycket privata detaljer för sin mentor och kan kallas "filterlösa".

I diskussionen med elever och föräldrar om betyg står läraren ensam, och det gäller att läraren har allt betygsunderlag dokumenterat. Om en elev är så svag att läraren överväger att sätta ett underkänt, måste läraren mitt i terminen fylla i en "F-varningsblankett". Denna är så detaljerad att bara det är en anledning att inte ge någon elev F. Lärarna ska bland annat fylla i vad de har gjort för att undvika det svaga resultatet, vilka kontakter har de tagit och vilken hjälp har de gett. Att fylla i en F-varning är som att anmäla sig själv för att inte ha gjort ett bra jobb. F-varningen ska sedan skickas till elev, föräldrar, mentor, biträdande rektor och specialpedagoger. Läraren ska också tala om hur eleven kan göra för att bli godkänd, fast det kanske rör sig om en elev som inte kommit på lektionerna och uteblivit från proven.

Lärare läser Skolverkets dokument mycket noga, och vissa är nöjda med hur kunskapskraven är definierade i styrdokumentet. Flera lärare säger att de går igenom vad som krävs för olika betyg i början av terminen för att eleverna ska förstå vad de förväntas lära sig och visar med exempel vad det innebär att kunna något översiktligt eller nyanserat.

Missämja mellan kolleger uppkommer beträffande lönefrågor, och det är en utbredd synpunkt att skolledningen inte alltid vet vilka som verkligen gör ett bra arbete.



Skolledningen tenderar att belöna att lärare tar på sig extrauppgifter utanför undervisningen som att bjuda in personer till skolan eller att visa entusiasm vid pedagogiska sammankomster. Lärarna har klagat på stress, men antalet möten och blanketter har inte minskat, och det som slukar tid är mentorskap, inskolning, välkomstaktiviteter, klassmöten och enskilda samtal med elever och med föräldrar.

De flesta av lärarna har arbetat vid andra skolor tidigare, kan jämföra och nämner vikten av att lärare och rektorer håller ihop och har förtroende för varandra. Tilliten till skolledningen sjunker, när lärare utvärderas via elevenkäter och bedöms med siffror, vilket är förödmjukande, eller när kundtillvändheten gör att rektor anstränger sig mer för att hålla sig väl med föräldrar och journalister än med sina lärare. Likaså är det negativt, när intellektuella hänsyn sätts efter praktiska som när man delar en lektion i två korta delar för att inte det ska uppstå köer till matsalen. En lärare menar att möten och samrådsgrupper som inte klart har till syfte att förbättra elevernas inläring sänker respekten för ledningen.

## LÄROPLAN FÖR GYMNASIESKOLAN, GY 11

Dagens svenska gymnasieskolor har att rätta sig efter skollagen och Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, förkortat Gy11. Dessutom finns det specifika ämnesplaner, men här ska Gy11 fokuseras. Det som slår läsaren av läroplanen är att det talas mycket om att skolans anställda har ansvar för elevernas inlärningsresultat men att elevernas eget ansvar inte understryks alls lika mycket.

Läroplanen är indelad i avsnitt om värdegrund, övergripande mål och riktlinjer, examensmål för nationella program och kursmål och kunskapskrav för gymnasiegemensamma ämnen. De allmänna delarna är fyllda med lösryckta och motsägelsefulla mål, vilket kan bidra till att rektorer och lärare känner osäkerhet, när det gäller sina befogenheter. I avsnitten "Skolans värdegrund och uppgifter" och "Övergripande mål och riktlinjer" skulle läsaren efter varje mening vilja be om preciseringar. Här ges några exempel:

"Undervisningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet" (s. 5). Vad avses? Myndigheterna inte har lyssnat till vare sig synpunkter från erfarna lärare eller från universiteten. Lärarna vid realskola och gymnasium protesterade högljutt när grundskolan infördes 1962 och varnade för sjunkande resultat. Politikerna

lyssnade inte. När en speciell grundskolläraexamen infördes 1985, var protesterna också i stort sett enhälliga, men förändringen infördes. Lärare vid universitet har i decennier slagit larm om sjunkande kunskaper exempelvis i matematik vid tekniska högskolor. Språkinstitutionerna har gjort detsamma, när det gäller bland annat kunskaper i grammatik.

”Undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov” (s. 6). Vad menas? Elever är i regel runt 16 år när de börjar gymnasieskolan, och de är olika i intresse, begåvning, förkunskaper och arbetsvillighet. Hur ska undervisning som sker i klasser med 30 elever kunna anpassas till varje elev, och detta oavsett om eleven har valt ett program som passar hans eller hennes profil? Tar man den här meningen och andra liknande på allvar, kan ingen åta sig att vara lärare i svensk skola, därför att uppdraget är omöjligt.

Ett helt avsnitt ägnas åt att relativisera betydelsen av kunskap: ”Undervisningen ska också utveckla förståelse för kunskapers relativitet och förmåga till dynamiskt tänkande” (s. 7). Läsaren hade kanske trott att skolans uppgift var att stimulera till inlärning snarare än att uppmuntra till att ifrågasätta inlärning. Vad avses med ”dynamiskt tänkande”? Ordet ”dynamiskt” för tanken till idén att allt är i förändring, vilket gör att det är mindre viktigt att inhämta kunskaper.

Under avsnittet ”Kunskaper och lärande” fortsätter läroplanen att framställa kunskap som något som förändras, är komplicerat och nästan mystiskt: ”Skolans uppdrag att förmedla kunskaper förutsätter en aktiv diskussion om kunskapsbegrepp, om vad som är viktig kunskap i dag och i framtiden och om hur kunskapsutveckling sker. Olika aspekter på kunskap är naturliga utgångspunkter i en sådan diskussion” (s. 8). Det finns inget motsvarande avsnitt som säger hur det stärker en person att ha breda och djupa kunskaper.

”Kunskap är inget entydigt begrepp. Kunskap kommer till uttryck i olika former – såsom fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet – som förutsätter och samspelar med varandra. Undervisningen får inte ensidigt betona den ena eller den andra kunskapsformen” (s. 8). Här finns en egendomlig ton som är pretentiös samtidigt som den antyder att lärare skulle kunna tänkas hindra sina elever från att utveckla en bred kunskap, om detta inte stod i läroplanen. Uttryckssättet är dessutom oklart, eftersom det talas om ”undervisningen”, utan att hänvisa till att olika ämnen använder olika sätt att undervisa.

”Elevernas kunskapsutveckling är beroende av om de får möjlighet att se samband. Skolan ska ge eleverna möjligheter att få överblick och sammanhang. Eleverna ska få möjlighet att reflektera över sina erfarenheter och tillämpa sina kunskaper” (s. 8). Det är svårt att säga om det triviala eller det förolämpande överväger i de här raderna. Alla elever har naturligtvis möjlighet att se samband i alla studier. Det är bara att arbeta med inläringen, så kommer de att se allt fler samband. Ingen hindrar elever från att reflektera över sina erfarenheter eller tillämpa sina kunskaper.

Under rubriken ”Varje skolas utveckling” slås det fast att skolor ska befinna sig i ständig förvandling: ”Skolan ska sträva efter flexibla lösningar för organisation, kursutbud och arbetsformer.” Stycket avslutas med: ”Detta kräver att verksamheten ständigt prövas och att resultaten följs upp och utvärderas och att olika metoder prövas, utvecklas och utvärderas” (s. 8). Om nu en skola fungerar bra, ska den ändå ständigt förändras? I de här raderna framställs en ständig förändring som ett ideal. Det är inte överdrivet att säga att mottot för svensk skola är förändring för förändringens skull.

Under ”Övergripande mål och riktlinjer” finns exempel på formuleringar som är så triviala att de nästan framstår som skämt. För universitetsförberedande program sägs: ”Det är skolans ansvar att varje elev på ett nationellt högskoleförberedande program inom gymnasieskolan ges möjlighet att uppnå kraven för en högskoleförberedande examen som innebär att eleven har tillräckliga kunskaper för att vara väl förberedd för högskolestudier” (s. 9). Uppräkningen fortsätter med att elever ska ha verktyg men inte med att eleverna ska ha kunskaper.

Det talas om elevers aktivitet, men målen formuleras som om det är lärarens åtgärder som ska sätta igång elevernas aktivitet: ”Enligt skollagen ska eleverna ges inflytande över utbildningen. De ska fortlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen” (s. 12). Av formuleringen att döma finns inget fastslaget inlärningsmål utan allt kan ändras, och eleverna inbjuds att lämna bidrag till den förändringen. Det framgår inte att förändring skulle innebära förbättring. Vem säger dessutom att alla elever vill förändra i samma riktning? När en ny läroplan införs, måste väl myndigheterna anse att den är den bästa tänkbara läroplanen? Varför skulle man då tro att den genast behöver ändras? Och varför skulle elever som inte genomgått utbildningen vara lämpade att föreslå en ny?

Bland många formuleringar om lärarens skyldigheter finns dessa rader (s. 13):

Läraren ska

- utgå från att eleverna kan och vill ta ett personligt ansvar för sitt lärande,
- svara för att alla elever får ett reellt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och innehåll i undervisningen,
- uppmuntra elever som har svårt att framföra sina synpunkter att göra det,
- låta eleverna pröva olika arbetssätt och arbetsformer, och
- tillsammans med eleverna planera och utvärdera undervisningen.

Det står inte att lärare först och främst ska vara lärare och att de ska förmedla kunskaper. Arbetsformer och elevinflytande ges större vikt än elevernas inläring. Varför skulle någon vilja bli lärare inom ett utbildningssystem med de här principerna?

I avsnittet "Examensmål för olika nationella program" står det om samhällsvetenskapsprogrammet: "Utifrån studier av samhällsfrågor ska utbildningen ge eleverna möjlighet att utveckla ett vetenskapligt och kritiskt förhållningssätt. I detta ingår att kunna avgöra om påståenden är grundade på fakta och att kunna urskilja värderingar i olika typer av källor. Utbildningen ska därför utveckla elevernas förmåga att söka, söva och bearbeta information med källkritisk medvetenhet" (s. 49). Observera att det inte står exempelvis att eleverna ska kunna mycket om Sverige och andra länder för att därav kunna sluta sig till hur olika samhällen fungerar. Målet framställs som om det skulle finnas metoder med vilka man skulle kunna bedöma fenomen utan att ha faktakunskaper om dem.

I avsnittet "Gymnasiegemensamma ämnen" presenteras ett antal kurser som ges på mer än ett program. Det är flera saker som slår läsaren. Den första är att man presenterar helt olika ämnen på ett likartat sätt och man presenterar kurser som om de vore lika, trots att de vänder sig till mycket olika elever.

För varje kurs anges kunskapskrav för olika betygsnivåer, vilket är en nyhet som har introducerats i samband med betygsskalan F-A. En första iakttagelse är att spannet mellan fordringarna för godkänt, E, och det högsta betyget, A, är så stort att man kan fråga sig om man bör tala om samma kurs. En andra iakttagelse är att fordringarna för ett A kan vara så höga att eleverna torde behöva skaffa sig kunskaper i ämnet utanför skolan för att kunna komma i fråga för det betyget. En tredje iakttagelse har att göra med det ordval som används för att uttrycka betygsriterierna och som

kan verka precist men inte är det. När det gäller betyget E, förekommer begreppen "översiktligt", "enkla" och "några" exempel (t ex s. 68, 78). Hur översiktligt är översiktligt? Och vad betyder "några" exempel, och hur träffande måste exemplen vara? På samma sätt kan ordvalet ifrågasättas, när det gäller betyget A. Vad betyder det att eleven ska redogöra för något "utförligt", "med säkerhet" och "nyanserat"? (t ex s. 70)

## VARFÖR FUNGERAR NATURVETARPROGRAMMET BÄTTRE ÄN SAMHÄLLSVETENSKAPLIGT PROGRAM?

Enligt de intervjuade lärarna fungerar naturvetarprogrammet på den undersökta skolan utmärkt. Det går att identifiera flera faktorer som bidrar till detta. Eleverna har ett mål med studierna. De är beredda att arbeta. Elever som inte är beredda att arbeta söker inte till programmet. Programmets tyngdpunkt är matematik, fysik, kemi och biologi, ämnen som är fortsättningsämnen och som studeras många timmar i veckan. Ämnena är uppbyggda kring en kärna av kunskaper som alla naturvetare måste känna till. Att det som lärs ut är riktigt kan eleverna konstatera i samband med laborationer. Eleverna och lärarna i de naturvetenskapliga ämnena har samma syn på värdet av den här kunskapen. När det gäller läroplanen använder lärarna främst kursplaner och kunskapskrav. Eftersom undervisningen i naturvetenskap bygger på en rationell grund, fäster lärarna mindre vikt vid de många motsägelserna i läroplanens allmänna delar. För både lärare och elever är programmets karaktär som klart universitetsförberedande en styrka.

Det samhällsvetenskapliga programmet har svårigheter, trots att vissa elever kan vara briljanta. Som på naturvetarprogrammet finns det elever som har tydliga och höga mål för sina studier, men de siktar på helt olika sektorer inom universitetet, vilket gör att känslan av att gemensamt förbereda sig för universitetsstudier inte är lika tydlig som hos naturvetarna. Det studeras många och nya ämnen på samhällsvetenskapligt program, ämnena som inte har samma självklara vetenskapliga bas som naturvetenskaperna utan ofta består av teorier, som inte kan kontrolleras med laborationer. Den källkritik lärarna talar om är abstrakt, eftersom eleverna läser mycket lite primärmaterial. Allt detta gör lärare och elever på samhällsvetenskapligt program mer sårbara inför motsägelserna i läroplanens allmänna delar. Det försvagar studiemiljön att det i alla grupper finns elever som helst inte alls skulle vilja

studera. Splittrade och okoncentrerade elever utan tydliga egna mål kan tänkas vara benägna att hänvisa till rättigheter i stället för att hugga i.

I samband med det samhällsvetenskapliga programmet kan man tala om en post-modern utbildning. En första observation är att lärarna betonar att programmet fångar upp elevers självcentrering. Den ger eleverna vad de vill ha snarare än vad de skulle behöva för att utvecklas och vad samhället behöver. Programmet garanterar inte att eleverna utvecklar en stark kunskapsbas och inte heller koncentrations- och planeringsförmåga. Läroplanens allmänna delar passar av flera skäl bättre för det samhällsvetenskapliga programmet än för det naturvetenskapliga. När ämnesinnehållet består i att presentera olika perspektiv är det rimligt att säga att kunskapen är föränderlig, och detsamma gäller när man i samband med bedömning använder begrepp som "nyanserad" och "utförlig". En invändning mot programmet är dock att unga personer som senare vill gå till samhällssektorer som medier och politik också behöver bred allmänbildning och respekt för kunskap.

## AVSLUTANDE REFLEKTIONER

Det intressantaste resultatet av den här undersökningen är inblicken i det samhällsvetenskapliga programmet som underlag för universitetsstudier. Det är direkt oroväckande att tänka sig att Sveriges framtida politiska och mediala elit kommer från ett högstadium där studietakten är låg, i gymnasieskolan studerar teorier och lär sig diskussionsteknik och går sedan vidare till högskolestudier, där de fortsätter att studera teorier och diskussionsteknik. Man ska också veta att också ämnen som historia, svenska och moderna språk har genomgått förändringar och numera till en betydande del består av presentationer och eget arbete snarare än redovisad faktainläring. I alla ämnen ges stort utrymme åt muntliga aktiviteter på bekostnad av skriftliga, medan läsning och inläring genom läsning har fått mindre utrymme. Grundskolereformen 1962 kan ses som startskottet för de förändringar som har genomförts i utbildningsväsendet.

Det är klart till skada för utvecklandet av goda studievanor att gymnasieskolan erbjuder så många undantag från de mycket beskedliga krav som ställs. Det torde också minska elevernas tilltro till utbildningssystemet att de kan se hur många kryphål som systemet rymmer. En översyn av regler behövs, elever ska ta ansvar för sin egen inläring och om de inte vill göra den ansträngning som behövs på ett

visst program, får de välja ett annat. En slutexamen skulle vara till hjälp för att inrikta elevers och lärares ansträngning på kunskaper och färdigheter och inget annat.

Vi kan avsluta med en fundering kring en upplevelse i Stockholm fredagen före valborgsmässoafton 2017. På Södermalm runt Medborgarplatsen fylldes vid 12-tiden alla restauranger och kaféer med ungdomar med studentmössor. Det var ”mösspåtagningdag” för eleverna i avgångsklasserna, och detta firades med att dricka öl tillsammans på uteservering. Restaurangerna var förberedda, de hade vakter utställda, och elevernas fick legitimera sig för att visa att de hade åldern inne för att beställa alkohol. Det visade sig att eleverna var lediga därför att skolorna är samarbetsvilliga och lägger en studiedag för lärarna, när det är mösspåtagningdag.

Det egendomliga var ju att terminen fortfarande hade en och en halv månad kvar innan skolåret var slut. Eleverna kan ju inte veta om de kommer att godkännas, men de tar så att säga saken i egna händer och godkänner sig själva. En flicka sade att det var väl klart att de måste ha mösspåtagning vid valborg därför att de skulle ju ha mössorna vid alla studentfester som också de äger rum innan skolavslutningen. Man både godkänner sig själv och firar ordentligt innan läsåret är till ända. Det ska sägas att de här traditionerna är olika i olika städer.

En annan aspekt är att studentmössornas utseende inte är likadant som tidigare. Tidigare hade mössorna ett svart sammetsband och en liten blå-gul dekoration mitt fram. Sedan kom bruket att brodera in skolans namn på bandet. Därefter kom bruket att sätta ut elevens eget namn på mössan. Det finns ju inte någon studentexamen i Sverige, eftersom den avskaffades på 1960-talet ungefär samtidigt som grundskolan infördes. Det finns visserligen sedan några år en gymnasieexamen, men den är inte någon egentlig examen utan bara ett namn på avgångsbetyget. Mössor och mösspåtagning har inget officiellt samband med skolan, utan eleverna har full rätt att hantera frågan med mössor som de vill. Efter att ha sett hur samhällsvetenskapligt program fungerar är det emellertid frestande att se den stockholmska mösspåtagningen som en symbol för att eleverna, kanske undermedvetet, har förstått att de så att säga tar examen i ämnet ”de själva”.

## BIBLIOGRAFI

Academic Rights Watch. (2015). "Botten nådd? Regeringens utredare vill införa Tredje rikets styrmodell inom högskolan".

<http://academicrightswatch.se/?p=1836>

Adamson, Göran. (2014). *Svensk Mångfaldspolitik – En kritik från Vänster*. Malmö: Arx förlag.

Adamson, Göran. (2016). "En gulasch på vänsterflum och nyliberal ekonomism". *Svenska Dagbladet* 2016-08-27.

Alvesson, Mats och Erik J Olsson. (2016). "Vänskapskorruption och inavel på Sveriges högskolor". *Dagens Nyheter* 2016-08-01.

Alvesson, Mats. (2015). "Efter Pisaskolan – nu får vi Pisahögskolan". *Expressen* 2015-06-02.

Alvesson, Mats. (2016). "Politisk korrekthet gör oss dummare". *Aftonbladet* 2016-07-24.

Arbetsgivarverket. (2013). "Strategi för den statliga arbetsgivarepolitiken".

Arnqvist, Göran. (2017). "Fel när medlen görs till målen i offentlig verksamhet". *Svenska Dagbladet* 2017-01-29.

*Att anställa*. (2014). Stockholm: Arbetsgivarverket.

Bednarska, Jaqueline, B. (2015). "JK Anna Skarhed: Viktigt att JK inte är alltför generös – det är ju våra gemensamma pengar". *Dagens Juridik*.

<http://www.dagensjuridik.se/2015/03/jk-anna-skarhed-viktigt-att-jk-inte-ar-alltfor-generos-det-ar-ju-vara-gemensamma-pengar>.

Bergh, Andreas, Gissur Ó Erlingsson, Mats Sjölin och Richard Öhrvall. (2013). "Allmän nytta eller egen vinning? En ESO-rapport om korruption på svenska". *Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2013:2*. Stockholm: Finansdepartementet.



Berndt, Anders. (2016). "Oönskade konsekvenser av New Public Management".  
[http://www.uu.se/perspektiv/artiklar-reportage/dokument?  
id=6424&area=15,46&typ=artikel](http://www.uu.se/perspektiv/artiklar-reportage/dokument?id=6424&area=15,46&typ=artikel)

Blom-Hansen, Jens. (2000). "Still Corporatism in Scandinavia? A Survey of Recent Empirical Findings", *Scandinavian Political Studies*. Vol. 23:2 2000:157–181.

Bradley A. Ermeling, James Hiebert and Ronald Gallimore. (2015). "Best Practice – The Enemy of Better Teaching". *Educational Leadership*. Vol. 72:8 2015:48–53.

Bremer, Kåre. (2015). *Utvecklad ledning av universitet och högskolor*. SOU 2015: 92. Stockholm: Wolters Kluwer.

Bringselius, Louise. (2015). "Sverige behöver en mer nyanserad debatt om NPM". *Dagens Nyheter*, 2015-06-20.

Bull, Thomas och Fredrik Sterzel. (2015). *Regeringsformen: en kommentar*. Lund: Studentlitteratur.

Bull, Thomas. (2013). "Tjänstefelet och den goda förvaltningen". I *Fundamentala fragment: ett konstitutionellt lapptäcke*. Uppsala: Iustus, 2013.

Bull, Thomas. (2013). *Fundamentala fragment: ett konstitutionellt lapptäcke*. Uppsala: Iustus, 2013.

Calmfors, Lars. (2016). "Fartblindheten på Riksrevisionen". *Dagens Nyheter* 2016-07-13.

Cantwell, Oisin. (2017). "En viktig dom i dessa tider". *Aftonbladet* 2017-01-26.

Council of Europe. (2006). "Academic Freedom and University Autonomy". Recommendation 1762.

[http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?  
fileid=17469&lang=en](http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17469&lang=en)

*Dagens Opinion*. (2016). "Professorer: Vänskapskorruption och Las sänker högskolan". 2016-08-02.

Ekstrand, Lasse. (2016). "Lyssna på visselblåsaren Harrison!" *DalaTidningen* 2016-01-26.

- Elf, Johan. (2015). "Så får vi rimlig trängsel i karriärsystemen". *Curie* 2015-06-08.
- Elvander, Jonas. (2013). "Så styr vinsttänkandet också inom högskolan". *Dagens Nyheter* 2016-06-03.
- Englund, Caroline. (2016). "KU:s besked upprör experter". *Dagens Nyheter* 2016-08-05.
- Enkvist, Inger. (2016). "Flyr de intellektuella svenska universitet?" *Svenska Dagbladet* 2016-04-03.
- Expressen*. (2016). "Farlig inavel på högskolorna". 2016-08-04.
- Gudmunsson, Per. (2017). "Året då visseblåsare blev landsförrädare". *Svenska Dagbladet* 2017-04-03.
- Hammar, AnnaSara. (2015). "Otrygga villkor kan få unga att tystna". *Curie* 2015-02-03.
- Harrison, Dick. (2016). "Högre utbildning är ett haveri". *Svenska Dagbladet* 2016-01-25.
- Hedin, Ulla-Carin, Sven-Axel Månsson och Henrik Tikkanen. (2016). *När man måste säga ifrån: Om kritik och whistleblowing i offentliga organisationer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hedlund, Ingvar. (2005). "Expert: Hon fick miljoner av staten". *Expressen* 2005-06-09.
- Hood, Christopher, och Dixon, Ruth. (2015). *A Government that Worked Better and Cost Less?* Oxford: Oxford University Press.
- Hood, Christopher. (1991). "A Public Management for all Seasons". *Public Administration*. Vol. 69:1 1991:3–19.
- Häyrén Weinestål, Anneli och Salminen-Karlsson, Minna. (2010). *Rekryteringsprocesser vid Uppsala universitet ur ett jämställdhetsperspektiv*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jansson, Mikael. (2017), "Vad är ARW egentligen?" *Universitetsläraren* 2017-02-13.

- Johansson, Owe L. (2016). *Facket som inte vill vara motpart: En ideologikritisk studie av Saco-S*. Everöd: Recito.
- Jones, Evelyn. (2016). "Forskare och elever flyr skolan". *Dagens Nyheter* 2016-06-01.
- Kainz, Knut. (2005). "Professorn valde själv sina granskare". *Dagens Nyheter* 2005-11-29.
- Kainz, Knut. (2005). "Professors upptäckt sågas av toppforskare". *Dagens Nyheter* 2005-11-27.
- Kleberg, Olof. (2016). "Högskolor ska styras som högskolor – inte som företag". *Blekinge Läns Tidning* 2016-03-13.
- Lundgren, Eva. (2012). "Universitetet har ingen plats för unga forskare". *GU Journalen*. Nr 2 2012.
- Madison, Guy et. al. (2015). "Akademiska friheten allt mer hotad av toppstyrning". *Dagens Samhälle* 2015-08-10.
- Madison, Guy et. al. (2016). "Dick Harrison inte ensam utsatt akademiker". *Dagens Samhälle* 2016-01-29.
- Nørholm, Morten. (2016). "En livsfarlig New Public Management-cocktail". *Universitetsläraren*.  
<https://universitetslararen.se/2016/06/27/en-livsfarlig-new-public-management-cocktail/>
- Olsson, Erik J och Magnus Zetterholm. (2017). "Tjänstefel måste kunna ge böter eller fängelse". *Dagens Nyheter* 2017-01-27.
- Olsson, Erik J,, Jens Stilhoff Sörensen och Magnus Zetterholm. (2016). "Detta skapar ett konkret hot mot forskningens frihet – och får grundlagen att kicka in". *Dagens Juridik*  
[www.dagensjuridik.se/2016/04/debatt-academic-rights-watch-II](http://www.dagensjuridik.se/2016/04/debatt-academic-rights-watch-II)
- Olsson, Erik J, Jens Stilhoff Sörensen och Magnus Zetterholm. (2015). "Farligt om JK uppfattas som maktens politiska instrument i juridiska fårakläder". *Dagens Juridik*.

<http://www.dagensjuridik.se/2015/07/farligt-om-jk-uppfattas-som-maktens-politiska-instrument2>

Penlinka, Anton. (1985) *Klagen über Österreich*. Wien: Medusa.

Rauhut Kompaniets, Olga och Daniel Rauhut. (2016). "Why Urban And Rural Place Marketing Strategies Differ: A Theoretical Discussion". *Romanian Journal of Regional Science*. Vol. 10:1 2016:33.

Rothstein, Bo och Mats Alvesson. (2011). "Intellektuell inavel hot mot forskningen i Sverige". *Dagens Nyheter* 2011-08-28.

Rothstein, Bo. (1988). "State and Capital in Sweden: The Importance of Corporatist Arrangements." *Scandinavian Political Studies*. Vol. 11:3 1988:235–260.

Rothstein, Bo. (2012). "Forskningen svårt överbyråkratiserad". *Expressen* 2012-08-16.

Rothstein, Bo. (2012). "Satsa på unga forskare i stället för gårdagens män". *Dagens Nyheter* 2012-09-21.

Rothstein, Bo. (2012). "Svensk samhällsforskning är alldeles för provinsial". *Dagens Nyheter* 2012-08-15.

Samhällsvetenskapliga doktorandrådet. (2016). "Samhällsvetenskapliga doktorandrådets yttrande över Ledningsutredningens betänkande Utvecklad ledning av universitet högskolor (SOU 2015:92)".

[http://academicrightswatch.se/wp-content/uploads/2016/03/0007-Samhällsvetenskapliga-Doktorandrådet-Uppsala\\_universitet.pdf](http://academicrightswatch.se/wp-content/uploads/2016/03/0007-Samhällsvetenskapliga-Doktorandrådet-Uppsala_universitet.pdf)

Sandahl, Rolf. (2003). *Förtjänst och skicklighet: om utnämningar och ansvarsutkrävande av generaldirektörer: Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi – [ESO]*. Stockholm: Fritzes.

Schmidt, Eric och Jonathan Rosenberg. (2014). *How Google Works*. New York: Hachette.

Seiert, Helmut. (1964). "Der Rektor als Führer. Zur Hochschulpolitik der Reichserziehungsministeriums 1934-1945" *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Vol. 12: 2 1964:105–146.

Skogar, Annika (2012) "Missnöje blottlagt". *Lundagård* 2012-08-29.

Socialdemokraterna. (2018). "Integration och mångfald".

<http://www.socialdemokraterna.se/Var-politik/Var-politik-A-till-O/Integration/>.

Statskontoret. (2007). Myndigheters mångfaldsarbete Delrapport 1. Rapport 2007:1. Stockholm: Statskontoret.

Stilhoff Sörensen, Jens och Erik J Olsson. (2016). "KI:s uppförandekod i strid med meddelarfriheten". *Dagens Samhälle* 2016-03-08.

Stilhoff Sörensen, Jens och Erik J Olsson. (2016). "Trendig styrning med NPM skadar högskolan". *Svenska Dagbladet* 2016-03-06.

Sverigedemokraterna. (2018). "Ansvarsfull invandringspolitik".

<https://sverigedemokraterna.se/vara-asikter/vara-viktigaste-fragor/ansvarsfull-invandringpolitik/>.

Thormark, Catarina. (2013). "Studenter och lärare måste samarbeta". *Universitetsläraren*. Vol. 7 2013:15–16.

Tunström, Martin. (2005). "Maktens egen moral". *Smålandsposten* 2005-10-15.

Unesco. (1997). "Recommendation Concerning the Status of Higher-education Teaching Personnel".

[http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL\\_ID=13144&URL\\_DO=DO\\_TOPIC&URL\\_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Universitets- och högskolerådet (UHR). (2014). Utvärdering av arbetet med bredad rekrytering till universitet och högskolor. Stockholm: Högskoleverket.

Utbildningsdepartementet. (2000). Mångfald i högskolan – reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan. SOU 2000:47. Stockholm: Fritzes, 2000.

Veselý, Arnošt. (2011). "Theory and Methodology of Best Practice Research: A Critical Review of the Current State" *Central European Journal of Public Policy*. Vol. 5:2 2011:98–117.

Webster, Yehudi O. (1997). *Against the Multicultural Agenda – A Critical Thinking Alternative*. Westport: Praeger.

Wikström, Martin A. (2008). *Karriärstrukturer vid universitet och högskolor i USA*. ITPS rapport R2008:002. Östersund: Institutet för tillväxtpolitiska studier.

Österman, Hans. (2003). "Professor: Hon ger föreläsning åt S-forskarna". *Aftonbladet* 2003-03-02.



## OM FÖRFATTARNA

*Göran Adamson* disputerade vid London School of Economics and Political Science (LSE) 2010, och blev docent vid Malmö Högskola 2014. Han har publicerat ett flertal böcker inom politisk sociologi och multikulturalism såsom *The Populists and the Failure of the Political Elites* (Peter Lang), och *The Trojan Horse – A leftist Critique of Multiculturalism in the West* (Arx). Han har varit gästforskare i fler än tio länder och arbetat som EU-konsult för Fundamental Rights Agency (FRA). Han är för närvarande gästprofessor vid Center for European Studies, Chulalongkorn University, Bangkok, och lektor vid Högskolan Väst.

*Mats Alvesson* är organisations-, lednings- och dumhetsforskare vid Företagsekonomiska inst, Lunds Universitet och även knuten till University of Queensland, Brisbane och City University, London. Han har bl a utgivit *Tolkning och reflektion* (m. Kaj Sköldberg), *Reflexivt ledarskap* (m. Martin Blom och Stefan Sveningsson), *Dumhetsparadoxen. Den funktionella dumhetens fördelar och fallgropar* (m André Spicer), *The Triumph of Emptiness och Return to Meaning* (m. Yiannis Gabriel och Roland Paulsen). Han skriver ofta debattartiklar. Han utnämndes 2010 till Wallenberg scholar med ett större personligt forskningsanslag, vilket förlängdes 2016. Han och André Spicer myntade 2012 begreppet funktionell dumhet, vilket året därpå upptogs i officiellt svenskt språkbruk.

*Mats Benner* är sociolog och disputerade 1997 vid Lunds universitet och blev 2003 föreståndare för Forskningspolitiska institutet i Lund. Han är sedan 2009 professor i forskningspolitik vid Lunds universitet och invaldes samma år som ledamot av Ingenjörsvetenskapsakademien.

*Inger Enkvist* är professor em. i spanska vid Lunds Universitet. Hon inledde sin lärarbana med att vara högstadielärare under 7 år och gymnasielärare också under 7 år och har en bred erfarenhet av undervisning på flera nivåer. Hon har gett ut ett stort antal böcker inte bara om spansk kultur utan också om undervisningsfrågor exempelvis *God undervisning och dålig. Internationella exempel* (2013), *Svenska skolreformer 1963-1985 och personerna bakom dem* (2016) och *Kunskapssynen och pedagogiken. Varför den svenska skolan slutat leverera och vad man kan göra åt det* (red. Henrekson) (2017).

*Erik J Olsson* är professor i teoretisk filosofi vid Lunds universitet. Hans huvudsakliga intresseområde är kunskapsteori, särskilt kollektiv kompetens och begreppet



massans visdom (koherens). Han disputerade i Uppsala 1997 efter studier i filosofi, lingvistik, matematik och datavetenskap. Han verkade 1997-2003 som postdoc vid Konstans-universitetet i Tyskland, där han efter habilitering blev privatdocent 2003. På Oxford University Press har han publicerat *Against Coherence* (2005) och på Cambridge University Press *Knowledge and Inquiry* (2006). Olsson grundade 2012 tillsammans med Magnus Zetterholm Academic Rights Watch, som bevakar den akademiska friheten i Sverige. I offentlig debatt har Olsson, förutom att försvara den akademiska friheten, pläderat för en återgång till det tidigare ämbetsansvaret för offentliganställda. Olsson är sedan 2018 ledamot i Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund.

*Daniel Rauhut* disputerade vid Ekonomihögskolan i Lund 2002 och blev docent i regional planering vid KTH 2012. Han har arbetat som universitetslektor i socialt arbete vid exempelvis Malmö högskola, Högskolan Väst och Högskolan i Gävle. Rauhut har även varit verksam vid forskningsinstitutet NIBR (Oslo) och Nordregio (Stockholm), samt varit forskningschef vid FoU-enheten, Stadsledningskontoret, Stockholms stad. För närvarande arbetar han som seniorforskare vid Östra Finlands universitet i Joensuu. Publikationslistan innehåller mer än 200 publikationer och han har även mottagit internationella utmärkelser för sin forskning.

*Sharon Rider* är professor i filosofi vid Uppsala universitet, där hon var prodekanus för historisk-filosofiska fakulteten 2008-2014. Bland hennes publikationer rörande högre utbildning kan nämnas *Post-truth, Fake News: Viral Modernity and Higher Education*, eds. Michael Peters, Sharon Rider et al (Springer 2018) och *Transformations in Research, Higher Education and the Academic Market: The Breakdown of Scientific Thought*, eds. Sharon Rider et al (Springer 2013). 2019 ska hon ägna åt ett sabbatsår med stöd av Riksbankens jubileumsfond för ett bokprojekt om universitets idé och verklighet ur ett filosofiskt perspektiv.

*Magnus Zetterholm* är docent och universitetslektor i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet och disputerade 2001 på en avhandling om separationen mellan judendom och kristendom (*The Formation of Christianity in Antioch*, Routledge 2003). Avhandlingen belönades med Cliopriset 2002. Zetterholm har härefter från sekulära utgångspunkter studerat relationen mellan judar och icke-judar inom den tidiga Jesusrörelsen, och den historiske Paulus (*Approaches to Paul*, Fortress Press 2009) och därvidlag kritiserat de teologiskt normativa utgångspunkterna i tidigare forskning.

Tillsammans med Erik J Olsson grundade Zetterholm 2012 Academic Rights Watch, som bevakar den akademiska friheten i Sverige.

